מבחר טקסטים מרקסיסטים
בעריכת חברי ברית הנוער הקומוניסטי הישראלי 2002-2000
בתוספת מבואות, הערות ונספחים

רוזה לוקסמבורג

רפורמה סוציאלית או מהפכה?

הקדמה למהדורה האלקטרונית[i]

החיבור "רפורמה סוציאלית או מהפכה?" יצא לאור בשתי מהדורות: זו של 1899 וזו של 1908, כאשר שני הנוסחים נבדלים זה מזה בפרטים מסוימים. בעיקר מדובר בשני סוגים של שינויים שנעשו ע"י רוזה לוקסמבורג בהוצאה השנייה.

הראשון שבהם הוא התיקונים התוספות שנבעו מהניסיון אשר נצבר במהלך השנים, למשל בעניין המשברים הכלכליים. ההבדל השני הוא ההשמטות - אותם קטעים שהמחברת בחרה לא לכלול במהדורה השניה. מלבד מספר קטעים "כלכליים", אלה הם בעיקר הקטעים בהם הועלתה דרישה או רמז לדרישה להוציא את הרפורמיסטים אל מחוץ למפלגה. מכיוון שב- 1908 כבר תפסו הרפורמיסטים את רוב עמדות המפתח במפלגה, איבדו הדרישות הללו כל משמעות מעשית, והמחברת העדיפה להשמיטם על מנת לרכז את התקפתה במאבק התיאורטי נגד הרפורמיזם. הנוסח שלהלן מבוסס על המהדורה השניה, כאשר ההשמטות מהמהדורה הראשונה מובאות בסוגריים מקושטים: {}.

בהמשך לחיבור הנ"ל אנו מביאים גם את החיבור "מיליציה ומיליטריזם" שפורסם ב- 1899 כנספח ל"רפורמה סוציאלית או מהפכה?"

הערות אחדות ביחס לתרגום: כמו בנוסח העברי המסורתי של הקפיטל, השתמשנו גם כאן ב "עודף-ערך" עבור ה- Mehrwert הגרמני וה- surplus value האנגלי. לעומת זאת, השתדלנו להקפיד על "מאבק" במקום "מלחמה", כאשר המקור הגרמני נוקט ב- Kampf. במיוחד נוגע הדבר לביטוי "מאבק מעמדי" במקום "מלחמת המעמדות" הרווחת ברוב התרגומים. למרות ש "מלחמת המעמדות" אכן השתרשה בעברית, נראה לנו שכאן ראוי וחובה לתקן, שכן המונח "מלחמה" בהקשר זה הנו מטעה ומשבש.

למעט שינויים קלים, הנוסח העברי שלהלן, כולל הערות הסיום, מבוסס על ההוצאה: רוזה לוכסמבורג, "כתבים נבחרים", כרך א', בתרגומו של מ.ז. ולפובסקי, הערות מאת מ. דורמן, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תש"ג, 1943.

הקדמה

שם החיבור אשר לפנינו עלול לכאורה להפתיענו. רפורמה סוציאלית או מהפכה? כלום יכולה הסוציאל-דמוקרטיה *להתנגד* לרפורמה סוציאלית? או כלום יכולה היא להעמיד את שתי אלו, את המהפכה הסוציאלית, הפיכת המשטר הקיים, - שהיא מטרתה הסופית של הסוציאל-דמוקרטיה, - ואת הרפורמה הסוציאלית, זו *לעומת* זו? ודאי שלא. להפך. המאבק המעשי, מאבק יומיומי לרפורמה סוציאלית, לשיפור מצבו של העם העובד כבר כיום, בתחום ההווה, המאבק למוסדות דמוקרטיים, משמש לסוציאל-דמוקרטיה דרך יחידה לכוון בה את המאבק המעמדי ולחתור אל המטרה הסופית, אל תפיסת השלטון הפוליטי וביטול שיטת השכר. בשביל הסוציאל-דמוקרטיה קיים קשר בל ינותק בין הרפורמה הסוציאלית ובין המהפכה הסוציאלית, באשר המאבק לתיקונים הסוציאליים משמש לה *אמצעי* ואילו ההפיכה הסוציאלית היא *התכלית*.

את ההנגדה של שני הגורמים הללו בתנועת הפועלים, העמדתם זה לעומת זה, מוצאים אנו לראשונה בתיאוריה של אדוארד ברנשטיין, כפי שהוא מרצה אותה במאמריו "בעיות הסוציאליזם" ב- "Neue Zeit" משנות 1897/98 ובייחוד בספרו "הנחות מוקדמות לסוציאליזם". כל הסוגיה הזאת אינה מסיקה למעשה שום דבר אחר מלבד העצה לוותר על המהפכה הסוציאלית, זו המטרה הסופית של הסוציאל-דמוקרטיה, ולעומת זה לראות את הרפורמה הסוציאלית לא עוד *כאמצעי* של המאבק המעמדי, אלא לעשותה *לתכליתו* של מאבק זה. ברנשטיין בעצמו ניסח את השקפותיו בצורה חריפה ובוטה ביותר, בכתבו: "המטרה הסופית, תהיה אשר תהיה, אינה בשבילי ולא כלום; התנועה היא הכל"[ii]

אבל לפי שהמטרה הסופית הסוציאליסטית היא הגורם היחיד המכריע, המבדיל בין התנועה הסוציאל-דמוקרטית ובין הדמוקרטיה הבורגנית והרדיקליזם הבורגני, הגורם אשר בזכותו פוסקת תנועת הפועלים כולה להיות מין עבודת הטלאה להצלת המשטר הקפיטליסטי, והיא הופכת להיות מאבק מעמדי נגד המשטר הזה, לשם ביטולו, הרי השאלה "רפורמה סוציאלית או מהפכה?" במובנו של ברנשטיין אין משמעותה בשביל הסוציאל-דמוקרטיה אלא: "להיות או לחדול?". הויכוח עם ברנשטיין ותומכיו אינו סוף סוף בנוגע לאופן מאבק זה או אחר, או בנוגע לטכסיסים אלה או אלה, כי אם בדבר עצם קיומה של התנועה הסוציאל-דמוקרטית.

{לאחר עיון ראשוני בתיאוריה של ברנשטיין, עשוי הדבר להראות כהגזמה. האין הוא מזכיר ללא הרף את הסוציאל-דמוקרטיה ואת מטרותיה? האין הוא אומר שוב ושוב בשפה ברורה ומפורשת, כי גם הוא משתוקק להגיע למטרתו הסופית של הסוציאליזם, רק בדרך אחרת? האין הוא מדגיש במיוחד כי הוא מאשר במלואה את פועלה של הסוציאל-דמוקרטיה?

אכן כן, כל זה נכון. אך נכון גם, שכל תנועה חדשה מתחילה, בשעה שהיא מפתחת לראשונה את התיאוריה והמדיניות שלה, במציאת תמיכה בתנועה שקדמה לה, למרות שזו יכולה להימצא בסתירה ישירה אליה. היא מתחילה בהתאמת עצמה לצורות המצויות כבר ובדברה בשפה המדוברת עד כה. עם הזמן פורצת החיטה החדשה דרך המוץ הישן. התנועה החדשה מוצאת את צורותיה ואת שפתה היא.

לצפות מהאופוזיציה לסוציאליזם המדעי בראשית דרכו, לבטא את עצמה בבהירות, במלואה ועד לאחרונת תוצאותיה בנוגע לתוכנה האמיתי; לצפות ממנה להתכחש בגלוי ובהתרסה לבסיס התיאורטי של הסוציאל-דמוקרטיה - פירושו של דבר להמעיט בהערכת כוחו של הסוציאליזם המדעי. מי שרוצה להיחשב לסוציאליסט כיום, ובו בזמן מכריז מלחמה על התורה המרכסיסטית, על התוצר הכביר ביותר של התבונה האנושית במאה זו, חייב להתחיל בהערכה הבאה מאליה של מרכס. עליו להתחיל בהודאה כי הנו תלמידו של מרכס, בחיפוש בכתבי מרכס עצמו אחר נקודות תמיכה להתקפה על מרכס, בזמן שהוא מציג התקפה זו כפיתוח נוסף של התורה המרכסיסטית. בהתחשב בכך, עלינו לחשוף את גרעינה החבוי של התיאוריה של ברנשטיין ללא תלות בצורותיה החיצוניות. זהו עניין דחוף והכרחי עבור השכבות הרחבות של הפרולטריון התעשייתי במפלגתנו.

אין עלבון גס יותר, אין השמצה מכעיסה יותר, מאשר הערות כגון זו הנזרקות כנגד הפועלים: "חילוקי דעות תיאורטיים נועדו לאקדמאים בלבד". לפני זמן מה אמר לסל: "רק כאשר המדע והפועלים, שני קטבים מנוגדים אלה של החברה, יהיו לאחד, ימחצו הם בידי הפלדה שלהם את כל המכשולים בדרך אל התרבות". כל כוחה של תנועת הפועלים המודרנית נשען על הידע התיאורטי.}

ובייחוד חשוב שיכירו בכך הפועלים, באשר עליהם המדובר כאן ועל השפעתם בתוך התנועה, באשר עור בשרם הוא המשמש כאן נושא למיקח וממכר. המהלך האופורטוניסטי בתוך המפלגה, המנוסח ניסוח עיוני על ידי ברנשטיין, אינו אלא שאיפה שלא מדעת להבטיח את היתרון ליסודות הזעיר-בורגניים שעברו למפלגה, ולתכן מחדש ברוחם של אלה את הנוהג של המפלגה ואת מטרותיה. השאלה בדבר הרפורמה הסוציאלית והמהפכה, בדבר המטרה הסופית והתנועה, נושאת

בתוכה שוב את השאלה בדבר *אופייה* של תנועת הפועלים, - *אם יהא זה אופי זעיר-בורגני או פרולטרי*.

{זהו, אם כן, האינטרס של ההמונים הפרולטריים של המפלגה להתוודע, באופן פעיל ובפרטים, לידע התיאורטי הקיים, כי כל עוד נותר הוא כפריבילגיה בידי קומץ "אקדמאים", מסתכנים אלה בסטייה מן הדרך הנכונה. רק כאשר ייטלו המוני הפועלים לידיהם את כלי הנשק החדים והמהימנים של הסוציאליזם המדעי, יהיו כל הסטיות הזעיר-בורגניות, כל הזרמים האופורטוניסטיים לאין ולאפס. אז תמצא עצמה התנועה על קרקע מוצקה ובטוחה. "ההמון יעשה זאת".}

רוזה לוקסמבורג

ברלין, 18 באפריל 1899

חלק ראשון[1]

א. *השיטה האופורטוניסטית*

אם נתאר לנו את התיאוריות כעין בבואות של תופעות העולם החיצוני המשתקפות במוחו של האדם, הרי למראה משנתו של ברנשטיין עלינו להוסיף על כל פנים, שלפעמים הרי אלו בבואות הפוכות על פיהן. הרי כאן תיאוריה בדבר הגשמת הסוציאליזם בדרך הרפורמה הסוציאלית, ואימתי? - אחרי קיפאונה הגמור של הרפורמה הסוציאלית הגרמנית; תיאוריה בדבר פיקוח האיגודים המקצועיים על תהליך הייצור - אחרי מפלתם של בוני המכונות האנגלים[iii]; תיאוריה על אודות רוב סוציאל-דמוקרטי בפרלמנט - אחרי שכתוב החוקה בסכסוניה וההתנקשויות בזכות הבחירה הכללית לרייכסטאג! אכן נקודת הכובד של דברי ברנשטיין אינה, לדעתנו, בהשקפותיו על תעודותיה המעשיות של הסוציאל-דמוקרטיה, כי אם בתפיסתו את מהלך ההתפתחות האובייקטיבית של החברה הקפיטליסטית, וכמובן שיש קשר אמיץ בין תפיסה זו ובין ההשקפות הנ"ל.

לפי דעתו של ברנשטיין יוצא, שההנחה בדבר התמוטטותו הכללית של הקפיטליזם, עם הגיעו לשיא התפתחותו, הולכת ומתבדית; כי מצד אחד מגלה השיטה הקפיטליסטית יותר ויותר כשרון הסתגלות, ומצד שני הולך הייצור ומסתעף יותר ויותר. כשרון ההסתגלות של הקפיטליזם מתבטא לפי דעת ברנשטיין, ראשית כל, בהיעלמותם של *המשברים* הכלליים, מפני התפתחות שיטת האשראי, הקמת הארגונים של בעלי העסקים, וכן מפני התפתחות התחבורה ושירות הידיעות; שנית יתבטא בחיוניותו הגדולה של המעמד הבינוני, שמקורה בהסתעפות המתמדת של ענפי הייצור ובהעפלתן של שכבות גדולות של הפרולטריון לתוך המעמד הבינוני; ושלישית - בהרמת מצבו הכלכלי והמדיני של הפרולטריון בגלל מאבק האיגודים המקצועיים.

מכאן נובעת ההוראה הכללית למאבק המעשי של הסוציאל-דמוקרטיה: עליה לכוון את פעולתה לא לשם תפישת השלטון במדינה, כי אם להרמת מצבו של מעמד הפועלים ולהנהגת הסוציאליזם לא בכוחו של משבר חברתי ומדיני, כי אם על ידי הרחבת הפיקוח החברתי, צעד-צעד, ועל ידי הגשמה הדרגתית של עקרון הקואופרציה.

ברנשטיין בעצמו אינו רואה בדבריו שום חידוש, ולא עוד אלא שסבור הוא, כי הם גם מתאימים לדעות בודדות של מרכס ואנגלס וכן גם לכיוון הכללי של הסוציאל-דמוקרטיה עד עכשיו. אכן לדעתנו קשה להכחיש את העובדה, שתפיסתו של ברנשטיין עומדת למעשה בניגוד יסודי למהלך הרעיונות של הסוציאליזם המדעי.

לו הייתי מסכמת את כל מסכת ביקורתו של ברנשטיין בהנחה, שמהלך ההתפתחות הקפיטליסטית הוא איטי הרבה יותר מכפי שהיינו רגילים לשער, כי אז היה פירושו של דבר, בעצם, שיש רק לדחות לפי שעה את הגשמת הרעיון המקובל עד עכשיו בדבר תפיסת השלטון המדיני, והמסקנה המעשית היא, לכל היותר, שיש לקבוע קצב שקט יותר במאבק. ואולם לא כן הדבר. ברנשטיין מטיל ספק לא במהירות ההתפתחות של החברה הקפיטליסטית, אלא בעצם מהלך התפתחותה, ומתוך כך גם במעבר למשטר הסוציאליסטי.

אם לפי התיאוריה הסוציאליסטית עד כה מקובל היה לחשוב, שנקודת המוצא של ההפיכה הסוציאליסטית תהיה בצורת משבר כללי ומכלה, הרי לפי דעתנו שתי פנים לדעה זו: הרעיון היסודי הצפון בה וצורתו החיצונית. הרעיון הזה מתבטא בהנחה, שהמשטר הקפיטליסטי, בכוח הסתירות הפנימיות האצורות בקרבו, יבשיל מאליו את שעת שברונו, כאשר לא תהא לו עוד אפשרות להתקיים. ודאי שהיו נימוקים יפים לחשוב כי השעה הזאת תבוא בדמות משבר מסחרי כללי ומזעזע ; אף על פי כן הרי השערה זו רק טפלה לרעיון היסודי, ואינה מעלה או מורידה כלום. הביסוס המדעי של הסוציאליזם נשען כידוע על *שלוש* תוצאות של ההתפתחות הקפיטליסטית: בראש וראשונה על *האנרכיה* ההולכת וגדלה במשק הקפיטליסטי, שעתידה בהכרח להביא לידי

[1] הערות לשורת מאמריו של ברנשטיין: "בעיות הסוציאליזם", Neue Zeit, 1897/98.

שקיעתו, שנית על *חיבורו* (Vergesellschaftung) המתקדם של תהליך הייצור, שמתוך כך נוצרים התאים החיוביים של המשטר החברתי לעתיד, ושלישית על גידול *ארגונו* של הפרולטריון *והכרתו המעמדית*, שזה הגורם הפעיל של המהפכה העתידה לבוא.

ברנשטיין מסלק את עמוד היסוד *הראשון* של הסוציאליזם המדעי. הרי הוא טוען, כי ההתפתחות הקפיטליסטית אינה הולכת לקראת התמוטטות משקית כללית. ואולם בזה הוא בא לבטל לא רק את הצורה המסוימת של שקיעת הקפיטליזם, כי אם גם את עצם הרעיון בדבר שקיעתו. הרי הוא אומר בפירוש: "ודאי אפשר להעיר על כך, כי בשעה שמדברים על התמוטטות החברה הקיימת, הרי מתכוונים כאן למשהו יותר ממשבר כולל וחזק מקודמיו, והכוונה היא להתמוטטות גמורה של השיטה הקפיטליסטית מחמת הסתירות אשר בתוכה גופא". ועל זה הוא משיב: "התמוטטות גמורה של שיטת הייצור הקיימת, אשר תחול בכל מקום באותה השעה בקירוב, אינה נראית קרובה יותר להתגשמות, עם ההתפתחות המתקדמת של החברה, אלא רחוקה יותר; כי מצד אחד מגבירה החברה את כושר הסתגלותה, ומצד שני, ויחד עם זה, הרי היא גורמת להסתעפות רבה ביותר של התעשייה" [2].

ואולם אם כך, הרי צפה ועולה השאלה החותכת: מפני מה וכיצד נגיע בכלל אלי תכלית שאיפותינו? מנקודת ההשקפה של הסוציאליזם המדעי מתבטא ההכרח ההיסטורי של המהפכה הסוציאליסטית, בראש ובראשונה, באנרכיה הגוברת במשטר הקפיטליסטי, הדוחקת אותו למיצר אשר אין מוצא ממנו. אבל משעה שאנו מניחים יחד עם ברנשטיין, כי ההתפתחות הקפיטליסטית אינה הולכת בדרך אל מפלתה, הרי מאותה שעה פוסק הסוציאליזם להיות *הכרחי מבחינה אובייקטיבית*. מאבני היסוד של ביסוסו המדעי של הסוציאליזם נשארות אז רק שתי התוצאות האחרות של המשטר הקפיטליסטי: תהליך הייצור המחוברר וההכרה המעמדית של הפרולטריון. לכך מתכוון גם ברנשטיין באומרו: "עולם המחשבה הסוציאליסטית אינו מאבד כלום (עם ביטול פרשת ההתמוטטות) מכוחו המשכנע. כי לאמיתו של דבר, מה הם, בעצם, כל הגורמים הללו, המפורטים על ידנו, לסילוק או לשינוי המשברים הישנים? הרי אלה דברים המשמשים בעת ועונה אחת גם תנאים לחיברור הייצור והחליפין ובמקצת גם התחלות לכך." [3]

אכן די בעיון כלשהו, כדי להוכיח כי אף זה אינו אלא היקש מטעה.

כי מה הוא ערכן של אותן התופעות, שברנשטיין מציין אותן כאמצעי הסתגלות של הקפיטליזם - אותם הקרטלים, האשראי, אמצעי התחבורה המשוכללים, הרמת מצבו של מעמד הפועלים וכו'. ברור, כי ערכן הוא בזה, שהן מסלקות או לפחות מחלישות את הסתירות הפנימיות שבתוך המשק הקפיטליסטי, שהם מונעות את שגשוגן והחרפתן של הסתירות הללו. הרי שמניעת המשברים פירושה ביטול הסתירה בין הייצור ובין החליפין על בסים קפיטליסטי; הרי שהרמת מצבו של מעמד הפועלים, במקצת בתור מעמד, ובמקצת על ידי העלאתו לתוך המעמד הבינוני, פירושה החלשת הסתירה בין הרכוש ובין העבודה, אך כיון שהקרטלים, מוסדות האשראי, האיגודים המקצועיים וכו' מסלקים את הסתירות הפנימיות שבמשטר הקפיטליסטי, ומצילים אפוא את השיטה הקפיטליסטית מחורבן, משמרים ומקיימים את הקפיטליזם - כי הלא על כן קורא להם ברנשטיין "אמצעי הסתגלות" - כיצד יוכלו בו בזמן גופא לשמש "תנאים ובמקצת גם התחלות" לסוציאליזם? ברור, שרק במובן זה, שהם מבליטים ביתר תוקף את אופיו החברתי של הייצור. אבל כיון שהם משמרים את אופיו זה בצורתו הקפיטליסטית, הרי בה במידה הם גורמים, להפך, שהייצור המחוברר הזה, שוב אין לו צורך במעבר לצורה הסוציאליסטית. הם יכולים משום כך להיות *התחלות* ותנאים למשטר הסוציאליסטי רק מבחינה מושגית, אבל לא מבחינה היסטורית; כלומר אלו הן תופעות, אשר על סמך מושגינו על הסוציאליזם *יודעים* אנו, כי הן מקורבות לו, ואולם למעשה לא רק שאינן גורמות למהפכה הסוציאליסטית, אלא שהן עושות אותה למיותרת. לא נשארה אלא ההכרה המעמדית של הפרולטריון כביסוס לסוציאליזם. אבל גם זו היא בנידון דידן לא האור החוזר הרוחני הפשוט של סתירות הקפיטליזם, ההולכות ומחריפות יותר ויותר, ושל שקיעתו הקרובה, - מזו הרי ניצל בזכות אמצעי ההסתגלות, - לא, אין זו אלא משאת נפש בלבד, אשר כוח ההוכחה שבה מיוסד על המעלות המיוחסות לה גופא.

כללו של דבר, אין אנו מגיעים בדרך זו אלא לביסוס התוכנית הסוציאליסטית על ידי "ההכרה הצרופה", כלומר, בפשטות, לביסוס אידיאליסטי, ואילו ההכרח האובייקטיבי, כלומר הביסוס על

---

[2] Neue Zeit 1897/98, מס' 18 עמ' 555.

[3] Neue Zeit 1897/98, מס' 18 עמ' 554.

ידי מהלך ההתפתחות החברתית החומרית, איננו עוד. התיאוריה הרוויזיוניסטית באה כאן בין המצרים. כי אחת מן השתים. או שהתמורה הסוציאליסטית נובעת כמקודם מתוך הסתירות הפנימיות של המשטר הקפיטליסטי, ואז הרי יחד עם התפתחות המשטר הזה מתפתחות גם סתירותיו, ואין אפוא למנוע התמוטטות שתבוא בזמן מן הזמנים בצורה זו או אחרת; ואולם אז הרי תש גם כוחם של "אמצעי ההסתגלות", והתיאוריה בדבר ההתמוטטות נכונה היא. או ש"אמצעי ההסתגלות" יש בכוחם באמת למנוע התמוטטות של השיטה הקפיטליסטית, כלומר לעשות את הקפיטליזם לבר קיום, הווה אומר להסיר את סתירותיו, והרי אז פוסק *הסוציאליזם* להיות הכרח היסטורי, ויכול אתה אז לראות בו כל דבר שאתה רוצה, ורק לא פרי ההתפתחות החומרית של החברה. תהייה זו מביאה אותנו לידי תהייה אחרת: או שצדק הרוויזיוניזם בנוגע למהלך ההתפתחות הקפיטליסטית, ואז נהפך עניין העיצוב הסוציאליסטי של החברה לדבר אוטופיה; או שאין הסוציאליזם אוטופיה כלל, ואז אין התיאוריה בדבר "אמצעי ההסתגלות" עומדת בפני הביקורת, That is the question, זו היא השאלה.

ב. הסתגלותו של הקפיטליזם

האמצעים החשובים ביותר, הגורמים לפי דעת ברנשטיין להסתגלות המשק הקפיטליסטי, הם האשראי, אמצעי התחבורה המשוכללים והסתדרויות בעלי העסקים.

נפתח *באשראי*. זה ממלא תפקידים שונים עד מאוד במשק הקפיטליסטי, ואולם תפקידו העיקרי הוא, כמובן, בהגדלת כושר ההתרחבות של הייצור, וכן כמתווך ומקל בחליפין. במקום שהייצור הקפיטליסטי, בנטייתו הפנימית להתפשטות בלתי מוגבלת, נתקל במעצורי הקניין הפרטי, בשיעור המוגבל של הקפיטל הפרטי, שם מופיע האשראי כאמצעי להתגבר באורח קפיטליסטי על המעצורים הללו, למזג קפיטלים פרטיים רבים לאחד - לחברת מניות - ולתת לקפיטליסט את השליטה בקפיטל זר - אשראי תעשייתי. מצד שני הרי הוא מחיש, בדמות אשראי מסחרי, את קבלת התמורה של הסחורה, כלומר את זרימתו החוזרת של הקפיטל אל הייצור, ומתוך כך יחיש גם את כל המחזור של תהליך הייצור. נקל להבין את השפעת שני התפקידים החשובים הללו של האשראי על התהוות המשברים. כי אם המשברים נוצרים, כידוע, מתוך הסתירה שבין כושר ההתפשטות ושאיפת ההתפשטות של הייצור ובין יכולת הצריכה המוגבלת, הרי מן האמור לעיל אנו למדים, שהאשראי הוא, בעצם, האמצעי המיוחד להתגלעות הסתירה הזאת לעתים קרובות ביותר. ראשית כל הרי הוא מגביר את כושר ההתפשטות של הייצור לשיעור עצום ומחולל את השאיפה הפנימית להרחיב אותו בלי הרף מעבר לגבולות הקליטה של השוק. אבל פגיעתו רעה כפליים. כי לאחר שהביא, כגורם של תהליך הייצור, לידי יתר ייצור, הרי בבוא המשבר עשוי הנו, משום תכונתו כמתווך בחליפין, לפגוע ביתר שאת בכוחות הייצור שהוא בעצמו עורר אותם. משמתגלים הסימנים הראשונים של התקלה, מיד מצטמצם האשראי, פוטר עצמו מן החליפין, במקום שיש צורך בו, מתגלה כחסר השפעה ותכלית במקום שהוא מוצע עדיין, וכך הוא ממעט בשעת המשבר את יכולת הצריכה עד כדי שיעור קטן ביותר.

מלבד שתי התוצאות הללו של האשראי, החשובות ביותר, הרי הוא גורם בעוד כמה אופנים אחרים להתהוות המשברים. לא רק שהוא יוצר את האמצעי הטכני הנותן בידי הקפיטליסט את השליטה בקפיטלים לא לו, אלא שהוא גם ממריץ אותו לשימוש נועז ומופקר בהון הזר, כלומר למעשי ספסרות הרפתקניים. בשמשו סיוע מרמה לחליפי הסחורות הרי לא רק שהוא מחריף את המשברים, אלא שהוא סולל דרך לפניהם ומקל על התפשטותם, בהפכו את כל עניין החליפין למין מעשה מכונה מלאכותי מורכב ביותר, אשר בסיסו הממשי אינו מכיל כסף מתכת אלא בשיעור מועט מאוד, ועם כל סיבה קלה ביותר הרי הוא גורם לקלקלתה של מכונה זו.

וכך אנו רואים שהאשראי אינו משמש בשום פנים אמצעי להרחקת המשברים, ואף לא להקלתם, כי אם, להפך, הרי זה גורם כביר ומיוחד ליצירת משברים. וגם לא יתכן אחרת. תפקידו הספציפי של האשראי אינו אלא - אם לדבר בלשון הכללה - להרחיק את שארית היציבות מתוך כל היחסים הקפיטליסטיים ולהכניס בכל מקום גמישות גדולה ביותר, לעשות את כל הכוחות הקפיטליסטיים גמישים, יחסיים ורגישים במידה גדולה ביותר. והרי ברור לעין, כי דבר זה עשוי רק לקדם ולהחריף את המשברים, שאינם אלא התנגשויות מזמן לזמן של הכוחות המתנגדים זה לזה בתוך המשק הקפיטליסטי.

והרי זה מעלה מיד לפנינו את השאלה האחרת: כיצד יוכל האשראי בכלל לשמש "אמצעי הסתגלות" לקפיטליזם? כי ככל שתתואר לנו "הסתגלות" זו בעזרת האשראי, בכל מובן שהוא

ובכל דמות שהיא, הרי ברור כי אין זו נושאת עמה אלא יישור אי אלה הדורים ביחסי המשק הקפיטליסטי, סילוק או טשטוש אחת מסתירותיה, ומתוך כך גם מתן רווחה בנקודה מסוימת לכוחות הנתונים במיצר. ואולם אין לך אמצעי בכלכלה הקפיטליסטית של ימינו, אשר יגביר את כל סתירותיה במידה שאין למעלה הימנה, כאשראי דווקא. הרי הוא מגביר את הסתירה בין *אופן הייצור* ובין *אופן החליפין*, כיוון שהוא מותח את הייצור במידה יתרה, ואילו את החליפין הוא מכשיל עם כל סיבה קלה שהיא. הרי הוא מגביר את הסתירה בין *אופן הייצור* ובין *אופן הרכישה*, בהפרידו בין הייצור ובין הקניין, בהפכו את הרכוש בתחום הייצור לרכוש חברתי, ואילו חלק אחד מן הרווח הוא הופך לצורת ריבית של הון, היינו לסוג של קניין פרטי טהור. הרי הוא מגביר את הסתירה בין יחסי *הקניין* לבין יחסי *הייצור*, באשר על ידי נטילת רכושם של קפיטליסטים רבים קטנים הוא מכנס ומוסר כוחות ייצור עצומים בידים מועטות. הרי הוא מגביר את הסתירה בין האופי *החברתי* של הייצור ובין *קניין הפרט* הקפיטליסטי, באשר הוא מחייב את התערבותה של המדינה בייצור (חברת מניות).

כללו של דבר, האשראי חוזר ומעלה את כל הסתירות העיקריות של העולם הקפיטליסטי, הוא מחריף אותן, מחיש את הדרך אשר בה נישא העולם הקפיטליסטי לקראת חורבנו - לקראת ההתמוטטות. הרי שאמצעי ההסתגלות הראשון, שבו צריך היה הקפיטליזם לאחוז בנוגע לאשראי, הוא *לבטל* את האשראי, לחסל אותו. בצורתו כיום אין הוא משמש אמצעי הסתגלות, כי אם אמצעי להשמדה בעל כוח מהפכני ביותר. אכן אופי מהפכני זה של האשראי, הפורץ את תחומי הקפיטליזם גופא, הביא לא לחנם לידי תכניות תיקונים שריח הסוציאליזם נודף מהן, וגרם לכך, שנציגים גדולים של שיטת האשראי, כגון איזק פרר[iv] בצרפת, נתגלו ספק כנביאים, ספק כמנוולים, - כלשונו של מרכס.

כן נמצא, אחרי התבוננות מקרוב, שאין ממש גם ב"אמצעי ההסתגלות" השני של הייצור הקפיטליסטי - אלו האיגודים של *בעלי העסקים* לפי דעת ברנשטיין עשויים אלה לווסת את הייצור ועל ידי כך לשים מעצור לאנרכיה ולמנוע משברים. ודאי שהתפתחות הקרטלים והתאגידים היא תופעה שלא נחקרה עדיין בגילוייה הכלכליים מרובי הפנים, הרי זו עדיין בעיה שניתנת להיפתר רק לאור התורה המרכסיסטית. על כל פנים, דבר אחד ברור: היה מקום לדבר על ריסון האנרכיה הקפיטליסטית בעזרת איגודי בעלי העסקים, רק במידה שהקרטלים, התאגידים וכיוצא בהם היו מתקרבים לצורת ייצור כללית, שלטת. ואולם דבר זה מן הנמנע הוא מפני עצם טבעם של הקרטלים. התכלית הכלכלית של איגודי בעלי העסקים והשפעתם של האיגודים הללו מתבטאת בזה, שעל ידי מניעת תחרות בתחומי ענף אחד הם שואפים להשפיע על סכום הרווחים המופקים בשוק הסחורות, באופן שיגדל חלקו של ענף תעשייה מסוים זה בסכום הרווחים. הארגון יכול להרים את שיעור הרווחים בענף תעשייה אחד רק על חשבון שאר הענפים, ומשום כך אין הארגון יכול אפוא להפוך לארגון כללי. לפי שהוא פרוש על כל ענפי הייצור החשובים ביותר, הרי הוא מבטל את השפעתו מאליו.

אבל גם בגבולות השימוש המעשי מסייעים איגודי בעלי העסקים דווקא לא לביטול האנרכיה בתעשייה. את הגדלת שיעור הרווחים, אשר ציינו לעיל, משיגים הקרטלים בשוק הפנימי בדרך כלל על ידי כך, שאותם חלקי הקפיטל הנוספים, שאין הם יכולים להשתמש בהם לשם הצריכה בשוק הפנימי, הם משקיעים בייצור בשביל חוץ לארץ בשיעור של רווח נמוך הרבה יותר, כלומר שהם מוכרים את סחורותיהם בחוץ לארץ במחירים זולים בהרבה מאשר בארצם הם. התוצאה היא: התחדדות התחרות בחוץ לארץ, אנרכיה מוגברת בשוק העולמי, כלומר ההפך מן התכלית הנדרשת. דוגמה לכך אפשר לראות בתולדות תעשיית הסוכר הבינלאומית.

ולבסוף: בדרך כלל, בתור תופעה של אופן הייצור הקפיטליסטי, ראויים איגודי בעלי העסקים להיחשב רק כדרגת מעבר, כפרק מסוים בהתפתחות הקפיטליסטית. אכן! אם נעיין בדבר היטב, ראה נראה, כי הקרטלים אינם אלא אמצעי של שיטת הייצור הקפיטליסטית לעצור בעד הירידה הפטלית של שיעור הרווח בענפי ייצור בודדים. אולם מה היא השיטה, בה אוחזים הקרטלים לתכלית זו? לאמיתו של דבר אין זו אלא אבטלת חלק הקפיטל האגור, לאמור, אותה השיטה גופא, שבאה לידי שימוש בצורה אחרת בשעת משברים. ואולם תרופה כזו דומה למחלה עצמה, כשתי טיפות מים הדומות זו לזו, ורק עד לפרק זמן מסוים אפשר לראות בה את הרע במיעוטו. משמתחיל השיווק להצטמצם, בעוד שהשוק העולמי מגיע לשיא טיפוחו והוא מנוצל עד היסוד על ידי הארצות הקפיטליסטיות המתחרות זו בזו, - והרי אין להכחיש כי בוא תבוא שעה כזו, אם במוקדם ואם במאוחר, - אזי מגיעה האבטלה החלקית של הקפיטל, אבטלה מאונס, לידי היקף כזה, ומהתרופה עצמה הופכת למחלה, והקפיטל שכבר חוברר במידה רבה בכוחו של הארגון חוזר והופך להיות קפיטל פרטי. מפני היכולת המצומצמת למצוא מקום לעצמה בשוק המכירה, בוחרת

כל מנת קפיטל פרטית לנסות את מזלה על דעת עצמה. אז מוכרחים הארגונים להתפקע כשלפוחיות של סבון ולפנות שוב מקום לתחרות חופשית בצורה כפולה ומכופלת[4].

הרי שהקרטלים, כמוהם כאשראי, מופיעים בדרגת התפתחות מסוימת, ולאמיתו של דבר הם רק מגבירים את האנרכיה שבעולם הקפיטליסטי ומבשילים ומביאים לידי גילוי את כל הסתירות הפנימיות שלו. הם מחריפים את הסתירה שבין אופן הייצור ובין אופן החליפין, בחדדם את המאבק בין המייצר ובין הצרכן, כפי שאנו רואים זאת במיוחד בארצות הברית של אמריקה. כן הם מחריפים את הניגוד בין אופן הייצור ובין אופן הרכישה, בהעמידם את הכוח המכריע של הקפיטל בצורתו האכזרית ביותר כנגד מעמד הפועלים, וכך הם מגבירים ביותר את הניגוד שבין הרכוש ובין העבודה. ולבסוף הרי הם מגבירים את הסתירה בין אופיו הבינלאומי של משק העולם הקפיטליסטי ובין אופייה הלאומי של המדינה הקפיטליסטית, משום תופעת הלוואי אשר להם, בצורת מלחמת מכס, וכך הם מחמירים ביותר את הניגודים שבין המדינות הקפיטליסטיות הבודדות. על כל אלה יש להוסיף את השפעת המישרין המהפכנית ביותר של הקרטלים על ריכוז המוצרים, על השכלול הטכני וכו'.

נמצא, שהקרטלים והתאגידים מתגלים בהשפעתם המכרעת על המשק הקפיטליסטי לא כ"אמצעי הסתגלות" המטשטש את הסתירות שבתוך המשק הזה, כי אם, להפך, כאמצעי שמשק זה יצר בעצמו להגדלת האנרכיה שלו, לטיפוח הסתירות האצורות בקרבו, להחשת חורבנו שלו.

ואולם אם האשראי, הקרטלים וכיוצא באלו אינם מסלקים את האנרכיה מתוך המשק הקפיטליסטי, כיצד בא הדבר, שזה שתי עשרות שנים - מאז שנת 1873 - לא ידענו כל משבר מסחרי כלל? האם אין זה מעיד, שאופן הייצור הקפיטליסטי "הסתגל" לפחות בעיקר לצורכי החברה, ועל ידי כך שם לאל את האנליזה שניתנה בידי מרכס?

{אנו חושבים כי ניתן להסביר את הרגיעה הנוכחית בשוק העולמי בצורה אחרת. התרגלו לראות את משברי המסחר הגדולים הקודמים, כפי שעשה זאת מרכס בניתוחו, כמשברים סכמתיים של הקפיטליזם הבוגר. המחזוריות של עשר שנים בקירוב, הייתה, כך נראה, ההוכחה הטובה ביותר של סכמה זו. אף על פי כן, לדעתנו, נסמכת תפיסה זו על אי הבנה. אם בוחנים מקרוב את כל הסיבות לכל המשברים הבינלאומיים הגדולים, מגיעים למסקנה, שהם היו לא ביטוי לזקנתו של המשק הקפיטליסטי, אלא דווקא לינקותו. עיון קצר יספיק על מנת להראות שבשנים 1825, 1836, 1847 לא יכול היה הקפיטליזם לייצר אותה בלימה מחזורית בלתי נמנעת של כוחות הייצור ע"י מחסומי השוק, בלימה שמקורה בבגרות מלאה, כפי שהדבר רשום בסכמות של מרכס, מכיוון שהקפיטליזם היה אז בחיתוליו בארצות הגדולות ביותר.}

אכן התשובה לא איחרה לבוא. בשנת 1898 השליך ברנשטיין את תורת המשברים[v] של מרכס לגל הגרוטאות, והנה, מיד אחרי זה, בשנת 1900, התחולל משבר כללי עצום, ולאחר שבע שנים, בשנת 1907, חל משבר חדש, שהתפשט מארצות הברית של אמריקה על פני השוק העולמי. כך באו עובדות בוטות וביטלו כעפר הארץ את התורה בדבר "הסתגלותו" של הקפיטליזם. ובזה גם הוכח, שאותם האנשים שמשכו ידיהם מתורתו של מרכס בדבר המשברים, משום שזו לא נתאמתה בשני "מועדי כישלון" שהיא קבעה, לכאורה, החליפו את עיקר התורה הזאת בפרט חיצוני בלתי חשוב שבניסוח - בהנחה על "מחזור עשר השנים". ואולם ניסוח המחזור של התעשייה הקפיטליסטית המודרנית כמחזור בן עשר שנים, כאשר נוסח על ידי מרכס ואנגלס בשנות הששים והשבעים, לא היה אלא אישור פשוט של עובדות, שאף הן היו מיוסדות לא על אילו חוקים שבטבע, כי אם על שורה של נסיבות היסטוריות, שהיו קשורות בהתפשטות המזורזת של ספרת ההשפעה של הקפיטליזם הצעיר לימים.

אף אמנם המשבר של שנת 1825 בא כתוצאת ההשקעות הגדולות בבניית דרכים, תעלות ומפעלי גז, שניבנו בעשר השנים הקודמות, בייחוד באנגליה, ששם גם חל המשבר. המשבר הבא בשנות

---

[4] בהערה לכרך ג' של "הקפיטל" כותב פר. אנגלס בשנת 1894, לאמור: "מאז נכתבו הדברים האלה (1865) התגברה מאוד התחרות בשוק העולמי, מפני ההתפתחות המהירה של התעשייה בכל ארצות-התרבות, ובייחוד באפריקה ובגרמניה. כוחות-הייצור שבימינו, התופחים בחפזה ועצמה, הולכים ופורצים מיום ליום את מרות החוקים של חילוף הסחורות הקפיטליסטי, אשר בתחומיהם עליהם להתנועע, - והעובדה הזאת מטרידה כיום יותר ויותר גם את רוח הקפיטליסטים. והרי זה מתבטא בשני גילויים. ראשית בשיגעון הכללי למכסי מגן, הנבדל משיטת מכסי המגן הישנה בייחוד בזה, שעל הרוב הוא מגן דווקא על המצרכים המוכשרים ליצוא. הגילוי השני הוא בקרטלים (התאגידים) של אנשי החרושת, המקיפים תחומי ייצור גדולים ושלמים, לשם ויסות הייצור, אשר יביא עמו גם ויסות המחירים והרווחים. דבר מובן מאליו הוא, שניסיונות אלה ניתנים להתגשמות רק בתנאי מזג כלכלי נוח באופן יחסי. הסער הראשון יעשה אותם לאל ויוכיח, כי אם גם זקוק הייצור לויסות, הרי ודאי שלא מעמד הקפיטליסטים נועד להגשימו. בינתיים עוד רק המטרה האחת לפני הקרטלים, - לדאוג לכך, שהקטנים ייטרפו בפי הגדולים במהירות גדולה מאשר עד עכשיו".

1839-1836 אף הוא היה פרי מפעלי יסוד עצומים עם הקמת אמצעי תחבורה חדשים. המשבר של שנת 1847 נגרם, כידוע, על ידי יסוד מסילות ברזל במרץ קדחתני באנגליה (בשנות -1847 1844, כלומר במשך שלוש שנים בלבד, אישר הפרלמנט זיכיונות חדשים למסילות ברזל בסכום קרוב ל- 1.5 מיליארד טלרים). צורות שונות של חידוש מבנה המשק הקפיטליסטי, של הנחת יסודות להתפתחות הקפיטליסטית, הן שהביאו עמן לידי משברים בכל שלושת המקרים הללו. בשנת 1857 גרמה לכך פתיחת שוקי מכר חדשים למוצרי התעשייה האירופית באמריקה ואוסטרליה, עם גילוי מכרות של זהב, ובאופן מיוחד בצרפת נגרם המשבר מחמת יסוד מסילות הברזל, שבנידון זה הלכה צרפת בעקבות אנגליה (בשנים 1852-1856 נוסדו מסילות חדשות בצרפת בסכום של 1.52 מיליארד פרנק). ולבסוף, המשבר הגדול של שנת 1873 הנו, כידוע, תוצאה ישירה של חידוש מבנה התעשייה הכבדה בגרמניה ואוסטריה, פרי ההסתערות הראשונה שחלה אחרי המאורעות הפוליטיים של שנת 1866 ושנת 1871.

נמצא, *שההתרחבות* הפתאומית של תחום המשק הקפיטליסטי היא שהייתה גורמת עד עכשיו למשברים במסחר. העובדה, שהמשברים הבינלאומיים הללו חזרו ובאו מדי עשר שנים, אינה אלא תופעה חיצונית, מקרית. הסכימה[vi] של מרכס בנוגע להתהוות המשברים, כפי שהיא נמסרה על ידי אנגלס בספר הפולמוס שלו עם דיהרינג ("אנטי-דיהרינג") ועל ידי מרכס בכרך הראשון והשלישי של ה"קפיטל", חלה על כל המשברים, במידה שהיא מגלה את המכניזם הפנימי שלהם ואת סיבותיהם הכלליות העמוקות, בין שהם חוזרים ונשנים פעם בעשר או בחמש שנים, ובין שהם באים לסירוגין אחד לעשרים שנה ואחד לשמונה שנים. אכן עובדה אחת מוכיחה בצורה חותכת ביותר את כישלונה של התיאוריה הברנשטיינית, והיא, שהמשבר האחרון בשנת 1907/08 השתולל ביתר שאת דווקא בארץ, ש"אמצעי ההסתגלות" הקפיטליסטיים המפורסמים - האשראי, שירות הידיעות והתאגידים - משוכללים שם ביותר.

{סכמה זו קרובה יותר בשלמותה למשק קפיטליסטי מפותח, בו מניחים את השוק העולמי כנתון. רק אחר כך, מתוך התנועה העצמית הפנימית של תהליך הייצור ותהליך החליפין, ללא עילה חיצונית של זעזוע פתאומי, מסוגלים המשברים לחזור על עצמם באופן מכני, במסגרת יחסי הייצור ותנאי השוק, כפי שהדבר מתקבל מהניתוח של מרכס. אם נתאר לעצמנו את המצב הכלכלי הנוכחי, נאלץ להסכים, בכל אופן, שעדיין לא הגענו לשלב של אותה בגרות קפיטליסטית מלאה המונחת בבסיס סכמת המשברים המחזוריים של מרכס. השוק העולמי הוא עדיין בהתהוותו. גרמניה ואוסטריה נכנסו לשלב הייצור התעשייתי ההמוני רק בשנות ה- 80, צרפת היא עדיין דלה מבחינה תעשייתית, מדינות הבלקן אף לא הסירו עדיין את כבלי המשק הנטורלי, ואמריקה, אוסטרליה ואפריקה הגיעו ליחסי מסחר ערים עם אירופה רק בשנות ה- 80. לכן, אם היו לנו, מצד אחד, קפיצות של גילויים פתאומיים של תחומים חדשים במשק הקפיטליסטי, כפי שהם הופיעו במחזוריות עד שנות ה- 70, ואת המשברים הקודמים, אפשר לומר משברי ילדות, הנמצאים כבר מאחורינו, הרי מצד שני עוד לא הגענו לאותה דרגה של התהוות ודלדול של השוק העולמי, דרגה שתוכל ליצור את בלימתם המחזורית, הפטלית של כוחות הייצור ע"י מחסומי השוק, ליצור את משברי הבגרות הקפיטליסטיים האמיתיים. אנו נמצאים בשלב, בו המשברים לא מלווים כבר את התוצרת של הקפיטליזם ואף לא את שקיעתו. תקופת מעבר זו מתאפיינת גם היא במהלך עניינים חלש בממוצע, בעל מחזור של כשני עשורים בקירוב, בו תקופות צמיחה קצרות מתחלפות בתקופות שפל ארוכות.

העובדה שאנו מתקרבים ללא הרף מסופה אל תחילתה של תקופת משברים קפיטליסטיים משמעותיים, נובעת מאותן התופעות המונעות כרגע את המשברים. אם השוק העולמי התייצב כבר בכללותו ואינו יכול עוד לגדול באמצעות התרחבויות פתאומיות, ממשיך בו זמנית פריון העבודה לגדול ללא הרף, ולאחר מכן מתחילה במוקדם או במאוחר ההתנגשות של כוחות הייצור בגלל מגבלות החליפין, והיא חוזרת על עצמה בכוח הולך וגובר. ואם ישנה הסתגלות מה המקרבת אותנו לתקופה זו, ליצירה מהירה ודלדול מהיר של השוק העולמי, הרי אלו הן בדיוק אותן התופעות - שיטת האשראי וארגוני המעסיקים, - עליהם בונה ברנשטיין כעל "אמצעי ההסתגלות" של הקפיטליזם.}

ההנחה, שהייצור הקפיטליסטי יכול "להסתגל" לחזיון החליפין, מחייבת, בכלל, מראש, דבר אחד מן השניים: או שהשוק העולמי עשוי לגדול ללא הגבלה ולאינסוף, או, להפך, שכוחות הייצור נעצרים בגידולם, שלא יפרצו את גבולות השוק. הדבר הראשון הוא מן הנמנע מבחינה פיסית, ואילו לתנאי השני מתנגדת העובדה, שהפיכות טכניות מתחוללות על כל צעד וצעד בכל שטחי הייצור ומעוררות כוחות ייצור חדשים לפעולה.

לפי דעתו של ברנשטיין יש עוד תופעה אחת הסותרת את תיאור מהלך העניינים הקפיטליסטיים, שתיאר מרכס. אלה הם המפעלים הבינוניים, שברנשטיין רואה אותם כ"פלוגת צבא מוצקת, שאין להזיזה כמעט". הוא רואה בכך אות, שהתפתחות התעשייה הכבדה אין השפעתה מהפכנית וריכוזית כל כך, כפי שאפשר היה לשער על פי "תורת ההתמוטטות". ואולם, מי שסבור כי אגב התפתחות התעשייה הכבדה צריכים המפעלים הבינוניים *להעלם* בהדרגה מעל פני השטח, תופס את עניין ההתפתחות הזאת תפיסה מוטעית לגמרי.

במהלך הכללי של ההתפתחות הקפיטליסטית ממלאים הקפיטלים הקטנים, לפי הנחתו של מרכס דווקא, תפקיד של חלוצי המהפכה הטכנית, ומבחינה כפולה: הן במובן של הכנסת שיטות ייצור חדשות בענפים ישנים ומושרשים, והן במובן של יצירת ענפי ייצור חדשים, אשר עדיין לא נוצלו כלל על ידי הקפיטלים הגדולים. ההשקפה האומרת, שתולדות המפעל הקפיטליסטי הבינוני מוליכות אותו בקו ישר למטה, אלי שקיעה הדרגתית, היא כוזבת בהחלט. יתר על כן, המהלך האמיתי של ההתפתחות הוא גם כאן דיאלקטי טהור, והוא נע תמיד בין שני ניגודים. המעמד הבינוני הקפיטליסטי, כמוהו כמעמד הפועלים, נתון להשפעת שתי מגמות הפוכות, - המגמה האחת הנושאת אותו למעלה, והמגמה האחרת הדוחפת אותו למטה. המגמה הדוחפת למטה מתגלה בנידון דידן בדמות העלייה המתמדת בסולם הייצור, הפורץ מזמן לזמן את היקף הקפיטלים הבינוניים ומוציא אותם פעם בפעם מתוך זירת התחרות. המגמה המעלה מתבטאת בהפחתת ערך הקפיטל הקיים, שחלה לסירוגין, המורידה שוב מדי מעם בפעם למשך זמן מה את סולם הייצור - בהתאם *לערך* הקפיטל המינימלי הדרוש - וכן בחדירת הייצור הקפיטליסטי לתוך תחומים חדשים. אין אנו צריכים לתאר לנו את מלחמת המפעל הבינוני בקפיטל הגדול בדמות קרב מסודר, אשר צבא הצד החלש הולך ומתמעט בו כל הזמן במישרין בכוחו ובכמותו, אלא בעיקר כעין העברת חרמש מזמן לזמן על פני הקפיטלים הקטנים, שצצים ועולים אחרי כן שוב, כדי להיקצר מחדש בחרמש התעשייה הכבדה. משתי המגמות האמורות, המשחקות במעמד הבינוני הקפיטליסטי כמו בכדור משחק, עתידה לבסוף לנצח (שלא כדרך התפתחותו של מעמד הפועלים) המגמה *הדוחפת למטה*. אבל אין זו צריכה להתבטא כלל בהתמעטות המפעלים הבינוניים במספרים מוחלטים, אלא, ראשית כל, בעליה ההדרגתית של שיעור המינימום של הרכוש הדרוש למפעל בר קיימא בענפים הישנים, ושנית בהתקצרותו המתמדת של שיעור הזמן, בו ניתן לקפיטליסטים הקטנים לנצל ענפים חדשים בכוחות עצמם. אחרי כן ניתנת לקפיטל הקטן *האינדיבידואלי* שהות חיים קצרה יותר ויותר, שיטות הייצור שלו ודרכי ההשקעה מתחלפים במהירות הולכת וגוברת, ובקרב *המעמד כולו* חל חילוף חומרים חברתי מהיר יותר ויותר.

דבר אחרון זה ידוע לברנשטיין היטב, והוא גם קובע בעצמו עובדה זו. אבל דומה שנשכח מלבו, כי על ידי כך נקבע עצם החוק של תנועת המפעלים הבינוניים הקפיטליסטים. מכיוון שהקפיטלים הקטנים מופיעים כחלוצי ההתקדמות הטכנית, ומכיוון שההתקדמות הטכנית היא דופק החיים של המשק הקפיטליסטי, הרי שהקפיטלים הקטנים משמשים כתופעת לווי של ההתפתחות הקפיטליסטית, עד כי אין להפרידם מעליה, ורק יחד עמה עשויים הם לעבור מן העולם. ההעלמות ההדרגתית של המפעלים הבינוניים - במובן הסטטיסטיקה המספרית המוחלטת, אשר בה ידון ברנשטיין - תעיר לא על מהלך ההתפתחות המהפכני של הקפיטליזם, כסברתו של ברנשטיין, אלא להפך על קיפאונו של זה, על תרדמתו. "שיעור הרווח, כלומר ריבוי הקפיטל היחסי, חשוב הנו בראש וראשונה לכל צוברי הקפיטל חדשים המסתדרים לקבוצות עצמאיות, כי משעה שעשיית הקפיטל תיפול כולה ביד קפיטלים גדולים אחדים, מועטים ובשלים... הרי תכבה בכלל האש המחיה של הייצור. *תרדמה תיפול עליה*"[5].

{אמצעי ההסתגלות של ברנשטיין אינם מביאים אם כן לתוצאות, ואת התופעות עליהן הוא מכריז כסימפטומים של הסתגלות, יש לייחס לסיבות אחרות לגמרי.}

[5] ק. מרכס, "הקפיטל", כרך ג', עמ' 241.

ג. הגשמת הסוציאליזם על-ידי תיקונים חברתיים

ברנשטיין דוחה את "תורת ההתמוטטות" ואינו רואה בה את הדרך ההיסטורית להגשמת החברה הסוציאליסטית. מהי אפוא הדרך המוליכה לכך מנקודת המבט של "תורת ההסתגלות של הקפיטליזם"? ברנשטיין השיב על שאלה זו רק בדרך רמז בלבד. הניסיון להעלותה ביתר הרחבה ברוחו של *ברנשטיין* נעשה בידי *קונרד שמידט*[6]. לפי דבריו עתיד "מאבק התנועה המקצועית והמאבק הפוליטי לרפורמה סוציאלית" להביא לידי "פיקוח חברתי על תנאי הייצור, פיקוח שילך ויתפשט יותר ויותר, ובכוח התחיקה תוריד את בעל הקפיטל יותר ויותר עד לתפקיד של מנהל", עד שלבסוף יבוא הדבר, ש"מאת הקפיטליסט הממוסמס הזה, אשר יראה את נכסיו כהולכים ומאבדים מיום ליום את ערכם בשבילו, תינטל הדרכת המפעל והנהלתו". וכך אפוא יונהג המפעל של החברה.

ובכן, איגודים מקצועיים, רפורמות חברתיות ועוד גם דמוקרטיזציה פוליטית של המדינה, כהוספתו של ברנשטיין, - אלה הם האמצעים להגשמה הדרגתית של הסוציאליזם.

נפתח באיגודים המקצועיים. תפקידם העיקרי - איש לא היטיב לתארו כברנשטיין בעצמו, בשנת 1891 ב- "Neue Zeit", - כלול בזה, שהם משמשים מצד הפועלים כאמצעי להגשים את חוק השכר הקפיטליסטי, כלומר את מכירת כוח העבודה לפי שער השוק בכל עת. את הפרולטריון משרתים האיגודים המקצועיים על ידי כך, שעליהם לנצל למענו בכל פרק זמן את מצבי הכושר של השוק, ואולם צירופי הנסיבות הללו בעצמם, - כלומר מצד אחד הביקוש לכוח עבודה, המותנה על ידי מצב הייצור, ומצד שני ההיצע של כוח עבודה, הנוצר על ידי פרולטריזציה של שכבות הביניים ועל ידי הרבייה הטבעית של מעמד הפועלים, - צירופי הנסיבות הללו הם מחוץ לתחום ההשפעה של האיגודים המקצועיים. משום כך אין בכוחן להפיל את חוק השכר. במקרה הטוב ביותר הם יכולים להשיב את הניצול הקפיטליסטי לגבולותיו "הנורמליים" של אותה שעה, ואולם בשום פנים לא יוכלו לבטל את עצם הניצול אפילו בהדרגה.

אמנם קונרד שמידט קורא לתנועה המקצועית הנוכחית "דרגות התחלה רופפות", ועם זה הוא משלה את נפשו על חשבון העתיד, כי "האיגוד המקצועי הולך ורוכש לו השפעה גוברת, יותר ויותר, על ויסות הייצור עצמו". והנה רק בשתי פנים ניתן להבין את עניין הויסות של הייצור: ראשית כהתערבות בצד הטכני של תהליך הייצור, ושנית כקביעת היקפו של הייצור עצמו. איזה משני הסוגים עלול להיות נתון להשפעת האיגודים המקצועיים? אשר לטכניקה של הייצור, הרי ברור כי עניינו של הקפיטליסט עולה בגבולות מסוימים, בד בבד, עם התקדמות המשק הקפיטליסטי ועם התפתחותו. ההכרח, הוא שממריץ אותו לשכלולים טכניים. ואילו עמדת הפועל הפרט היא הפוכה דווקא: כל תמורה טכנית היא בניגוד לענייניהם של הפועלים, הנפגעים על ידי כך במישרין, והיא גורמת באופן בלתי אמצעי להרעת מצבם, באשר היא מפחיתה את ערך כוח העבודה ועושה את העבודה יותר מאומצת, יותר חדגונית, יותר מייגעת. במידה שיש בכוח האיגוד המקצועי להתערב בצד הטכני של הייצור, יכולה התערבות זו להיות רק במובן האמור כאן, כלומר, לפעול מבחינת ענייניה של אותה קבוצת פועלים בודדת הנוגעת בדבר במישרין, הווה אומר: להתנגד לחידושים. ואולם במקרה זה הלא תפעל לא ברוח ענייניו של מעמד הפועלים כולו, לא לטובת האמנציפציה שלו, שהיא עולה דווקא בד בבד עם ההתקדמות הטכנית, כלומר, עם עניינו של הקפיטליסט הפרט; ההתערבות הזאת תהא, להפך, ברוח הריאקציה. ואכן, שאיפה זו, להשפיע על הצד הטכני של הייצור, אנו מוצאים לא בעתידה של התנועה המקצועית, במקום שם יחזנה קונרד שמידט, כי אם בעברה של התנועה. שאיפה זו מציינת את התקופה הנושנה של ה"טרייד-יוניוניזם" האנגלי (עד לשנות הששים של המאה הקודמת), שאז היה קשור עדיין במסורות של אגודות האומנים מימיי הביניים, והיה זה אופייני בשבילו שהיה תומך יסודותיו בעיקר הנושן של "הזכות לעבודה הוגנת"[7] (ראה גם הערה בסוף[vii]) ואילו שאיפת האיגודים המקצועיים לקבוע את היקף הייצור ואת מחירי הסחורות היא תופעה שבאה זה מקרוב. רק בזמן האחרון - ושוב רק באנגליה - צפים ועולים ניסיונות כאלה[8]. אכן השאיפות הללו, לפי אופיין

---

[6] Vorwärts, 20 בפברואר 1898, בסקירה הספרותית. אנו מרשים לעצמנו לתלות את הנחותיו של קונרד שמידט בדבריו של ברנשטיין, בייחוד מאחר שברנשטיין לא הביע אף במלה אחת התנגדות לפירוש שניתן להשקפותיו ב- "Vorwärts".

[7] Webb, Theorie und Praxis der engl. Gewerkvereine; 2. Band; S. 100

[8] שם, עמ' 115 ולהלן.

וכיוונן, ערכן כערך השאיפות הישנות. כי על מה עומדת, בהכרח, השתתפותו הפעילה של האיגוד המקצועי בקביעת היקף הייצור ומחירי המוצרים? על קנוניה של הפועלים עם בעלי העסקים[viii], המכוונת נגד הצרכן, מתוך שימוש של תקנות כפיה כלפי בעלי עסקים מתחרים, שאינן נופלות במאומה מן השיטות הנוהגות אצל איגודי בעלי העסקים הרגילים. ביסודו של דבר אין כאן עוד מאבק בין העבודה ובין הקפיטל, אלא מאבק סולידרי של הקפיטל וכוח העבודה בחברה הצורכת. הרי זו פעולה ריאקציונית לפי מהותה הסוציאלית, וכמובן שאין היא יכולה לשמש תחנה במאבק האמנציפציה של הפרולטריון, אף משום זה בלבד, שהיא ההפך הגמור ממאבק מעמדי, לפי ערכה המעשי הרי זו אוטופיה, ומתוך עיון כלשהו נבין כי לעולם אין היא יכולה להתפשט על ענפי ייצור גדולים יותר ועל ענפים המייצרים לצורכי השוק העולמי.

פעולת האיגודים המקצועיים מצטמצמת אפוא, בעיקר, במאבק לשכר ולקיצור שעות העבודה, כלומר אך ורק בויסות הניצול הקפיטליסטי לפי תנאי השוק בכל עת; ההשפעה על תהליך הייצור נמנעת מהם, מטבע העניינים; יתר על כן, כל מהלך ההתפתחות של האיגוד המקצועי מכוון דווקא להפך מכפי שמניח קונרד שמידט, היינו לניתוק גמור של שוק העבודה מכל קשר בלתי אמצעי אל שאר שוק הסחורות. בנידון זה אופיינית ביותר העובדה, שאף השאיפה לקשר את חוזה העבודה, לפחות באופן *פסיבי*, קשר בלתי אמצעי עם מצב הייצור הכללי, על ידי שיטה של סולם שכר עולה ויורד, אף השאיפה הזאת הייתה כבר לנחלת העבר, והטרייד-יוניונים האנגלים הולכים ומתרחקים ממנה יותר ויותר.[9]

אבל גם בגבולות השפעתה למעשה אין תנועת האיגוד המקצועי הולכת לקראת התפשטות בלתי מוגבלת, כפי שקובעת התיאוריה בדבר הסתגלותו של הקפיטל. נהפוך הוא! אם נתור שטחים גדולים יותר של ההתפתחות הסוציאלית, לא נוכל להעלים עין מן העובדה, שבדרך כלל אין אנו הולכים לקראת זמנים של כיבושי ניצחון לתנועת האיגוד המקצועי, אלא לקראת קשיים ההולכים הלוך וגדול. משמגיעה התפתחות התעשייה לשיאה ומתחילה שעת רפיון לקפיטל בשוק העולמי, נעשה מאבק האיגוד המקצועי קשה פי שניים: ראשית משתנים לרעה צירופי הנסיבות האובייקטיביים של השוק לכוח העבודה, הביקוש נעשה איטי יותר, ואילו ההיצע עולה במהירות גדולה מאשר עד עכשיו, ושנית מסתער הקפיטל בעצמו ביתר עקשנות על מנת המוצר המגיעה לפועל, כדי למצוא פיצוי לעצמו על ההפסדים בשוק העולמי. הלא הפחתת שכר הפועל היא אחד האמצעים החשובים ביותר לעצור בעד ירידת שיעור הרווח![10] וכבר אנו מוצאים באנגליה תמונה של ראשית הפרשה השניה בתנועת האיגוד המקצועי, על כורחה היא מצטמצמת אך ורק בהגנת ההישגים שכבר נכבשו, ואף הגנה זו הולכת ונעשית קשה יותר מיום ליום, אכן זהו מהלך העניינים הכללי, אשר כניגוד לו מוכרח לבוא שגשוג המאבק המעמדי *הפוליטי* והסוציאליסטי.

אותה טעות, אותה ראיה הפוכה של הפרספקטיבה ההיסטורית אנו מוצאים אצל קונרד שמידט בנוגע *לרפורמה הסוציאלית*, אשר בה הוא תולה תקוות, כי "יד ביד עם ברית האיגודים המקצועיים של הפועלים תכוף על מעמד הקפיטליסטים את התנאים, אשר רק לפיהם יוכלו להשתמש בכוחות עבודה". ברוח התפיסה הזאת של הרפורמה הסוציאלית קורא ברנשטיין לחוקי העבודה בבתי החרושת מידה של "פיקוח חברתי", ומתוך כך גם - מידה של סוציאליזם. גם קונרד שמידט, בכל מקום שהוא מדבר על הגנת העבודה מטעם המדינה, משתמש במונח "פיקוח חברתי", ומאחר שהפך בהצלחה רבה כל כך את המדינה לחברה, הרי הוא מוסיף כבר בביטחון: "כלומר מעמד הפועלים העולה". ועל ידי פעולה זו נהפכות התקנות הצנועות להגנת העובד מטעם ברית המדינות הגרמנית לתקנות סוציאליסטיות לשעת מעבר מטעם הפרולטריון הגרמני.

אחיזת העיניים ברורה כאן בהחלט. ואולם המדינה כיום, אינה כלל "חברה" ברוח "מעמד הפועלים העולה", כי אם רק באת כוחה של החברה *הקפיטליסטית*, כלומר זוהי מדינת מעמדות. משום כך הרי גם הרפורמה הסוציאלית שהיא אוחזת בה אין בה משום פעולת "הפיקוח החברתי", כלומר אין זה פיקוח החברה החופשית העובדת, על תהליך עבודתה היא, כי אם פיקוח הארגון המעמדי של הקפיטל על תהליך הייצור של *הקפיטל*. אף אמנם כאן, בתחום האינטרסים של הקפיטל, מוצאת לה הרפורמה הסוציאלית את גבולותיה הטבעיים. אכן ברנשטיין וקונרד שמידט רואים בהווה גם בשטח זה רק "דרגות התחלה רופפות", והם משלים נפשם לעתיד ברפורמה סוציאלית אשר תשגשג ותעלה לאין סוף לטובת מעמד הפועלים. ואולם הם טועים כאן אותה הטעות, שנכשלו בה בסברתם על השגשוג הבלתי מוגבל של כוח תנועת האיגוד המקצועי.

---

9 שם, עמ' 115.

10 ק. מרכס "הקפיטל", כרך ג', 1, עמ' 216.

התיאוריה בדבר הגשמה הדרגתית של הסוציאליזם על ידי רפורמה סוציאלית קובעת כתנאי מוקדם התפתחות אובייקטיבית מסוימת, הן של *הקניין* הקפיטליסטי והן של *המדינה* הקפיטליסטית. וכאן, *בתנאי זה, נקודת הכובד* של התיאוריה הזאת. בנוגע לקניין שואפת הסכימה של ההתפתחות העתידה, כפי שמתנה קונרד שמידט, "להוריד את בעל הקפיטל, על ידי הגבלת זכויותיו, יותר ויותר, לתפקיד של מנהל". כיוון שאין, כביכול, אפשרות להחרים פתאום בבת אחת את אמצעי הייצור, בונה לו קונרד שמידט תיאוריה של *נטילת קניין הדרגתית*. לשם כך הוא ממציא לו, כתנאי מוקדם הכרחי, את דבר התפרדות זכות הקניין לשניים, ל"קניין עליון", שהוא מוסרו ביד "החברה", והוא נוטה לראותו כהולך ומתפשט בלי הרף, ולזכות של "אכילת פירות" על ידי הקפיטליסט, שהולכת ומצטמצמת עד לתפקיד של הנהלת העסק בלבד. לכן, אחת מן השתיים: או שכל מלאכת הבניין הזאת היא רק משחק מלים תמים, שכל מחשבה רצינית לא מלווה אותו, והתיאוריה בדבר ההחרמה ההדרגתית נשארת אז בלי משען ומשענה; או שזוהי מסכת של התפתחות בעלת חוקיות, אשר נערכה מתוך יחס של כובד ראש. אבל אם כך, הרי העניין הפוך מן הקצה אל הקצה. ההפרדה בין הרשויות הכלולות בזכות הקניין אשר בה נאחז קונרד שמידט לשם "ההחרמה ההדרגתית של הקפיטל" אשר לו, היא אופיינית לחברת המשק הנטורלי הפיאודלי, ששם הייתה נוהגת חלוקת המוצר *בעין* בין מעמדות החברה השונים, ועל יסוד היחסים האישיים בין האדונים הפיאודלים ובין נתיניהם. הפרדת הקניין לזכויות חלקיות שונות הייתה שם צורת הארגון הקבועה מראש לחלוקת נכסי החברה. משהוחל בייצור סחורות ונתפרדו כל הקשרים האישיים בין השותפים הבודדים של תהליך הייצור, נתחזק דווקא היחס בין האדם ובין החפץ - הקניין הפרטי. לפי שהחלוקה שוב אינה נעשית מתוך יחסים אישיים, כי אם על ידי *החליפין*, נערכות התביעות השונות לזכייה בנכסי החברה לא לפי רסיסי זכות הקניין של כל אחד בדבר המשותף, כי אם לפי *הערך* שכל אחד מביא עמו לשוק. אכן זו הייתה התמורה הראשונה ביחסים המשפטיים, עם הופעת ייצור הסחורות בקהילות העירוניות של ימי הביניים: בחיק היחסים המשפטיים הפיאודליים, במקום ששרר הקניין המחולק לשיעורין, נתהווה קניין הפרט המוחלט, הסגור. ואולם בייצור הקפיטליסטי מוסיפה והולכת ההתפתחות הזאת. ככל שתהליך הייצור נעשה מחוברר יותר, כן מיוסד יותר תהליך החלוקה על חליפין טהורים, וכן נעשה קניין הפרט הקפיטליסטי סגור וגדור יותר, וכן נהפך יותר קניין הרכוש מזכות על מוצר, פרי העבודה העצמית, לזכות של רכישה בלבד על יסוד עבודת הזולת. כל עוד הקפיטליסט מנהל את בית החרושת בעצמו, עדיין החלוקה קשורה, עד לשיעור מסוים, בהשתתפות אישית בתהליך הייצור. בה במידה שההנהלה האישית של בעל בית החרושת נעשית מיותרת, ובייחוד בחברות המניות, הרי קניין הקפיטל, כגורם לתביעה בחלוקה, נפרד לגמרי מן היחסים האישיים אל הייצור ומופיע בצורתו השלמה, המוחלטת. רק בקפיטל המניות ובקפיטל האשראי התעשייתי מגיעה זכות הקניין הקפיטליסטי לידי שכלולה המלא.

הסכימה ההיסטורית של התפתחות הקפיטליסט לפי ציורו של קונרד שמידט: "מבעל הקניין למנהל בלבד" - נראית לנו אפוא כהיפוכה הגמור של ההתפתחות האמיתית, המוליכה, להפך, ממדרגה של בעל קניין המשמש גם מנהל עד לתפקיד של בעל קניין בלבד. כאן קרה לקונרד שמידט מקרהו של גתה:

> "אשר הוא קניינו, זאת יראה כמו ממנו הוא והלאה,
> ואשר נגוז - לדבר-ממש היה לו".

וכשם שמבחינה כלכלית חוזרת הסכימה ההיסטורית שלו ונסוגה מחברת המניות אל בית החרושת הפרטי, ואפילו לסדנת בעל המלאכה, כן גם מבחינה משפטית היא מנסה להחזיר את העולם הקפיטליסטי אל קליפות הביצה של הכלכלה הנטורלית הפיאודלית.

מנקודת מבט זו נראה גם "הפיקוח החברתי" באור אחר לגמרי מכפי שהוא נראה בעיני קונרד שמידט. מה שפועל כיום כ"פיקוח חברתי" - הגנת העובד, הפיקוח על חברות המניות וכו' - אין לו למעשה אף נגיעה כלשהי לעניין השותפות בזכות הקניין, אל "הקניין העליון". אותו פיקוח פועל לא *כהגבלת* הקניין הקפיטליסטי, כי אם, להפך, כמגן לו. או, אם ננקוט בלשון המדע הכלכלי, אין הפיקוח בא *כהסגת גבול* הניצול הקפיטליסטי, כי אם *כקביעת אורח* וסדר לניצול הזה. ובשעה שברנשטיין עומד ושואל, אם רבה או מעטה מידת הסוציאליזם באיזה חוק על סדרי בית חרושת, הרי יכולים אנו להבטיח לו, כי אף בחוק הטוב ביותר מסוג זה אתה מוצא "סוציאליזם" לא יותר משתמצא בהחלטות של עירייה בדבר ניקוי הרחובות והדלקת הפנסים, שאף אלו הן בגדר "פיקוח חברתי".

ד. מדיניות המכס ומיליטריזם

התנאי השני שמקדים אד. ברנשטיין להגשמה הדרגתית של הסוציאליזם הוא התפתחות המדינה עד כדי היותה לחברה. הדעה, שהמדינה בימינו היא מדינת מעמדות, כבר הייתה לשגרה מהלכת. אכן גם את האמרה הזאת, ככל דבר שיש לו מגע לחברה הקפיטליסטית, יש לדעתנו להבין לא ברוח של אמת קפואה ומוחלטת, כי אם ברוח ההתפתחות המוסיפה והולכת.

עם ניצחונה הפוליטי של הבורגנות הייתה המדינה למדינה קפיטליסטית. אכן, ההתפתחות הקפיטליסטית בעצמה משנה באופן ממשי את טבעה של המדינה, בהרחיבה בלי הרף את תחומי השפעתה של זו, באצלה למדינה בלי הרף תפקידים חדשים, בייחוד בנוגע לחיים הכלכליים, ועושה את דבר התערבותה ופיקוחה של המדינה בשטח זה לצורך הכרחי יותר ויותר. מבחינה זו הולכת ומוכשרת הקרקע להתמזגות העתידה של המדינה עם החברה, לאמור החזרת תפקידי המדינה לחברה. לפי מגמה זו אפשר גם לדבר על התפתחות המדינה הקפיטליסטית להיותה לחברה, ואין ספק כי במובן זה אומר מרכס, שהגנת העובד היא התערבות מדעת ראשונה של "החברה" בתהליך החיים הסוציאלי שלה, - משפט שעליו מסתמך ברנשטיין.

אבל מצד שני מתחוללת במהותה של המדינה עוד תמורה אחרת, בכוחה של אותה ההתפתחות הקפיטליסטית. הרי המדינה של ימינו היא, ראשית כל, ארגון של מעמד הקפיטליסטים השליט. ואם היא מקבלת עליה תפקידים שונים בעלי עניין כללי לטובת התפתחותה של החברה, הרי אך ורק משום שהעניינים הללו וההתפתחות של החברה מתאימים בכללם לענייני המעמד השליט, והיא עושה זאת רק במידה שהם מתאימים לו. כך, למשל, הגנת העובד היא מעניינם הבלתי אמצעי של הקפיטליסטים כמעמד, כשם שהיא מעניינה של החברה בכלל. ואולם הרמוניה זו מוסיפה להתקיים רק עד לפרק זמן מסוים בהתפתחות הקפיטליסטית. משהגיעה התפתחות זו לנקודת שיא מסוימת, מתחילים ענייני הבורגנות כמעמד וענייני ההתקדמות הכלכלית, אף במובן הקפיטליסטי, להיפרד אלה מעל אלה. והנה סבורים אנו כי פרק זמן זה כבר החל, והדבר מתבטא בשתי תופעות חשובות של החיים הסוציאליים כיום: *במדיניות המכס ובמיליטריזם*. שני אלה - מדיניות המכס והמיליטריזם - מילאו בתולדות הקפיטליזם את תפקידם ההכרחי, ובשעתם היה זה גם תפקיד מתקדם, מהפכני. לולא מכס המגן[ix] כמעט שלא הייתה אפשרית תקומת התעשייה הכבדה בארצות הבודדות, ואולם כיום פני הדברים אחרים. כיום אין מכסי המגן משמשים כדי לסייע לשגשוגן של תעשיות צעירות, כי אם בשביל לשמר באופן מלאכותי צורות ייצור שעבר זמנן.

{בכל הארצות החשובות ביותר, ובייחוד באלו המשתמשות יותר מאחרות במדיניות המכס, הגיע הייצור הקפיטליסטי לאותה רמה ממוצעת פחות או יותר.}

מבחינת *ההתפתחות* הקפיטליסטית, כלומר מבחינת המשק העולמי, אין כיום כל הבדל בדבר, אם גרמניה תוציא יותר סחורות לאנגליה, או שאנגליה תמכור יותר לגרמניה. הרי שמבחינת אותה ההתפתחות כבר עשה הכושי את מלאכתו ויכול היה ללכת. ולא עוד, אלא שמן *ההכרח היה* שילך. מפני התלות ההדדית של ענפי תעשייה שונים זה בזה כיום, יביאו מכסי מגן על אי אלו סחורות, בהכרח, לידי הוקרת הייצור של סחורות אחרות בתוך הארץ, כלומר ישימו שוב מעצור לתעשייה. לא כן הדבר מבחינת ענייניו של *מעמד הקפיטליסטים*. התעשייה אינה זקוקה למכסי מגן בשביל *התפתחותה*, ואולם אנשי העסקים זקוקים לכך בשביל להגן על מכירת סחורתם. פירושו של דבר הוא, שהמכס אינו בא כיום כאמצעי להגן על ייצור קפיטליסטי מעפיל ועולה ולשמש לו תריס בפני ייצור בשל ממנו, אלא כאמצעי במאבק של קבוצת קפיטליסטים לאומית אחת נגד קבוצה אחרת. כן אין המכס דרוש עוד כאמצעי מגן לתעשייה, בשביל שתיצור ותרכוש שוק פנימי, אלא כאמצעי שאי אפשר בלעדיו בשביל קרטליזציה של התעשייה, היינו לשם מאבק היצרנים הקפיטליסטים בחברה הצורכת. לבסוף, אופייה המיוחד במדיניות המכס של ימינו מתבטא בצורה בולטת ביותר בעובדה, שלא התעשייה כי אם החקלאות ממלאת במדיניות זו את התפקיד המכריע, לאמור, שמדיניות המכס הייתה בעצם לאמצעי, *לצקת על ידו עניינים* פיאודליים לתוך דפוס קפיטליסטי ולהביאם לידי *גילוי*.

אותה התמורה חלה גם בנוגע למיליטריזם. אם נתבונן בדברי הימים, לא כפי שאלה היו עלולים להיות, או כפי שהיו צריכים להיות, כי אם כפי שהיו למעשה, הרי עלינו לקבוע, שהמאבק שימש גורם הכרחי בהתפתחות הקפיטליסטית. ארצות הברית של אמריקה הצפונית וגרמניה, איטליה ומדינות הבלקנים, רוסיה ופולין, כולן זכו בתנאים להתפתחות קפיטליסטית, או בדחיפה לכך, בגלל המלחמות, אם בזכות הניצחון ואם בזכות המפלה. כל עוד נמצאו ארצות, אשר צריכות היו

להתגבר על התפלגותן הפנימית או על היבדלותן מבחינת המשק הנטורלי, מילא גם המיליטריזם תפקיד מהפכני במובן הקפיטליסטי. כיום פני הדברים אחרים גם בשטח זה.

{המיליטריזם אינו צריך עוד לגלות עבור הקפיטליזם ארצות חדשות כלשהן.}

אם המדיניות העולמית כיום הייתה לבמת סכסוכים מאיימים, הרי אין זה משום השאיפה לפתוח ארצות חדשות בשביל הקפיטליזם, אלא משום שניגודים *אירופיים* בשלים הועברו וניטעו בחלקי תבל אחרים והם באים שם לידי התגלעות. הארצות המתייצבות כיום זו לעומת זו ונשק בידן, הן באירופה והן בחלקי עולם אחרים, אינן מצד אחד ארצות קפיטליסטיות ומצד שני ארצות של משק נטורלי, כי אם מדינות, אשר דווקא משום התפתחותן הקפיטליסטית הגבוהה במידה שווה הן נדחפות אלי התנגשות, אם יפרוץ הסכסוך בתנאים אלה יהא, כמובן, ערכו להתפתחות זו ערך פטלי, באשר הוא יגרום זעזוע עמוק ביותר ותמורה עמוקה ביותר בחיים הכלכליים של כל הארצות הקפיטליסטיות.

ואולם פנים אחרות לדבר, אם ייראה מנקודת מבטו של *מעמד הקפיטליסטים*. בשבילו נעשה המיליטריזם כיום הכרחי בשלושה אפנים: ראשית כאמצעי מאבק לשם עניינים "לאומיים" בהתחרותם עם קבוצות לאומיות אחרות, שנית כסוג השקעה חשוב ביותר הן בשביל הקפיטל הפיננסי והן בשביל התעשייתי, ושלישית כמכשיר לשלטון מעמדי בפנים הארץ, להשתלטות על העם העובד, - כל אלה עניינים שדבר אין להם ולהתקדמות אופן הייצור הקפיטליסטי. ובדרכים אלו מתגלה אופיו המיוחד של המיליטריזם של ימינו על הצד הטוב ביותר: ראשית בגידולו הכללי בכל הארצות, גידול תחרות, מתוך כוח דחיפה פנימי כביכול, - תופעה שעוד לפני עשרות שנים אחדות לא הייתה נודעת כלל, - ושנית בגילוי הפטלי שבהתפוצצות המתקרבת, שאין למנוע אותה, בעוד שאין כל ידיעה ברורה על אודות הסיבה, על המדינות המעונינות בכך בראש וראשונה, על עניין המחלוקת ועל כל שאר הנסיבות הקרובות. אף המיליטריזם, ששימש תחילה כוח מניע בהתפתחות הקפיטליסטית, היה למחלה קפיטליסטית.

בניגוד זה בין ההתפתחות החברתית ובין העניינים המעמדיים השליטים תומכת המדינה בצד השני. בדומה לבורגנות היא פועלת בפוליטיקה שלה בניגוד להתפתחות החברתית; על ידי כך היא מאבדת יותר ויותר את אופייה כבאת כוח החברה כולה ובה במידה היא הולכת ונעשית *למדינה מעמדית* בלבד. או, ליתר דיוק, שתי התכונות הללו האצורות בה (תכונת המעמד ותכונת המדינה) נפרדות זו מזו ועוינות זו את זו, עד היותן לסתירה *בתוך עצם* המציאות של המדינה, והסתירה הזאת הולכת ומחריפה מיום ליום. כי מצד אחד הולכים וגדלים תפקידי המדינה בעלי האופי הכללי, התערבותה בחיי החברה, "פיקוחה". ואילו מצד שני כופה אותה אופייה המעמדי, יותר ויותר, לכוון את נקודת הכובד של פעולתה ואת אמצעי שלטונה לתחומים אשר יועילו רק לענייניה המעמדיים של הבורגנות, ואשר בשביל החברה יש להם רק ערך שלילי, היינו לתחומי המיליטריזם, מדיניות המכס והפוליטיקה הקולוניאלית. מתוך כך נעשה גם "פיקוחה החברתי" חדור יותר ויותר אופי מעמדי, המשתלט עליו (שים לב לשימוש בחוקי הגנת העובד בכל הארצות).

השתכללותה של הדמוקרטיה, אשר גם בה רואה ברנשטיין אמצעי להגשמה ההדרגתית של הסוציאליזם, אינה סותרת, כי אם הולמת בהחלט את התמורה המתוארת כאן, שחלה במהותה של המדינה.

לפי הכרזתו של קונרד שמידט עתידה השגת רוב סוציאל-דמוקרטי בפרלמנט לשמש כדרך הישרה לסוציאליזציה הדרגתית זו של החברה. אין ספק, שהצורות הדמוקרטיות של החיים הפוליטיים הן תופעה המבטאת ביטוי חזק ביותר את התפתחות המדינה להיותה לחברה, ובנידון זה הרי הן משמשות שלב בדרך להפיכה הסוציאליסטית. ואולם הסתירה במהותה של המדינה הקפיטליסטית, אשר תיארנו לעיל, מתגלה בבהירות בולטת ביותר בשיטה הפרלמנטרית המודרנית. ודאי שהפרלמנטריזם לפי צורתו נועד להביא לידי ביטוי את עניני החברה בכללה בתוך הארגון הממלכתי. ואולם מצד שני הרי אין הוא מבטא אלא את החברה הקפיטליסטית, לאמור, חברה אשר בה מכריעים העניינים *הקפיטליסטיים*. המוסדות, הדמוקרטיים לפי צורתם, נעשים על ידי כך, לפי תוכנם, למכשירים המשמשים את העניינים המעמדיים השליטים. דבר זה בא לידי ביטוי מוחשי בעובדה, שכל פעם שהדמוקרטיה מגלה נטייה להתכחש לאופייה המעמדי ולהפוך למכשיר המשמש את עניני העם הממשיים, מיד מוקרבות הצורות הדמוקרטיות על ידי הבורגנות עצמה ונציגותה המדינית. לאור העובדה הזאת נראה הרעיון בדבר רוב סוציאל-דמוקרטי בפרלמנט כבנוי כולו ברוח הליברליזם הבורגני, מתוך התחשבות רק בצד האחד של הדמוקרטיה, הצד הפורמלי, ואילו מן הצד השני, מתוכנה הממשי, הוא מתעלם לגמרי; והפרלמנטריזם כולו מופיע

לא כיסוד סוציאליסטי בלתי אמצעי, המסתנן ונספג לאט לאט לתוך החברה הקפיטליסטית, כהנחתו של ברנשטיין, אלא, להפך, כאמצעי מיוחד של המדינה המעמדית הבורגנית, אשר נועד להבשיל ולטפח את הניגודים הקפיטליסטיים.

הנחתם של ברנשטיין ושמידט על אודות "הפיקוח החברתי", שהוא הולך וגדל ומוליך במישרין לקראת הסוציאליזם, נהפכת, לאור ההתפתחות האובייקטיבית הזאת של המדינה, לדבר מליצה הסותר יותר ויותר את מציאות.

התיאוריה בדבר ההגשמה ההדרגתית של הסוציאליזם מתכוונת לרפורמה איטית של הקניין הקפיטליסטי ושל המדינה הקפיטליסטית, רפורמה ברוח סוציאליסטית, ואולם שני אלה מתפתחים בכיוון הפוך דווקא, בכוחם של תהליכים אובייקטיביים של החברה הנוכחית. תהליך הייצור הולך ומתחברר יותר ויותר, והתערבותה של המדינה, הפיקוח שלה הולכים ומתרחבים. אבל בו בזמן הולך ומקבל קניין הפרט, יותר ויותר, צורת ניצול קפיטליסטי גלוי של עבודת הזולת, והפיקוח הממלכתי נעשה חדור, יותר ויותר, כוונות מעמדיות בלבד. הרי שהמדינה, כלומר הארגון *הפוליטי*, ויחסי הקניין, כלומר הארגון *המשפטי* של הקפיטליזם, הולכים ונעשים אגב התפתחותם *קפיטליסטיים* יותר ולא סוציאליסטיים, ובזה הם שמים שני מכשולים לפני התיאוריה בדבר ההגשמה ההדרגתית של הסוציאליזם, - מכשולים שאין להתגבר עליהם.

מחשבתו של פורייה להפוך על ידי שיטת הפלנסטרים את כל מי הימים בעולם ללימונדה, הייתה דמיונית מאוד. אכן מחשבתו של ברנשטיין להפוך את ים המרירות הקפיטליסטית לים של מתיקות סוציאליסטית, על ידי תוספת בקבוקי לימונדה של רפורמיזם חברתי, אינה פחות דמיונית, אלא שהיא תפלה יותר.

יחסי הייצור של החברה הקפיטליסטית הולכים ומתקרבים יותר ויותר לאופייה של החברה הסוציאליסטית, ואילו החומה, שמקימים היחסים הפוליטיים והחברתיים בין החברה הקפיטליסטית ובין הסוציאליסטית, הולכת ועבה מיום ליום. התפתחותן של הרפורמות החברתיות ושל הדמוקרטיה לא תפרוץ כל פרץ בחומה הזאת, אלא להפך, תבצר ותקשה אותה. ואין להפילה אלא בדרך אחרת, - על ידי מהלומת הפטיש של המהפכה, כלומר *על ידי כיבוש השלטון הפוליטי בידי הפרולטריון*.

ה. מסקנות מעשיות הנובעות מן הרוויזיוניזם, והאופי הכללי שלו

בפרק הראשון ניסינו להוכיח, שהתיאוריה של ברנשטיין עוקרת את התוכנית הסוציאליסטית מן הקרקע החומרית ומעבירה אותה אל בסיס אידיאליסטי. עד כאן בנוגע לביסוס העיוני. ואולם מה פני ההלכה - למעשה? בראיה ראשונה ובאופן רשמי אין המעשה נבדל כאן מן הנוהג המקובל עד עכשיו במאבק הסוציאל-דמוקרטי. איגודים מקצועיים, מאבק לרפורמה סוציאלית ולדמוקרטיזציה של המוסדות הפוליטיים, - הם הדברים המהווים גם מאז את התוכן הרשמי של הפעולה המפלגתית הסוציאל-דמוקרטית. ההבדל הוא, אפוא, לא *במה*, כי אם *באיך*. במצב הדברים כיום משמש מאבק האיגוד המקצועי והמאבק הפרלמנטרי כאמצעי להנחות ולחנך לאט לאט את הפרולטריון לכיבוש השלטון הפוליטי. ואילו לפי התפיסה הרוויזיוניסטית יוצא, כי מאחר שאין אפשרות ואין תכלית לכיבוש השלטון, צריך המאבק להתנהל רק לשם התוצאות הישירות, היינו לשם הרמת מצבם החומרי של הפועלים ולשם הגבלה הדרגתית של הניצול הקפיטליסטי והרחבת הפיקוח הציבורי. אם נסיח דעתנו מן המטרה להרמת מצבם של הפועלים במישרין, באשר מטרה זו משותפת לשתי התפיסות, - הן לזו המקובלת עד עכשיו בתוך המפלגה, והן לתפיסה הרוויזיוניסטית, - הרי זה כל ההבדל בין שתי ההשקפות, בתמציתו: ערכם הסוציאליסטי של מאבק האיגוד המקצועי והמאבק הפוליטי, לפי התפיסה המקובלת, הוא, שהמאבק הזה מכשיר את הפרולטריון, כלומר את הגורם *הסובייקטיבי* של המהפכה הסוציאליסטית, להגשמת המהפכה. ואילו לפי ברנשטיין ערכם הוא בזה, שהמאבק המקצועי והפוליטי מצמצם מאליו בהדרגה את הניצול הקפיטליסטי, והוא הולך ונוטל מאת החברה הקפיטליסטית את אופייה הקפיטליסטי וטובע בה את האופי הסוציאליסטי. כללו של דבר: עתיד הוא להביא את המהפכה הסוציאליסטית מבחינה *אובייקטיבית*. אם נתבונן אל העניין מקרוב, ראה נראה כי שתי התפיסות מנוגדות זו לזו ממש. לפי התפיסה המקובלת במפלגה מגיע הפרולטריון, אגב מאבקו המקצועי והפוליטי, לידי הוכחה, שאין אפשרות לשנות על ידי מאבק זה את מצבו מיסודו, וכי אין כל דרך אחרת אלא לכבוש כיבוש מוחלט את אמצעי השלטון הפוליטי. ואילו לפי תפיסתו של ברנשטיין משמשת ההנחה המוקדמת בדבר אי האפשרות לכבוש את השלטון המדיני, כנקודת מוצא בשביל להנהיג את המשטר הסוציאליסטי אך ורק בכוחם של מאבק האיגוד המקצועי והמאבק הפוליטי בלבד.

אופיים הסוציאליסטי של מאבק האיגוד המקצועי והמאבק הפרלמנטרי צפון אפוא לפי תפיסתו של ברנשטיין באמונה, שמאבק זה ישפיע בהדרגה השפעה סוציאליזטורית על המשק הקפיטליסטי. ואולם כפי שניסינו להוכיח אין השפעה כזו למעשה אלא אשליה בלבד. מוסדות הקניין והמדינה הקפיטליסטיים מתפתחים במגמה הפוכה מזו. אבל אם כך, הרי ניטלת מאת המאבק המעשי היומיומי של הסוציאל-דמוקרטיה כל שייכות לסוציאליזם, כי ערכם הסוציאליסטי הגדול של מאבק האיגוד המקצועי והמאבק הפוליטי הוא בזה, שהם מפיחים רוח סוציאליסטית *בהכרה* של הפרולטריון, בתודעה שלו, שהם מארגנים אותו כמעמד. ואולם משעה שרואים אותם כאמצעי לסוציאליזציה בלתי אמצעית של המשק הקפיטליסטי, הרי לא רק שתש כוחם מלגלות השפעה בדויה זו שמיחסים להן בכדי, אלא שהם מאבדים גם את ערכם השני: הם פוסקים להיות מכשיר המחנך את מעמד הפועלים לתפיסת שלטון פרולטרית.

נמצא, שעל יסוד של טעות גמורה משלים אדוארד ברנשטיין וקונרד שמידט את נפשם לחשוב, כי עם צמצום המאבק בגבולות של רפורמה סוציאלית ואיגודים מקצועיים אין תנועת הפועלים מאבדת בכל זאת את תכליתה, באשר כל צעד במסילה זו מוליך הלאה, והמטרה הסוציאליסטית חיה אפוא כשאיפה בתוך התנועה גופא. ואף אמנם נכון הדבר במידה רבה לפי הטקטיקה הנוכחית של הסוציאל-דמוקרטיה הגרמנית, היינו כל עוד השאיפה העזה, שאיפה מדעת, לכיבוש השלטון הפוליטי *הולכת לפני* מאבק האיגוד המקצועי והמאבק לרפורמות סוציאליות, כעמוד אש להנחותם את הדרך. אך כיוון שפורקים מן התנועה את השאיפה הזאת הנתונה מראש ומעמידים את הרפורמה הסוציאלית קודם כל כמטרה בפני עצמה, הרי לא רק שהרפורמה הזאת אינה מביאה לידי הגשמת התכלית הסוציאליסטית, אלא שהיא קרובה יותר למגמה הפוכה. קונרד שמידט סומך בפשטות על התנועה המכנית, כביכול, אשר כיוון שהופעלה שוב אינה יכולה להיפסק, על יסוד אותו פתגם פשוט, האומר, שעם האכילה בא התיאבון, וכן לא יוכל מעמד הפועלים לעולם להסתפק ברפורמות, כל עוד לא הוגשמה ההפיכה הסוציאליסטית. ואמנם הנחה אחרונה זו היא נכונה, ועל כך ערבה לנו דלותן של הרפורמות החברתיות הקפיטליסטיים. אכן המסקנה המוסקת מזה תהיה נכונה, רק אם שרשרת בלתי פוסקת של רפורמות, הבאות רצופות בזו אחר זו והגוברות בלי הרף, תביא לידי הקמת משטר סוציאליסטי באופן בלתי אמצעי מתוך משטר החברה הנוכחי. ואולם אין זו אלא הזיה; השרשרת תיפסק עד מהרה מאליה, מטבע העניינים, והדרכים בהן תוכל התנועה ללכת מנקודה זו הם רבים ושונים.

ראשית כל יחול ודאי שינוי בטקטיקה, והכיוון יהיה לאפשר בכל האמצעים את התוצאות המעשיות של המאבק, - את הרפורמות הסוציאליות. נקודת ההשקפה המעמדית החדה, ללא פשרה, אשר יש לה טעם רק כל עוד קיימת השאיפה לכיבוש שלטון פוליטי, תלך ותיהפך רק למעצור בלבד, מרגע שהתכלית העיקרית תהא להגיע להישגים מעשיים מיד. נמצא, שהצעד הבא יהא אפוא "פוליטיקה של פיצויים" - ובלשון פשוטה יותר: פוליטיקה של סוחרי בהמות - והתנהגות פשרנית, נבונה של אנשי מדינה. אבל המהלך בכיוון זה לא יוכל להתעכב ימים רבים בנקודה זו. כי מאחר שהרפורמה הסוציאלית בעולם הקפיטליסטי אינה אלא אגוז נבוב, וכן תהא לעולם, הרי הצעד ההגיוני הבא, בכל טקטיקה שתאחז בה - תהא התאכזבות גם מהרפורמה הסוציאלית. כלומר, יהא זה אותו חוף מבטחים, אשר שם עגנו לבסוף האדונים הפרופסורים שמולר ושותפיו[x], שאף הם בשעתם הפליגו על פני מימי הרפורמה הסוציאלית וחקרו את העולם הגדול לאורכו ולרוחבו, כדי להניח לבסוף את כל מהלך העניינים ביד הקדוש ברוך הוא, כי יעשה כטוב בעיניו[11]. נמצא, שהסוציאליזם אינו בא מאליו ובכל הנסיבות מתוך מאבק יומיומי של מעמד הפועלים. הרי הוא פועל יוצא של הניגודים המחריפים יותר ויותר בתוך המשק הקפיטליסטי, ושל הכרת מעמד הפועלים, המבין שאין לו תקומה אלא על ידי מהפכה סוציאלית. אם אתה כופר באחת ומסתלק מן השניה, כדרך שעושה זאת הרוויזיוניזם, הרי על ידי כך יורדת תנועת הפועלים לידי עסקנות פשוטה באיגודים מקצועיים וברפורמה סוציאלית, והיא מביאה לבסוף, בכוח הכובד העצמי שלה, לידי עזיבת נקודת ההשקפה המעמדית.

---

[11] בשנת 1872 נתכנסו הפרופסורים וגנר, שמולר, ברנטנו ואחרים לקונגרס באייזנך, ושם הכריזו ברעש רב ובפומבי גדול על מטרתם להנהיג רפורמה סוציאלית להגנת מעמד הפועלים. האדונים הללו, אשר כונו בפי הליברל אופנהיים בשם "סוציאליסטים דבי-קתדרה", יסדו מיד אחרי זה את "האגודה למען רפורמה סוציאלית". והנה, שנים מועטות לאחר-כך, כשהחריף המאבק בסוציאל-דמוקרטיה, הצביעו מאורות "הסוציאליזם הקתדראי", בתור צירי הרייכסטאג, בעד הארכת תקפו של החוק נגד הסוציאליסטים. זולת זה כלולה כל פעולת האגודה באסיפות כלליות שנתיות, בהן נשמעות הרצאות פרופסוריות על נושאים שונים. כמו כן פרסמה אותה אגודה למעלה ממאה כרכים עבי-כרס בשאלות כלכליות. למען רפורמה סוציאלית לא נעשה אף כקוצו של יוד בידי הפרופסורים הללו, התומכים, אגב, במכסי מגן, במיליטריזם וכו'. לבסוף הסתלקה האגודה בעצמה מעניין התיקונים הסוציאליים והיא עוסקת מעתה בעניין משברים, קרטלים וכיו"ב.

מסקנות אלו עולות בבהירות גם כשאתה בוחן את התיאוריה הרוויזיוניסטית מצד אחר, כשאתה שואל את עצמך: מהו אופייה הכללי של תפיסה זו? ברור, שאין הרוויזיוניזם עומד על קרקע היחסים הקפיטליסטיים, ואין הוא מכחיש, יחד עם חכמי הכלכלה הבורגנים, את הסתירות אשר ביחסים הללו. להפך, אף הוא, כהשקפה המרכסיסטית, קובע כהנחה מוקדמת לתיאוריה שלו את מציאות הסתירות הללו. ואולם מצד שני אין הוא נשען בתיאוריה שלו על *סילוק* הסתירות הללו מתוך התפתחותן העצמית העקבית. וזה עיקר תפיסתו, וכאן גם ההבדל היסודי בינו ובין התפיסה הסוציאל-דמוקרטית הקיימת עד עכשיו.

התיאוריה שלו עומדת בין שתי הקצוות בתווך. אין הוא רוצה להביא את הניגודים הקפיטליסטיים לידי הבשלתם המלאה ולסלקם על ידי תמורה מהפכנית, לכשיגיעו לשיאם, אלא שהוא מבקש ליטול את עוקצם, *להקהותם*. כך, למשל, על ידי מניעת המשברים ועל ידי ארגון המעבידים יקווה להקהות את הניגוד בין הייצור ובין החליפין; על ידי הרמת מצבו של הפרולטריון והמשכת קיום המעמד הבינוני - ליטול את עוקצו של הניגוד בין הקפיטל ובין העבודה; על ידי גידול הפיקוח והדמוקרטיה - ליטול את חריפות הניגוד בין המדינה המעמדית ובין החברה.

אמנם גם הטקטיקה הסוציאל-דמוקרטית הנוהגת כיום אינה אומרת *לחכות* להתפתחותם של הניגודים הקפיטליסטיים עד לידי חריפותם היתרה ועד לסילוקם. להפך. אין אנו אלא נשענים על *מגמת* ההתפתחות, לאחר שהכרנו אותה, ואולם שואפים אנו להחריף מתוך מאבק פוליטי את תוצאותיה, וזוהי מהותה של כל טקטיקה מהפכנית. כך, למשל, נלחמת הסוציאל-דמוקרטיה במכסים ובמיליטריזם בכל הזמנים, לא רק לאחר שאופיים הריאקציוני נתגלה לעין. ואילו ברנשטיין אינו נשען בכלל בטקטיקה שלו על התפתחותם הנוספת והתחדדותם של הניגודים הקפיטליסטיים, כי אם על נטילת עוקצם. הוא בעצמו היטיב להגדיר את העניין, בדברו על "הסתגלות" המשק הקפיטליסטי. אימתי עשויה הייתה תפיסה זו להיות מוצדקת? כל הניגודים שבחברה הקיימת הן תוצאות פשוטות של אופן הייצור הקפיטליסטי. אם נניח שאופן ייצור זה יוסיף להתפתח באותה המגמה של עכשיו, הרי ממילא צריכות להתפתח גם כל תוצאותיו, ממילא צריכים הניגודים להתחדד ולהחריף, תחת לקהות. ואם להקהותם, הרי זה מחייב, להפך, כתנאי מוקדם, שאופן הייצור הקפיטליסטי ייבלם בהתפתחותו. כללו של דבר, ההנחה היסודית לתיאוריה של ברנשטיין היא - קיפאון של ההתפתחות *הקפיטליסטית*.

על ידי כך חורצת התיאוריה הזאת בעצמה את משפטה, - משפט כפול. כי ראשית הרי היא חושפת את אופייה *האוטופי* מבחינת המטרה הסופית הסוציאליסטית, - הלא ברור מראש, שהתפתחות קפיטליסטית מקוצצת אי אפשר שתביא לידי מהפכה סוציאליסטית, - ויש כאן אישור להגדרת המסקנה המעשית הנובעת מן התיאוריה הרוויזיוניסטית, כאשר הגדרנוה. שנית היא מגלה את אופייה *הריאקציוני* בנוגע להתפתחות הקפיטליסטית המהירה המתגשמת למעשה. והנה עולה מאליה השאלה: כיצד אפשר לבאר, ובייחוד להגדיר את אורח השקפתו של ברנשטיין לנוכח התפתחות קפיטליסטית זו למעשה?

סבורים אנו כי בפרק הראשון הוכחנו, כי ההנחות הכלכליות, שמהן יוצא ברנשטיין לנתח את הנסיבות הסוציאליות של ימינו, - התיאוריה שלו בדבר "הסתגלות" הקפיטליזם, - אינן עומדות בפני הביקורת. ראינו, כי הן האשראי והן הקרטלים אינם יכולים להיחשב כ"אמצעי הסתגלות" של המשק הקפיטליסטי, כי הן המניעה הזמנית של המשברים והן המשכת קיומו של המעמד הבינוני אינם יכולים לשמש סימן להסתגלות הקפיטליסטית. אכן, מלבד הטעות במישרין הטבועה בתיאוריית ההסתגלות כולה, עוד קו אחד אופייני משותף לכל פרטיה האמורים. תיאוריה זו תופסת את כל התופעות הנידונות של החיים הכלכליים לא כחלקים אורגניים של ההתפתחות הקפיטליסטית בכללה, ולא כפי שהן מעורות בכל המנגנון המשקי, אלא כתלושות משייכות זו, כעומדות בפני עצמן, כ- disjecta membra (חלקים נפרדים) של מכונה בלי רוח חיים. ניקח, למשל, את השפעת *האשראי* כאמצעי של הסתגלות. אם אתה נותן דעתך על הסתירות הפנימיות הצפונות באשראי בתור דרגה טבעית גבוהה יותר של החליפין, הרי אי אפשר לך לראות בו איזה "אמצעי הסתגלות" מכני, העומד כביכול מחוץ לתהליך החליפין, כשם שאי אפשר לראות את הכסף עצמו, את הסחורה, את הקפיטל כ"אמצעי הסתגלות" של הקפיטליזם. כי האשראי אף הוא, - לא פחות מן הכסף, הסחורה והקפיטל, - הנו איבר אורגני של המשק הקפיטליסטי בדרגה מסוימת של התפתחותו, ואף הוא, כמוהם, מהווה בדרגה זו איבר במנגנון הגלגלים של המשק, כשם שהוא משמש כלי הרס, לפי שהוא מגביר את הניגודים הפנימיים שבמשק הזה.

והוא הדין בנוגע לקרטלים ולאמצעי התחבורה המשוכללים.

אותה תפיסה מכנית ואי דיאלקטית מתגלה גם בדרך שבה רואה ברנשטיין את מניעת המשברים כסימן ל"הסתגלות" המשק הקפיטליסטי. הוא רואה את המשברים בפשטות רק כהפרעות במכניזם המשקי, ואם הם נמנעים, הרי ברור לו שהמנגנון יכול לפעול כשורה. ואולם לאמיתו של דבר אין המשברים מהווים "הפרעות" במובנן המקובל; יתר על כן, אלו הן הפרעות אשר בלעדיהן אין המשק הקפיטליסטי בכללו יכול להתקיים כלל. אך משעמדנו על העובדה, שהמשברים הם הדרך היחידה האפשרית, ומשום בך גם הדרך הנורמלית, ליישב לעתים מזומנות על בסיס קפיטליסטי את הסתירה בין כושר ההתפשטות הבלתי מוגבל של הייצור ובין הגבולות הצרים של השיווק, - הרי ברור, שגם המשברים הם תופעות אורגניות של המשק הקפיטליסטי בכללו, אשר אין להפריד ביניהם ובינו.

בהתקדמות מתמדת של הייצור "ללא הפרעות" צפונות סכנות לייצור זה, גדולות בהרבה מן המשברים עצמם. כוונתי לירידה מתמדת של שיעור הרווח, הבאה לא מחמת הניגוד בין הייצור והשיווק, כי אם מתוך התפתחות פריון העבודה עצמה; ירידה זו נטייה מסוכנת לה ליטול את אפשרות הייצור מאת קפיטלים קטנים יותר ובינוניים, ולמנוע, אפוא, בניה חדשה, מתוך קביעת סייגים לשגשוג השקעות ההון. דווקא המשברים, הנובעים מאותו התהליך גופא, גורמים, שעל ידי *הפחתה* מחזורית של *ערך* ההון, על ידי הוזלת אמצעי הייצור ושיתוק חלק של הקפיטל הפעיל עולה שיעור הרווח, וכך נוצרת אפשרות להשקעות חדשות, ומתוך כך גם להתקדמות חדשה בייצור. כך מופיעים המשברים כאמצעי ללבות ולהפיח שוב ושוב את אש ההתפתחות הקפיטליסטית, ומניעתם של המשברים, - לא לשעות מסוימות של טיפוח השוק העולמי, כפי שאנו מניחים, אלא בכלל, - הייתה מביאה עד מהרה את המשק הקפיטליסטי לא לידי פריחה, כסברתו של ברנשטיין, אלא במישרין לידי התנוונות. משום אורח התפיסה המכני, המציין את כל תיאורית ההסתגלות, מסיח ברנשטיין את דעתו מהכרחיות המשברים, כשם שאינו נותן דעתו על ההכרחיות שבהקמת מפעלים חדשים, פעם בפעם, על ידי קפיטלים קטנים ובינוניים, ועל כן רואים הוא ושכמותו את תחייתו המתמדת של הקפיטל הקטן כסימן לקיפאון קפיטליסטי, ואילו לאמיתו של דבר הרי זה אות להתפתחות הקפיטליסטית הנורמלית.

אמנם ישנה נקודת מבט אשר ממנה נראות באמת כל התופעות הנידונות כאן כפי שהן מסתכמות על ידי "תיאוריית ההסתגלות": זוהי נקודת מבטו של הקפיטליסט *הבודד*, כפי שהוא תופס את עובדות החיים הכלכליים, הנעכרות על ידי חוקי התחרות. הקפיטליסט הבודד רואה בראש ובראשונה כל איבר אורגני של כלל המשק כדבר שלם בפני עצמו. כן הוא רואה את התופעות רק מצד מסוים, היינו לפי מה שהן משפיעות עליו, על הקפיטליסט הבודד, ומשום כך הן נראות לו כ"הפרעות" בלבד, או כ"אמצעי הסתגלות" בלבד. אכן בשביל הקפיטליסט הבודד אין המשברים אלא הפרעות בלבד, ועל ידי חסרונם הוא זוכה לארכת חיים ממושכת יותר. כן משמש לו האשראי כאמצעי "לסגל" את כוחות הייצור המצומצמים שלו לדרישות השוק; אף הקרטל, שהוא מצטרף אליו, מסלק בשבילו את האנרכיה של הייצור.

כללו של דבר: תורת ההסתגלות של ברנשטיין אינה אלא הכללה עיונית של אורח התפיסה של הקפיטליסט הבודד. ואולם אורח תפיסה זה בביטויו העיוני, כלום תמצא בו דבר מה אחר מעבר החלק המהותי האופייני שבתפיסת הכלכלה הוולגרית הבורגנית? כי הטעויות הכלכליות של האסכולה הזאת יסודן במשגה זה, שתופעות התחרות, כפי שהן נראות בעיני הקפיטליסט הבודד, היא רואה כתופעות של המשק הקפיטליסטי בכללו; וכדרך שברנשטיין רואה את האשראי, כן רואה שיטת הכלכלה הוולגרית את הכסף, למשל, כ"אמצעי הסתגלות" מחוכם מאוד לצורכי החליפין. אף בתופעות הקפיטליסטיות עצמן היא מבקשת למצוא את סמי התרופה כנגד הצרות הקפיטליסטיות, אף היא מאמינה, בדעה אחת עם ברנשטיין, *באפשרות* לווסת את המשק הקפיטליסטי; אף היא, כתורתו של ברנשטיין, שואפת לבסוף *לנטילת עוקצם* של הניגודים הקפיטליסטיים ולהעלאת טיח על גבי הפצעים הקפיטליסטיים, כלומר, במלים אחרות, היא שואפת לתהליך ריאקציוני, במקום התהליך המהפכני, והרי היא נהפכת בזה לאוטופיה.

התיאוריה הרוויזיוניסטית כולה ניתנת אפוא להגדרה כזו: זו היא *תיאוריה של התנוונות סוציאליסטית, המבוססת על ידי תיאוריה של התנוונות קפיטליסטית על פי תפיסת הכלכלה הוולגרית.*

חלק שני[12]

א. ההתפתחות הכלכלית והסוציאליזם

הכיבוש הגדול ביותר של המאבק המעמדי הפרולטרי בהתפתחותו היה בגילוי, שבעצם *הנסיבות הכלכליות* של החברה הקפיטליסטית צפונים השורשים להגשמת הסוציאליזם. על ידי כך חדל הסוציאליזם להיות רק "משאת נפש", שריחפה לפני עיני האנושות אלפים בשנים, והיה *להכרח היסטורי*.

ברנשטיין חולק על מציאותם של התנאים הכלכליים הללו בתוך החברה העכשווית. אגב, הוא עצמו בהוכחתו עובר דרך התפתחות מעניינת. תחילה, בעיתון "Neue Zeit", הכחיש רק את מהירות הריכוז של התעשייה והביא ראיה לדבריו מתוך הקבלת תוצאות הסטטיסטיקה התעשייתית בשנים 1895 ו- 1882. וכדי לנצל את המספרים האלה לתכליתו אנוס היה להשתמש בהם בדרך של הכללה, שימוש מכני. אבל גם במקרה הטוב אין בכוח טענתו של ברנשטיין, בדבר כוח הקיום של המפעלים הבינוניים, לפגוע אף במשהו בניתוח המרכסיסטי. כי אין זה קובע *כל קצב* קבוע לריכוז התעשייה, כלומר אינו קובע כל *מועד* קבוע להגשמת המטרה הסופית של הסוציאליזם, וכמו כן אינו מחייב, כפי שהוכחנו לעיל, את דבר *היעלמותם המוחלטת* של הקפיטלים הקטנים, או, במילים אחרות, את הסתלקותה של הבורגנות הזעירה, כתנאי להתגשמותו של הסוציאליזם.

עם *התפתחות* ההשקפות הללו אצל ברנשטיין הרי הוא מביא עכשיו בספרו חומר הוכחה חדש, והוא: סטטיסטיקה של חברות *המניות*, שנועדה להוכיח, שמספר בעלי המניות הולך הלוך ורב, ונמצא, אפוא, שמעמד הקפיטליסטים אינו הולך ומתמעט, כי אם, להפך, הולך ומתרבה. מפליא הדבר לראות, מה מעטה ידיעתו של ברנשטיין את החומר, ובאיזו מידה מועטה הוא יודע להשתמש בו לטובתו!

אם ביקש להיעזר בחברות מניות כדי לערער במשהו את החוק המרכסיסטי בדבר התפתחות התעשייה, מן הראוי היה שיביא מספרים אחרים לגמרי. כי הלא כל איש המכיר את תולדות יסודי מפעלי המניות בגרמניה יודע, כי ההון היסודי הממוצע שחל על כל מפעל נוסד, *הולך ויורד* בקביעות. כך, למשל, לפני 1871 היה שיעור ההון הזה 10.8 מיליונים מרק בקירוב; בשנת 1871 היה שיעורו רק 4.01 מיליונים מרק; בשנת 1873: 3.8 מיליון מרק; בשנים 1883-1887 פחות ממיליון מרק; בשנת 1891 רק 0.56 מיליון מרק; בשנת 1892: 0.62 מיליון מרק, מאז היה שיעור זה עולה ויורד בתחום של מיליון אחד, ושוב אנו רואים ירידה מסך 1.78 מיליון מרק בשנת 1895 לסך 1.19 מיליון מרק במחצית הראשונה של שנת 1897.[13]

מספרים מתמיהים! ברנשטיין יכול היה לצרף על פיהם תוכנית שלמה של מגמה נגד-מרכסיסטית, למעבר התעשייה ממפעלים גדולים חזרה למפעלים קטנים. ואולם במקרה זה יכול היה כל איש להשיב לו: אם באת להוכיח מה בעזרת הסטטיסטיקה הזאת, הרי עליך להוכיח קודם כל, כי היא חלה על *אותם ענפי התעשייה עצמם*, כלומר שהמפעלים הקטנים יותר תופסים את מקומם של המפעלים הגדולים הקודמים, ואינם באים במקום שעד עכשיו פעל שם רק הקפיטל של היחיד, או בעל מלאכה, או מפעל ננסי. ואולם הוכחה זו אין בכוחו להביא. כי המעבר מיסוד חברות מניות אדירות אלי חברות מניות בינוניות וקטנות מתבאר רק על ידי כך, שעניין חברת המניות חודר פעם בפעם לתוך ענפים *חדשים*, ובעוד שבתחילה התאימה צורת חברת המניות אך ורק למפעלים מעטים אדירים, הנה עתה הלכה והסתגלה למפעל הבינוני ואף למפעל הקטן, (יש אשר נוסדות חברות מניות בהון שלמטה מאלף מרק!).

אבל התפשטות זו של עניין המניות, התפשטות ההולכת וגוברת, מה משמעותה מבחינת הכלכלה הלאומית? משמעותה היא, *שחיברור הייצור* בצורה קפיטליסטית *הולך ומתקדם*, ולא

---

[12] בקורת ספרו של אדוארד ברנשטיין: "התנאים המוקדמים לסוציאליזם ותעודותיה של הסוציאל-דמוקרטיה" (שטוטגרט 1899). מאמר זה נדפס תחילה ב- "Leipziger Volszeitung", 1899.

[13] Van der Borght, Handworterbuch der Staatswissenachaften I

רק במפעלים האדירים, כי אם גם בייצור הבינוני ואף בזעיר, והרי דבר זה לא רק שאינו סותר את התיאוריה המרכסיסטית, אלא גם מאשר אותה באורח מזהיר ביותר.

אכן ואכן! כי מה מהות התופעה הכלכלית של חברת המניות? הרי זו מתבטאת, מצד אחד, באיחוד של הונות ממון קטנים רבים להיותם לקפיטל ייצור אחד, ומצד שני בהפרדת הייצור מעל הקניין הקפיטליסטי, הווה אומר, בהתגברות כפולה על אופן הייצור הקפיטליסטי - על בסיס קפיטליסטי, כמובן. ובשים לב לכך, מה יהא פירושה של הסטטיסטיקה, המובאת על ידי ברנשטיין, בדבר המספר הרב של בעלי המניות המשתתפים במפעל אחד? אין פירושה אלא זה, שמפעל קפיטליסטי כיום מכוון לא לבעל קפיטל אחד, כקודם, אלא למספר רב של קפיטליסטים, מספר שהולך הלוך וגדול, ועצם המושג הכלכלי "קפיטליסט" אינו הולם עוד את הפרט היחיד, כי הקפיטליסט התעשייתי כיום הנו גוף קיבוצי המורכב ממאות ואלפים אנשים, ואף במסגרת המשק הקפיטליסטי נעשה הסוג "קפיטליסט" לסוג חברתי: הוא *נתחברר*.

אבל אם כך, מה טעמו של דבר, שברנשטיין תופס את עניין חברות המניות להפך דווקא, כהתפוררות הקפיטל ולא כליכודו, מה טעם שהוא רואה התפשטות קניין ההון במקום שמרכס רואה "ביטול של קניין ההון"?

אכן יש כאן שיבוש פשוט, שמקורו בתפיסה הכלכלית ההמונית: באשר ברנשטיין רואה במונח קפיטליסט לא מושג של ייצור, כי אם של זכות קניין, לא יחידה משקית אלא יחידה פוליטית נושאת מס, ובמונח קפיטל הוא רואה לא מושג המקיף את הייצור בשלמותו, אלא קפיטל ממון בלבד. על כן הוא רואה בתאגיד החוטים האנגלי לא התמזגות של 12,300 איש לאישיות אחת, אלא 12,300 קפיטליסטים; ועל כן הוא רואה קפיטליסט גם בפלוני המהנדס מר שולצה, שקיבל בנדוניה מאת איש הרנטה מילר "כמות הגונה של מניות" (עמ' 54); על כן הוא רואה את כל העולם כולו רוחש "קפיטליסטים"[14].

אולם כאן, כמו בכל מקום, משמשת לברנשטיין הטעות של תפיסת הכלכלה הוולגרית רק כבסיס עיוני לוולגריזציה של הסוציאליזם. על ידי שהוא מעביר את המושג קפיטליסט מתחום יחסי הייצור לתחום יחסי הקניין, ו"במקום לדבר על יצרנים הוא מדבר על אנשים" (עמ' 53), הרי הוא מעביר גם את שאלת הסוציאליזם מתחום הייצור לתחום יחסי הרכוש, מתוך יחסי *הקפיטל והעבודה* אל יחסי עשיר ועני.

כך הועתקנו בשלום חזרה מתורתם של מרכס ואנגלס אל מחבר "בשורת החוטא העני", רק בהבדל זה, בלבד, שווייטלינג[xi], בחושו הפרולטרי הנכון, *הכיר* בניגוד זה של עני ועשיר את הניגודים המעמדיים, אמנם בצורה, פרימיטיבית, וביקש לעשותם מנוף לתנועה הסוציאליסטית, ואילו ברנשטיין רואה, להפך, את סיכויי הסוציאליזם בהפיכת העניים לעשירים, שפירושו טשטוש הניגוד המעמדי, כלומר במהלך החיים הזעיר-בורגני.

אמנם ברנשטיין אינו מצטמצם בסטטיסטיקה של ההכנסות. הוא נותן לנו גם סטטיסטיקה של בתי חרושת, ומארצות רבות: מגרמניה וצרפת, מאנגליה ושווייצריה, מאוסטריה ומארצות הברית של אמריקה. אבל מה טיבה של סטטיסטיקה זו? אין זו הקבלת מספרים מזמנים שונים בארץ אחת, כי אם מספרים מזמן אחד בארצות שונות. הרי הוא מקביל, אפוא, לא את מניינם ובניינם של המפעלים בארץ אחת בפרקי זמן שונים, כי אם את המספרים *המוחלטים* בארצות שונות

---

[14] יושם-נא אל לב! בהתפשטות המרובה של מניות קטנות רואה ברנשטיין הוכחה ברורה כי העושר החברתי מתחיל להוריד את ברכת מניותיו על אנשים קטנים מאוד. ואף אמנם, מי מלבד הבורגני הזעיר או אף הפועל יקנה, למשל, מניות במחיר של מה-בכך, כגון פונט אחד או עשרים מרק! לצערנו נסמכת הנחה זו על טעות חשבונית פשוטה: עוסקים *בשער היסודי* של המניות תחת לעסוק *בשער השוק* שלהן, ואין הללו דומים זה לזה כלל. הנה דוגמה: בשוק המכרות נמצאות למכירה, בין השאר, גם מניות המכרות הדרום-אפריקאיים Randmines; שער המניות הנומינלי, כרוב מניות-המכרות, הוא 1 פונט - 20 מרקים. ואולם מחירם היה עוד בשנת 1899 ארבעים ושלושה פונטים (עיין שער הבורסה בסוף מרץ), לאמור לא 20 מרק כי אם 860 מרק! וכן המצב בכל מקום, בדרך כלל. הרי שהמניות הקטנות, אשר לשמע-אוזן הן דמוקרטיות כל-כך, הן למעשה בנות בורגנים טובים ברובן, ואינן משמשות בשום פנים ביד בורגנים זעירים או אף בידי אנשים מן הפרולטריון "המחאות על הנכסים החברתיים", כי במחירן היסודי הן נרכשות על-ידי החלק הקטן ביותר של בעלי-המניות.

(באנגליה משנת 1891, בצרפת משנת 1894, בארצות הברית משנת 1890 וכו'), והוא מגיע לידי מסקנה, "שאם אמנם כבר כיום תופס המפעל הגדול בתעשייה את המקום המכריע, הרי, בכל זאת, אם נכלול בחשבון את המפעלים התלויים בו, הוא מייצג, לכל היותר, אף בארץ מוקדמת כמו פרוסיה, רק מחצית מן האוכלוסים העסוקים בייצור", והוא הדין בגרמניה כולה, באנגליה, בלגיה וכו' (עמ' 84).

ברור, כי בדרך זו אין הוא מגלה מציאותה של *מגמה* זו או אחרת בהתפתחות הכלכלית, כי אם רק את יחס הכוחות המוחלט של צורות החרושת השונות, או, בלשון אחרת, של חוגי המקצועות השונים. וכדי לגדור גדר בפני מי שיבוא ויוכיח מכאן כי אין סיכוי לסוציאליזם, נבנתה כל הפרשה הזאת על יסוד של תיאוריה, הקובעת את תוצאותיהן של שאיפות חברתיות על פי יחס הכוחות המספרי, הפיסי, כלומר שמכריע יסוד *הכוח* בלבד. ברנשטיין, הבולש ומרגיש בכל מקום את רוח הבלנקיזם[xii], שוקע כאן בעצמו לתוך, שיבוש בלנקיסטי גס ביותר. וגם כאן, על כל פנים, מתבלט אותו ההבדל: שהבלנקיסטים, כזרם סוציאליסטי ומהפכני, מניחים מראש את כושר התגשמותו של הסוציאליזם מבחינה כלכלית כדבר המובן מאליו, ועל סמך זה הם מבססים את סיכויי המהפכה האלימה, אף של מיעוט קטן, ואילו ברנשטיין, להפך, מחוסר רוב עם מספרי ינסה להסיק כי אין סיכוי כלכלי לסוציאליזם. ואולם הסוציאל-דמוקרטיה חותרת להגיע אל תכליתה לא על ידי הכוח המנצח של המיעוט, אף לא על ידי הכוח המכריע של הרוב המספרי, כי אם מתוך ההכרח הכלכלי ומתוך ידיעת ההכרח הזה, אשר יביא לידי ביטול הקפיטליזם על ידי המוני העם, ואשר בראש ובראשונה הוא מתבטא באנרכיה *הקפיטליסטית*.

אשר לשאלה אחרונה וחותכת זו, שאלת האנרכיה במשק הקפיטליסטי, מכחיש ברנשטיין רק את דבר המשברים הגדולים והכלליים, אבל לא את החלקיים והנוגעים לאומות בודדות. על ידי כך אינו אלא מכחיש מציאותה של אנרכיה רבה מאוד, ובו בזמן הוא מודה בקיומה של מקצת האנרכיה. דמיונו של המשק הקפיטליסטי אצל ברנשטיין הוא - אם להשתמש בלשונו של מרכס - כדמיון אותה בתולה נואלת עם תינוקה, הטוענת, כי "הלא אינו אלא קטן ביותר". אבל עסק ביש הוא, שבעניינים כאלה, כגון אנרכיה, המועט והמרובה הם רעים כאחד. די שברנשטיין יודה באנרכיה במקצת, והמנגנון של משק הסחורות ידאג מאליו, שאנרכיה זו תגדל ותעצם לאין שיעור - עד לידי התמוטטות. אך אם ברנשטיין מקווה לקיים את ייצור הסחורות, ובו בזמן לזקק לאט לאט את מקצת האנרכיה ולהביאה לידי סדר והרמוניה, הרי הוא שוקע שוב באחת הטעויות היסודיות של תפיסת הכלכלה הוולגרית הבורגנית, באשר הוא רואה את אופן השיווק כתלוי באופן הייצור.

לא כאן המקום המתאים להראות את כל הערבוביה המדהימה שהכניס ברנשטיין לתוך ספרו בנוגע לעיקרי היסוד של הכלכלה המדינית. אבל נקודה אחת, שאליה מוליכה אותנו שאלת היסוד של ה אנרכיה הקפיטליסטית, עלינו להאיר בקצרה.

ברנשטיין מכריז כי *חוק ערך העבודה* של מרכס אינו אלא דבר הפשטה[xiii], וכנראה לפי דעתו הרי זו מילה של גנאי בנוגע לכלכלה המדינית. אך אם ערך העבודה אינו אלא דבר הפשטה, "יציר הדמיון" (עמ' 44), למה לא תהא לכל אזרח הגון, ששירת בצבא ושילם את מסיו, אותה הזכות אשר לקרל מרכס ,לעשות לו כל דבר הבל העולה על דעתו "ליציר דמיון" שכזה, כלומר לחוק של ערך. "אכן מותר למרכס להעלים עין כל כך מתכונותיהן של הסחורות, עד שהן נהיות רק כהתגלמויות של המון עבודת אנשים פשוטה, כשם שהאסכולה של ביהם וג'יוונס רשאית להתפלפל על כל התכונות של הסחורות, פרט לתועלתיותן" (עמ' 42).

כלומר, העבודה החברתית למי תפיסתו של מרכס והתועלתיות המופשטת לפי מנגר, הן בשבילו היינו הך: הכל הפשטה ותו לא. מתוך כך שכח ברנשטיין שההפשטה של מרכס אינה המצאה כי אם תגלית, שהיא חיה לא במוחו של מרכס כי אם במשק הסחורות, והיא קיימת קיום חברתי ממשי, קיום ממשי כל כך, שהיא נחתכת ומתחשלת, נשקלת ונטבעת בתבנית. כי עבודת האדם המופשטת, שכילה מרכס, בצורתה המפותחת אינה אלא - *הממון*. והרי זו דווקא אחת התגליות הכלכליות הגאוניות ביותר של מרכס, בעוד שבשביל הכלכלה הבורגנית, למן הראשון במרקנטיליסטים ועד אחרון הקלאסיקאים, נשארה המהות המסתורית של הכסף כספר החתום.

ואילו התועלתיות המופשטת מן האסכולה של ביהם וג'יוונס היא באמת רק יציר המוח, או נכון יותר, יציר מוח נעדר מחשבה, איוולת פרטית בלבד, אשר לא החברה הקפיטליסטית ולא שום חברה אנושית אחרת אינה אחראית לה, בלתי אם הכלכלה הוולגרית הבורגנית בלבד. ב"יציר דמיון" זה במוחם יכול יוכלו ברנשטיין וביהם וג'יוונס, עם כל העדה הסובייקטיבית כולה, לעמוד בפני תעלומת הממון עוד עשרים שנה רצופות, ולא יגיעו לידי שום פתרון אחר מלבד זה הידוע גם בלעדיהם לכל בר בי סנדלר, והוא, שהכסף דבר "מועיל" הוא.

הרי שניטלה מאת ברנשטיין כל הבנה בנוגע לחוק הערך המרכסיסטי. ואולם כל מי שמכיר במידת מה את השיטה הכלכלית של מרכס, ברור לו בהחלט, שבלי חוק הערך תהא כל השיטה הזאת סתומה, או, אם נדבר בלשון מוחשית יותר, בלי הבנת מהות הסחורה וחליפיה, יהא, בהכרח, כל המשק הקפיטליסטי וכל הכרוך בו - בבחינת תעלומה.

ואולם מהו מפתח הקסמים של מרכס, אשר פתח לפניו את כל תופעות העולם הקפיטליסטי, אשר נתן לו בקלות של שעשועים לפתור בעיות, שגדולי הרוח של הכלכלה הבורגנית הקלאסית, כסמית וריקרדו, אף לא שיערו את מציאותן? הרי זו ראייתו של מרכס את המשק הקפיטליסטי *כתופעה היסטורית*, ולא רק ראיה לאחור, כאשר ידעה הכלכלה הקלאסית במקרה הטוב ביותר, אלא גם ראיה לפנים, היינו לא רק מבחינת המשק הפיאודלי בעבר, אלא בייחוד מבחינת *העתיד הסוציאליסטי*. הסוד של תורת הערך של מרכס, של ניתוחו את בעיית הממון, של משנת הקפיטל שלו, של תורתו בדבר שיעור הרווח, כללו של דבר, של כל שיטתו הכלכלית, הוא - הכיליון החרוץ על המשק הקפיטליסטי, שנדון להתמוטטות, היינו - וזהו הצד השני של המטבע - *התכלית הסוציאליסטית*. דווקא משום שמרכס התבונן במשק הקפיטליסטי כסוציאליסט מלכתחילה, כלומר *מנקודת המבט ההיסטורית*, דווקא משום כך ניתן לו לפענח את כתב הסתרים של העולם הזה; ולפי שעשה את נקודת ההשקפה הסוציאליסטית *לנקודת מוצא* בניתוחו המדעי את החברה הבורגנית, יכול היה, להפך, לבסס את הסוציאליזם ביסוס מדעי.

לפי זה יש למדוד את הערותיו של ברנשטיין בסוף ספרו, במקום שהוא מתאונן על ה"שניות" (הסתירה) "העוברת בכל חיבורו האדיר של מרכס", "שניות הכלולה בזה, שהחיבור שואף להיות מחקר מדעי, ובה בשעה הוא מבקש להוכיח הנחה שנקבעה מראש עוד ימים רבים לפני ניסוחו הוא; שביסוד המחקר מונחת סכימה, ואילו התוצאה שאליה צריכה ההתפתחות להביאו כבר נקבעה מראש. החזרה אל המניפסט הקומוניסטי (כלומר את התכלית הסוציאליסטית!) מעידה כאן על שארית ממשית של אוטופיזם ברוחו של מרכס עצמו" (עמ' 177).

ואולם ה"שניות" של מרכס אינה אלה השניות של העתיד הסוציאליסטי וההווה הקפיטליסטי, זהו הניגוד שבין הקפיטל ובין העבודה, בין הבורגנות ובין הפרולטריון, זוהי הבבואה המדעית האדירה *של השניות הקיימת* בחברה הבורגנית של הניגודים המעמדיים הבורגניים.

ובשעה שברנשטיין רואה בשניות עיונית זו אצל מרכס "שארית של אוטופיזם", הרי זו רק הודאה תמימה מצדו, שהוא מכחיש את מציאות השניות ההיסטורית בחברה הבורגנית, את הניגודים המעמדיים הקפיטליסטיים, - הרי זו הודאה, שהסוציאליזם גופא היה בשבילו ל"שארית של אוטופיזם". "המוניזם", כלומר היחידות של ברנשטיין היא יחידות המשטר הקפיטליסטי הנקבע לעולמי עולמים, זוהי יחידות של סוציאליסט שמשך ידו מתכליתו, בשביל לראות את סוף ההתפתחות האנושית בחברה האחת הבורגנית אשר אין חלוף לה.

אבל אם ברנשטיין רואה במבנה הכלכלי של הקפיטליזם אך את הניגוד, ואת ההתפתחות לקראת הסוציאליזם אינו רואה, הרי אנוס הוא, כדי להציל את התוכנית הסוציאליסטית לפחות בצורתה, לבקש לו מפלט בחיקו של מבנה אידיאליסטי, אשר מחוץ להתפתחות כלכלית, ולהפוך את הסוציאליזם עצמו למין "עיקר" מופשט, במקום לראותו כפרק היסטורי מסוים בהתפתחות החברה.

"עיקר הקואופרציה" של ברנשטיין, אשר בו יאמר לפאר את המשק הקפיטליסטי, זה "הזיקוק" הקלוש ביותר של התכלית הסוציאליסטית, מתגלה לנו מתוך כך לא כהודאת המשנה הבורגנית שלו בעתידה הסוציאליסטי של החברה, כי אם כהודאתה בעברו הסוציאליסטי - של ברנשטיין.

ב. איגודים מקצועיים, קואופרציה ודמוקרטיה פוליטית

ראינו כי הסוציאליזם של ברנשטיין שם לו למטרה לשתף את הפועלים בעושרה של החברה,

לשים את העניים לעשירים. כיצד יבוצע הדבר הזה? במאמריו "בעיות הסוציאליים" ב- "Neue Zeit" לא הביא ברנשטיין אלא רמזים מעורפלים על כך, ואילו בספרו הוא נותן פתרון מלא לשאלה זו: יוצא, שהסוציאליזם שלו עתיד להתגשם בשתי דרכים: על ידי איגודים מקצועיים, או אם נשתמש בלשונו של ברנשטיין, על ידי דמוקרטיה משקית, ועל ידי קואופרטיבים. בכוחם של הראשונים רוצה הוא לשים יד על הרווח התעשייתי, ועל ידי האחרונים יאמר להשתלט על הרווח המסחרי.

אשר לקואופרטיבים, ובראש וראשונה לקואופרטיבים היצרניים, הרי לפי מהותם הפנימית הם מופיעים בתוך המשק הקפיטליסטי כדמות *אנדרוגנוס*: ייצור בזעיר אנפין שהובא לידי סוציאליזציה, ואילו החליפין הם קפיטליסטיים. ואולם במשק הקפיטליסטי שולטים החליפין בייצור, ומפני התחרות הם גורמים לכך, שניצול אכזרי ביותר, לאמור, השתלטות גמורה של עניני הקפיטל על תהליך הייצור, הוא תנאי קיום למפעל התעשייתי. למעשה הרי זה מתבטא בהכרח, לעשות את העבודה אינטנסיבית ככל האפשר, לקצר אותה או להאריכה, הכל לפי מצב השוק, למשוך למפעל את כוח העבודה בהתאם לדרישת השוק, או לדחותו ולשלחו לכל הרוחות; כללו של דבר, להשתמש בכל אותן השיטות הידועות העושות את המפעל הקפיטליסטי לבר תחרות. מכאן נובע ההכרח רב הסתירות בשביל הפועלים בקואופרטיב היצרני לשחק כלפי עצמם בתפקידו של המעביד הקפיטליסטי. וסתירה זו גם מביאה כליה על הקואופרטיב היצרני: או שהוא חוזר ומתפתח למפעל קפיטליסטי, או שהוא מתפורר, במקרה שענייני הפועלים גוברים יותר. אלו הן עובדות, שברנשטיין בעצמו עומד עליהן, אלא שהוא טועה בהבנתן, כשהוא רואה, בדומה לגברת פוטר-ווב, את סיבת חורבנן של האגודות היצרניות באנגליה, ב"משמעת" הלקויה. מה שהוגדר כאן מתוך קוצר ראות ושטחיות בשם משמעת אינו אלא המשטר המוחלט הטבעי של הקפיטל, שאי אפשר לפועלים להשליטו על עצמם[15].

דבר זה גורם, שהקואופרטיב היצרני יכול להבטיח את קיומו בתוך המשק הקפיטליסטי, רק אם יסלק בדרך עקיפין את הסתירה האצורה בקרבו, - הסתירה בין אופן הייצור ובין אופן החליפין, - על ידי שישתמט באופן מלאכותי מחוקי התחרות החופשית. זאת יוכל לעשות רק אם יבטיח לו שיווק מראש, חוג צרכנים קבוע. אף אמנם כאן באה לעזרתו *האגודה הצרכנית.* בזאת, ולא בהבדל בין קואופרטיבים לקניה ובין קואופרטיבים למכירה, - או ככל שתנוסח המצאתו של אופנהיימר, - תבואר התעלומה שברנשטיין תוהה עליה: מפני מה מתמוטטות האגודות היצרניות העצמאיות, ורק האגודה הצרכנית עלולה להבטיח להן קיום.

אך מאחר שמצאנו כי תנאי הקיום של הקואופרטיבים היצרניים בתוך החברה הקיימת קשורים בתנאי הקיום של האגודות הצרכניות, הרי מכאן נובעות מסקנה נוספת, והיא, שהאגודות היצרניות מוגבלות במקרה הטוב ביותר בשוק מקומי קטן ובמוצרים מעטים של השימוש הבלתי אמצעי, בעיקר בתחום המכולת. כל הענפים החשובים ביותר של הייצור הקפיטליסטי: תעשיית האריג, הפחם, המתכת, הנפט, וכן בניית מכונות, קטרים וספינות מוצאים מלכתחילה מתחום האגודה הצרכנית, - הווה אומר גם מתחום פעולתה של האגודה היצרנית. אם גם נעלים עין מאופיין האנדרוגיני של האגודות היצרניות, הרי לו נתגשמו בשלמות בכל מקום, היה החזון הזה מביא לידי ביטול השוק העולמי ולידי התפרדות המשק העולמי הקיים לקבוצות של ייצור וחליפין, והיה מניח מראש, על פי עצם מהותו, חזרה ממשק סחורות קפיטליסטי גדול למשק סחורות של ימי הביניים.

אבל גם בתחומי התגשמותן האפשרית מצטמצמות האגודות היצרניות על קרקע החברה הקיימת להיותן לסרח לאגודות הצרכניות, והללו מתייצבות אפוא בשורה ראשונה כנושאות עיקריות ברפורמה הסוציאליסטית המכוונת. כל הרפורמה הסוציאליסטית בעזרת הקואופרטיבים יורדת על ידי כך ממצב של מאבק בקפיטל המייצר, כלומר בגזע העיקרי של המשק הקפיטליסטי, לידי מאבק בקפיטל המסחרי, ודווקא בקפיטל של המסחר הזעיר וסחר הביניים, כלומר *בסעיפיו* הקטנים של הגזע הקפיטליסטי.

אשר לאיגודים המקצועיים, אשר לפי דעתו של ברנשטיין הם צריכים לשמש סייג בפני ניצולו של הקפיטל המייצר, הרי כבר הוכחנו בעליל, שאין בכוחם של האיגודים המקצועיים להבטיח לפועלים כל השפעה על תהליך הייצור, הן בנוגע להיקפו של הייצור והן בנוגע לצד הטכני שלו.

---

[15] "בתי החרושת הקואופרטיביים של הפועלים עצמם, הם, בתחומי המשטר הישן, הבקיע הראשון בתוך המשטר הישן, אם כי בדרך הטבע מוכרחים הם לחקות בכל מקום, בארגונם הממשי, את כל חסרונות השיטה הקיימת". קרל מרכס, "הקפיטל," כרך ג' חלק א', עמ' 427

אשר לצד הכלכלי הטהור, ל"מאבק שיעור השכר בשיעור הרווח", כלשונו של ברנשטיין, הרי מאבק זה ייערך, כאשר הוכחנו גם זאת, לא באיזה חלל כחול וחופשי, כי אם בתוך הגבולות הקבועים של חוק השכר, ואין בכוחו לפרוץ את החוק הזה, כי אם רק להגשימו בלבד. דבר זה יתברר גם אם נתבונן בעניין מצד אחר ונעמיד לפנינו את השאלה בדבר עצם תפקידיהם של האיגודים המקצועיים.

כי האיגודים המקצועיים, אשר בתנועת השחרור של מעמד הפועלים מטיל עליהם ברנשטיין את התפקיד לערוך את ההתקפה העיקרית על שיעורי הרווח התעשייתי ולהטמיעו בהדרגה בשיעור השכר, - האיגודים הללו אין בכוחם כלל לנהל מדיניות כלכלית תוקפנית כנגד הרווח, באשר אין הם אלא כוח *המגן* המאורגן של העבודה בפני התקפותיו של הרווח, התגוננות מעמד הפועלים מפני המגמה הלוחצת של המשק הקפיטליסטי. וזה משתי סיבות. ראשית עומדת התעודה לפני האיגודים המקצועיים, להשפיע בכוח ארגונם על מצב השוק של הסחורה המכונה כוח עבודה; אולם הארגון נפרץ פעם בפעם מפני תהליך הפרולטריזציה של שכבות הביניים, המספקות בלי הרף סחורה חדשה לשוק העבודה. שנית, שואפים האיגודים המקצועיים להעלאת רמת החיים, להגדלת חלקו של מעמד הפועלים בעושר החברתי, ואולם מפני גידול פוריות העבודה הולך ויורד בלי הרף חלק השתתפות זה, בפטליות של תהליך טבעי. אין צורך להיות מרכסיסט דווקא, בשביל להיווכח בעובדה אחרונה זו. די רק לעיין פעם בספרו של רודברטוס "להארת השאלה הסוציאלית"[xiv].

נמצא, שבשני התפקידים המשקיים העיקריים נהפכת פעילות האיגוד המקצועי, בהשפעתם של תהליכים אובייקטיביים בחברה הקפיטליסטית, למין עבודת סיזיפוס. אכן עבודה סיזיפית זו היא הכרחית, כדי שהפועל יגיע בכלל לשיעור השכר העולה בחלקו לפי מצב השוק בכל שעה, כדי שחוק השכר הקפיטליסטי יתגשם ומגמת ההתפתחות המשקית להורדת השכר תשותק, או ליתר דיוק, תוחלש. אבל אם נאמר להפוך את האיגודים המקצועיים למכשיר, אשר ישמש להפחתה הדרגתית של הרווח לטובת שכר העבודה, הרי על ידי כך אנו קובעים קודם כל מראש מצב של קיפאון בפרולטריזציה של שכבות הביניים ובגידול פוריות העבודה, היינו, שבשני המקרים אנו קובעים מראש, כמו בהגשמת המשק של האגודות הצרכניות, - *חזרה למצבים אשר מלפני תקופת הקפיטל הגדול.*

שני המכשירים של ברנשטיין להגשמת הרפורמה הסוציאליסטית: הקואופרטיבים והאיגודים המקצועיים, נמצאים אפוא כבלתי מוכשרים בהחלט לעצב מחדש את *אופן הייצור* הקפיטליסטי. לאמיתו של דבר מרגיש בכך גם ברנשטיין במעורפל, ואין הוא רואה בהם אלא אמצעים למלוק קצת את *הרווח* הקפיטליסטי ולהעשיר בדרך זו את הפועלים. על ידי כך הוא מוותר בעצם על המאבק *באופן הייצור הקפיטליסטי* ומכוון את התנועה הסוציאל-דמוקרטית למאבק *בחלוקה הקפיטליסטית.* ברנשטיין גם מנסח כמה פעמים את הסוציאליזם שלו כשאיפה לחלוקה "צודקת", "צודקת יותר" (עיין עמ' 51 בספרו), ואפילו "עוד יותר צודקת" (בגיליון "Vorwärts" מיום ה- 26 במרץ 1899).

הדחיפה הראשונה לצד התנועה הסוציאל-דמוקרטית, לפחות של המוני העם, היא, כמובן, החלוקה הבלתי צודקת במשטר הקפיטליסטי. והסוציאל-דמוקרטיה, הנאבקת לחיברור המשק כולו, שואפת מתוך כך, ממילא, גם לחלוקה צודקת של העושר החברתי. ואולם בזכות ההשקפה שקיבלה מאת מרכס, שהחלוקה בכל עת היא תוצאה טבעית מבוססת על חוקיות של אופן הייצור באותה שעה, מכוונת הסוציאל-דמוקרטיה את מאבקה לא לחלוקה *במסגרת* הייצור הקפיטליסטי, כי אם לביטול ייצור הסחורות גופא. כללו של דבר, הסוציאל-דמוקרטיה מבקשת להנהיג את *החלוקה הסוציאליסטית* על ידי ביטול אופן הייצור *הקפיטליסטי*, בעוד שדרכו של ברנשטיין היא במגמה הפוכה לגמרי: הוא רוצה להיאבק *בחלוקה הקפיטליסטית*, ובדרך זו הוא מקווה להנהיג לאט לאט את *אופן הייצור הסוציאליסטי*.

מה יהיו אפוא במקרה זה הנימוקים לרפורמה הסוציאליסטית של ברנשטיין? שמא תנומק על ידי נטיות מסוימות של הייצור הקפיטליסטי? לא ייתכן הדבר בשום פנים. כי ראשית הלא הוא מכחיש את הנטיות הללו ושנית למדנו מן האמור לעיל כי רואה הוא את העיצוב הרצוי של הייצור כתוצאת החלוקה ולא כסיבתה. הרי שהנמקת הסוציאליזם *שלו* אינה יכולה להיות הנמקה כלכלית. לאחר שהפך את מטרת הסוציאליזם ואמצעיו, ומתוך כך גם את היחסים הכלכליים על פיהם, *אין הוא יכול* לתת כל הנמקה מטריאליסטית לתוכניתו, *ועל כורחו* עליו לפנות להנמקה אידיאליסטית, ואז ידבר אלינו ברנשטיין בלשון זו: "למה זה נבוא לידי

סוציאליזם מתוך ההכרח הכלכלי?" "לשם מה זו ההשפלה של בינת האדם, של *הכרתו הצדק* שבו, של *רצונו* ?" ("Vorwärts", מיום ה- 26 במרץ 1899). החלוקה הצודקת יותר של ברנשטיין עתידה להתגשם אפוא בכוח רצונו החופשי של האדם, שפועל לא בלחץ ההכרח המשקי, או ליתר דיוק, - מכיוון שהרצון עצמו אינו אלא מכשיר בלבד, - בכוח הבחנת הצדק, בקיצור, בכוח *רעיון הצדק*.

כך הגענו בשלום לעקרון הצדק, לסוס מרוץ זקן זה, שנשא עליו זה אלפים בשנים את כל מתקני העולם, מאין אמצעי תחבורה היסטוריים בטוחים; כך הגענו שוב לבהמה דלה זו, שעל גבה הפליגו כל הדון קישוטים של ההיסטוריה לשם תיקון עולם רב, ולבסוף לא הביאו עמם חזרה אלא פצע וחבורה.

יחסי עני ועשיר כבסיס חברתי לסוציאליזם, "עקרון" הקואופרציה כתוכנו של הסוציאליזם, "החלוקה הצודקת יותר" כמטרתו, ורעיון הצדק כהצדקתו ההיסטורית היחידה - הוי מה רב מזה היה כוחו, רוחו וזהרו של וייטלינג, בדברו לפני חמישים שנה בשם *הסוג הזה* של הסוציאליזם! בכל אופן לא הכיר עדיין אותו חייט גאוני את הסוציאליזם המדעי. ואם *כיום*, מקץ חמישים שנה, בא אחד וגומל את השיטה ההיא, אשר נקרעה לקרעי קרעים בידי מרכס ואנגלס, והרי הוא מטליא ומאחה אותה בהצלחה ומגישה לפרולטריון הגרמני כמילתו האחרונה של המדע, הרי אף כאן בלי ספק מעשה חייט הוא... אלא שאין זה גאוני.

כשם שהאיגודים המקצועיים והקואופרטיבים משמשים נקודות משען כלכלית לתיאוריה הרוויזיוניסטית, כן היא מניחה כתנאי קודם *פוליטי* את ההתפתחות המתקדמת והמתמדת של *הדמוקרטיה*. את ההתפרצויות הריאקציוניות של ימינו רואה הרוויזיוניזם רק כ"פרפורים" ארעיים ובני חלוף, שאין להתחשב בהם בשעת קביעת הקו הכללי למאבק הפועלים.

{אך הדבר תלוי לא במה שחושב ברנשטיין על יסוד הבטחות בעל פה ובכתב מאת ידידיו על חוזקה של הריאקציה, אלא על הקשר הפנימי, האובייקטיבי הקיים בין הדמוקרטיה לבין ההתפתחות החברתית בפועל.}

לפי דעת ברנשטיין, למשל, מופיעה הדמוקרטיה כדרגה הכרחית בהתפתחות החברה המודרנית; וגדולה מזו, גם בעיניו, כבעיני התאורטיקן הבורגני של הליברליזם, נחשבת הדמוקרטיה כעיקר היסודי הגדול של ההתפתחות ההיסטורית בכלל, אשר כל הכוחות המשפיעים בחיים הפוליטיים צריכים לשמש להגשמתו. ואולם הנחה כזאת בצורה מוחלטת זו היא כוזבת ביסודה, ואינה אלא הכללה זעיר-בורגנית ושטחית לתוצאותיו של פרק זעיר בהתפתחות הבורגנית, בערך של 25-30 השנים האחרונות. אם נתבונן מקרוב אל התפתחות הדמוקרטיה בהיסטוריה, ובו בזמן גם אל ההיסטוריה הפוליטית של הקפיטליזם, נבוא לידי תוצאה אחרת במהותה.

אשר להתפתחותה של הדמוקרטיה, הרי אנו מוצאים את זו בכל מיני הצורות החברתיות: בחברות הקומוניסטיות הקדומות, במדינות העבדים העתיקות, בעדות העירוניות של ימי הביניים. כן אנו נתקלים גם בשלטון המוחלט ובמונרכיה החוקתית בכל הצירופים המשקיים השונים. לעומת זה מביא עמו הקפיטליזם בניצניו - כייצור סחורות - חוקה דמוקרטית בקהילות העירוניות; אחרי כן, בצורתו המפותחת יותר, בתעשייה, הרי הוא מוצא במונרכיה האבסולוטית את הצורה הפוליטית הנאותה לו. לבסוף, כמשק תעשייתי מסועף, הרי הוא מוליד בצרפת לסירוגין את הרפובליקה הדמוקרטית (1793), את המונרכיה המוחלטת של נפוליאון הראשון, את המונרכיה של האצילים בימי הרפורמציה (1815 עד 1830), את המונרכיה החוקתית הבורגנית של לואי פיליפ, ושוב את הרפובליקה הדמוקרטית, את המונרכיה של נפוליאון השלישי, ובאחרונה שוב, בפעם השלישית, את הרפובליקה. בגרמניה אין המוסד הדמוקרטי הממשי היחיד - זכות הבחירה הכללית - כיבוש של הליברליזם הבורגני, כי אם מכשיר לריתוך פוליטי של גוף המדינות הזעירות, ורק מבחינה זו יש לו ערך בהתפתחות הבורגנות הגרמנית, שפרט לזה הרי היא מרוצה במונרכיה חוקתית פיאודלית למחצה. ברוסיה שגשג הקפיטליזם ימים רבים בשלטון היחיד המזרחי, והבורגנות אף לא העמידה פנים כאילו היא מתגעגעת לדמוקרטיה. באוסטריה הופיעה זכות הבחירה הכללית, במידה רבה, כתרופת הצלה *למונרכיה* המתפוררת. ולבסוף בבלגיה נובע בלי ספק ההישג הדמוקרטי של תנועת הפועלים - זכות הבחירה הכללית - מתוך חולשת המיליטריזם, הווה אומר, מתוך המצב הגיאוגרפי המדיני המיוחד של בלגיה; ובראש וראשונה הרי זה "נתח דמוקרטיה" שנכבש לא על ידי הבורגנות, כי אם *על אפה* של הבורגנות.

העלייה הבלתי פוסקת של הדמוקרטיה, הנראית בעיני הרוויזיוניזם דנן, כבעיני התודעה החופשית הבורגנית, כעיקר הגדול של תולדות האנושות, ולפחות של תולדות העת החדשה, אינה אפוא אלא יציר הדמיון. אין כל אפשרות לתכן איזה קשר כללי ומוחלט בין ההתפתחות

הקפיטליסטית ובין הדמוקרטיה. המשטר הפוליטי הוא בכל עת תוצאת הסיכום הכללי של הגורמים הפוליטיים, הפנימיים והחיצוניים, והוא נותן מקום בתחומיו לכל סולם המדרגות של המשטרים, למן המונרכיה האבסולוטית ועד לרפובליקה הדמוקרטית.

אך אם אנו נאלצים לכפור במציאות איזה חוק היסטורי כללי להתפתחות הדמוקרטיה אף במסגרת החברה המודרנית, ואנו פונים לפרשת ההיסטוריה הבורגנית של ימינו בלבד, הרי אף כאן אנו רואים במצב הפוליטי גורמים, שמוליכים לא להגשמת הסכימה הברנשטיינית, כי אם דווקא, להפך, להפקרת הכיבושים של עד עכשיו על ידי החברה הבורגנית.

מצד אחד כבר מלאו המוסדות הדמוקרטיים במידה רבה את תפקידם לצורכי ההתפתחות הבורגנית, - וזוהי עובדה חשובה ביותר. במידה שמוסדות אלו היו דרושים לליכוד המדינות הזעירות ולהקמת מדינות גדולות מודרניות (גרמניה, איטליה), הביאה ההתפתחות המשקית בינתיים לידי ליכוד-מזיגה פנימי אורגני.

{ וברית הדמוקרטיה הפוליטית יכולה בלא סכנה להיחשב בהקשר זה לגוף של קהילות אזרחיות.}

והוא הדין בנוגע לשינוי צורת כל מכונת המדינה הפוליטית האדמיניסטרטיבית ממבנה פיאודלי או פיאודלי למחצה למנגנון קפיטליסטי. שינוי צורה זה, שמבחינה היסטורית כרוך היה בדמוקרטיה, ללא הפרד, הושג אף הוא כיום במידה רבה כל כך, שאפשר היה להתפרק מן היסודות הדמוקרטיים הטהורים של ענייני המדינה, מזכות הבחירה הכללית, מצורת השלטון הרפובליקנית, בלי שיהא צורך להחזיר את האדמיניסטראציה, את ענייני הממון, את עניני הצבא וכו' לצורות הישנות שמלפני מהפכת מרץ.

הרי שהליברליזם נמצא בדרך זו מיותר בעיקרו בשביל החברה הבורגנית, ומצד שני נעשה מבחינות חשובות גם למעצור. כאן באים בחשבון שני גורמים השולטים בהחלט בכלל החיים הפוליטיים של המדינות בימינו: *הפוליטיקה העולמית ותנועת הפועלים* - ששתיהן רק שתי צדדים שונים של הפרק ההווה בהתפתחות הקפיטליסטית.

השתכללות המשק העולמי והחרפת מלחמת התחרות בשוק העולמי והתמשכותה הכללית גרמו לכך, שהמיליטריזם והמאריניזם, כמכשירי הפוליטיקה העולמית, נעשו ליסוד המכריע הן בחיים החיצוניים והן בחיים הפנימיים של המעצמות הגדולות. אך אם הפוליטיקה העולמית והמיליטריזם מופיעים כמגמה בקו *העלייה*, בפרק ההתפתחות של ימינו, הרי ממילא צריכה הדמוקרטיה הבורגנית לנוע בקו *הירידה*.

{ הדוגמה המשכנעת ביותר היא מלחמת הברית הצפון אמריקאית נגד ספרד. בצרפת תהיה הרפובליקה חבה את קיומה בעיקר למצב הבינלאומי, אשר עושה את המלחמה לבלתי אפשרית בינתיים. אם יגיעו העניינים לידי מלחמה, ויתברר שצרפת אינה מוכנה ככל נראה לפוליטיקה העולמית, תהיה התשובה לתבוסתה הראשונה של צרפת בשדה הקרב - הכרזת המונרכיה בפריס.}

בגרמניה ראינו, שתקופת ההתחמשות הגדולה, שראשיתה בשנת 1893, וראשית הפוליטיקה העולמית עם פרשת קיוטשאו[xv], נטלו מיד שני קורבנות מאת הדמוקרטיה הבורגנית: התפוררות במחנה החופשיים בדעות, ונפילת "המרכז", שהיה קודם לכן מפלגת אופוזיציה, אל מחנה הממשלה. עם הבחירות האחרונות לרייכסטאג בשנת 1907, שהקרב עליהן נערך בסימן הפוליטיקה הקולוניאלית, הובא הליברליזם הגרמני לקבורתו ההיסטורית.

אך אם הפוליטיקה החיצונית דוחפת כך את הבורגנות אל חיק הריאקציה, הרי לא פחות מזה גורמת לכך הפוליטיקה הפנימית - מעמד הפועלים המעפיל למעלה. ברנשטיין מודה בכך בעצמו, באומרו ש"אגדת הזלילה"[xvi], כלומר השאיפות הסוציאליסטיות של מעמד הפועלים, - היא האחראית למנוסת הבורגנות הליברלית מתחת לדגלים. ובתוספות לדבריו הרי הוא מייעץ לפרולטריון להניח ידו ממטרתו הסופית, כדי למשוך את הליברליזם, הנפחד עד מות, חזרה מחור העכברים של הריאקציה. אולם בקבעו בזה, כי ביטול השאיפות הסוציאליסטיות של תנועת הפועלים הוא תנאי של קיום והנחה סוציאלית קודמת לדמוקרטיה הבורגנית כיום, הרי הוא מוכיח על ידי כך בעצמו בצורה חותכת ביותר, שדמוקרטיה זו מתנגדת למגמת ההתפתחות הפנימית של החברה הנוכחית, בה במידה שתנועת הפועלים הסוציאליסטית היא *תוצר ישיר* של המגמה הזאת.

אבל הוא מוכיח בזה עוד דבר. בקבעו כי הסתלקות מעמד הפועלים מן התכלית הסוציאליסטית היא תנאי והכרח לתחיית הדמוקרטיה הבורגנית, הרי הוא מראה בעצמו, באיזו מידה מועטת

יכולה, להפך, הדמוקרטיה הבורגנית לשמש תנאי הכרחי לתנועה הסוציאליסטית ולניצחון הסוציאליסטי. בנקודה זו נסגר מהלך הפלפול של ברנשטיין ונהפך למין מעגל פגום, אשר בו "טורפת" מסקנתו האחרונה את הנחתו הראשונה.

המוצא ממעגל זה הוא פשוט מאוד: העובדה, שהליברליזם הבורגני נפח נפשו מפחד מפני תנועת הפועלים המעפילה וממטרותיה, רק מלמדת אותנו, שתנועת הפועלים הסוציאליסטית היא כיום המשענת *היחידה* של הדמוקרטיה, ורק עליה תוכל זו להישען, וכי לא גורל התנועה הסוציאליסטית תלוי בדמוקרטיה הבורגנית, כי אם להפך, גורל ההתפתחות הדמוקרטית תלוי בתנועה הסוציאליסטית. כי הדמוקרטיה מסוגלת לחיים לא במידה שמעמד הפועלים מסתלק ממאבק השחרור שלו, כי אם, להפך, במידה שהתנועה הסוציאליסטית נעשית חזקה למדי בשביל להילחם בתוצאות הריאקציוניות של הפוליטיקה העולמית ובמנוסת הבורגנות מתחת לדגלים. כי מי שרוצה בחיזוק הדמוקרטיה חייב לשאוף גם לחיזוק התנועה הסוציאליסטית ולא להחלשתה, וכי עם הוויתור על השאיפות הסוציאליסטיות בא גם הוויתור על תנועת הפועלים ואף גם על הדמוקרטיה.

{ברנשטיין מכריז בסיום "תשובתו" לקאוטסקי ב- "Vorwärts" מיום ה- 26 במרץ 1899, שהוא מסכים בהחלט עם החלק המעשי של תוכנית הסוציאל-דמוקרטיה בכללותה, אך עליו להתנגד בדברים מסוימים לחלקה התיאורטי. אם למרות זאת הוא מניח, כנראה, שיכול הוא להמשיך ולצעוד בשורות המפלגה בזכות ולא בחסד, איזה משקל יש לייחס ל: "היש מקום לחלק התיאורטי במערכת אם הבנתו את תהליך ההתפתחות אינה נכונה עוד "? הודעה זו מוכיחה בצורה הטובה ביותר עד כמה איבד ברנשטיין את כל משמעותו של הקשר בין פעילותה המעשית של הסוציאל-דמוקרטיה לבין עקרונותיה הכלליים, ועד כמה הפסיקו אותן מילים לבטא קשר זה עבורו ועבור המפלגה. ואמנם, מובילות התיאוריות של ברנשטיין עצמו, כפי שראינו, להכרה הסוציאל-דמוקרטית הבסיסית ביותר בכך שללא בסיס עקרוני יהיה גם המאבק המעשי חסר תועלת וחסר מטרה, כי עם הוויתור על המטרה הסופית תמות גם התנועה כולה.}

ג. כיבוש השלטון הפוליטי

ראינו שגורל הדמוקרטיה קשור בגורלה של תנועת הפועלים. אבל כלום התפתחות הדמוקרטיה, אף במקרה הטוב ביותר, עושה את עניין המהפכה הפרולטרית, במובן של תפיסת השלטון במדינה, של כיבוש השלטון הפוליטי - לדבר מיותר או בלתי אפשרי?

ברנשטיין פותר את השאלה הזאת בשקלו יפה יפה את הצדדים הטובים והרעים של הרפורמה החוקית ושל המהפכה, והוא עושה זאת בהרחבת הדעת, המעלה על לבנו מראה שקילת קינמון ופלפל באגודה צרכנית. במהלך החוקי של ההתפתחות הוא רואה את השפעת האינטלקט, במהלך המהפכני יראה את השפעת הרגש, בעבודת הרפורמה ימצא שיטה איטית של התקדמות היסטורית, במהפכה - שיטה מהירה, בחקיקה - כוח הפועל על פי תוכנית, בהפיכה - כוח ספונטני (עמ' 183).

הרי זו פרשה ישנה נושנה, שהמתקן הבורגני הזעיר רואה בכל הדברים שבעולם צד "טוב" וצד "רע", והוא יונק מכל ערוגות הפרחים. אולם ידוע, כמו כן, מאז ומעולם, שמהלך הדברים הממשי אינו שם לב ביותר לצירופים הזעיר-בורגניים, ובסטירת חוטם אחת הרי הוא מפוצץ ומפריח באוויר את הגל הקטן של "צדדים טובים" שנלקט מכל מיני דברים שבעולם. לאמיתו של דבר רואים אנו את הרפורמה החוקית ואת המהפכה, כשהן פועלות בהיסטוריה מתוך גורמים עמוקים הרבה יותר מאשר היתרונות או המגרעות של מהלך זה או זה.

בתולדות החברה הבורגנית שימשה הרפורמה החוקית לחיזוק הדרגתי של המעמד המעפיל, עד שהרגיש עצמו בוגר למדי בשביל לכבוש את השלטון הפוליטי ולהרוס את כל שיטת המשפט הקיימת כדי להקים אחרת במקומה. ברנשטיין, הרועם כנגד כיבוש השלטון הפוליטי, בראותו בכך תיאוריית אלימות בלנקיסטית, קרהו האסון לראות שיבוש בלנקיסטי בדבר שהנו קוטב ההיסטוריה האנושית וכוחה המניע זה מאות בשנים. כי מאז קיימות החברות המעמדיות והמאבק המעמדי מהווה את התוכן העיקרי של דברי ימיהן היה תמיד כיבוש השלטון הפוליטי מטרת כל המעמדות המעפילים, והוא שימש נקודת המוצא ונקודת הסיום לכל תקופה היסטורית. זאת רואים אנו במאבק הארוך של האיכרות בבעלי הממון ובאצילים ברומא העתיקה, במאבקים של מעמד הפטריצים עם הבישופים ושל האומנים בפטריצים בערים של ימי הביניים, במאבקי הבורגנות עם הפיאודליזם בעת החדשה.

הרי שהרפורמה החוקית והמהפכה אינן בבחינת שיטות שונות של ההתקדמות ההיסטורית, שאפשר לך לבחור בהן במזנון ההיסטוריה לפי תאוות לבך, כדרך שבוחרים נקניקיות חמות או קרות; אלה הם *מומנטים* שונים בהתפתחות חברת המעמדות, המתנים זה את מציאותו של זה ומשלימים זה את זה, אך גם דוחים זה את זה, כגון הקוטב הדרומי והקוטב הצפוני, כגון הבורגנות והפרולטריון.

ואף אמנם, כל משטר חוקי בשעתו אינו אלא *יציר* המהפכה. בעוד שהמהפכה היא מעשה היצירה של תולדות המעמדות, הרי התחיקה היא המשכת קיום השגרה הפוליטית של החברה. לאמור, שעבודת התיקונים החוקית אין לה כוח מניע משלה, שאינו תלוי במהפכה, אלא שבכל תקופה היסטורית היא מתנועעת על פי הקו שנקבע לה בכוח הבעיטה של ההפיכה האחרונה, והיא מתנועעת על פיו כל זמן שכוח זה פועל בתוכה, או, בלשון מפורשת, *רק במסגרת* הצורה החברתית שנקבעה על ידי המהפכה האחרונה. וזהו, בעצם עיקר השאלה.

מי שמתאר לעצמו את פעולת הרפורמה החוקית רק כמהפכה ממושכת, את המהפכה כמין רפורמה דחוסה, בא לידי הנחה כוזבת ביסודה, המופרכת על ידי ההיסטוריה. הפיכה חברתית ורפורמה חוקית הן שתי תופעות, הנבדלות זו מזו לא לפי *אורך הזמן*, כי אם לפי *מהותן*. כל סוד ההפיכות ההיסטוריות המתחוללות על ידי שימוש בשלטון הפוליטי, צפון דווקא בהמרת השינויים הכמותיים בלבד באיכות חדשה, וליתר דיוק: בחתימת פרק היסטורי אחד ופתיחת פרק חדש, במעבר ממשטר חברתי אחד למשטר אחר.

משום כך, כל הטוען לדרך הרפורמה החוקית *במקום* כיבוש השלטון הפוליטי *ובניגוד* להפיכת החברה, בוחר, לאמיתו של דבר, לא בדרך שקטה יותר, בטוחה יותר וממושכת יותר אל *אותה* המטרה, כי אם במטרה *אחרת*, לאמור, שואף הוא לא להקמת חברה חדשה אלא להבאת שינויים בלתי עיקריים בחברה הישנה. וכך אנו מגיעים מתוך ההשקפות הפוליטיות של הרוויזיוניזם לידי אותה המסקנה שהסקנו מן התיאוריות הכלכליות שלו: שלאמיתו של דבר הן חותרות לא להגשמת המשטר *הסוציאליסטי*, אלא רק לתיקון המשטר *הקפיטליסטי*, לא לביטול שיטת השכר, אלא להפחתת הניצול במידה פחותה או יתירה; כללו של דבר, להרחקת גידולי הספחת של הקפיטליזם ולא לביטול הקפיטליזם גופא.

אבל אולי נכונים הדברים האמורים על תפקיד הרפורמה החוקית והמהפכה רק בנוגע למאבק מעמדי עד כה? שמא מעתה, עם השתכללותה של שיטת המשפט הבורגנית, יש בכוח הרפורמה החוקית להעביר את החברה מפרק היסטורי אחד למשנהו, ועניין תפיסת השלטון במדינה על ידי הפרולטריון "היה למליצה חסרת תוכן", כדברי ברנשטיין בחיבורו בעמ' 183?

אכן המציאות מראה את ההפך מזה, הפך גמור ומוחלט. במה נפלית החברה הבורגנית מן החברות המעמדיות אשר קדמו לה? הלא בפרט זה דווקא, ששלטון המעמד עכשיו עומד לא על "זכויות שנרכשו", כי אם על *יחסים כלכליים ממשיים*, ששיטת השכר אינו עניין משפטי אלא כלכלי טהור. בכל שיטת המשפט שלנו אין למצוא שום נוסחה חוקית לשלטון המעמדי בהווה. ואם יש סימנים למשהו מעין זה, הרי הם, כמו בהלכות עבדים ושפחות, רק שרידי היחסים הפיאודליים.

איך אפוא נוכל לבטל בהדרגה "בדרך חוקית" את העבדות בשכר, בו בזמן שזו לא באה כלל לידי ביטוי בחוקים? ברנשטיין, האומר לאחוז בפעולת הרפורמה החוקית, כדי לשים קץ לקפיטליזם על ידי כך, בא לידי מצבו של אותו שוטר רוסי בסיפורו של אוספנסקי, המספר את דבר הרפתקאתו:

..."מיד תפסתי את הברנש בצווארונו, ומה נתגלה? שברנש ארור זה לא היה לו כל צווארון בכלל!"... אכן זוהי, לצערנו, כל הצרה.

"כל חברה עד כה הייתה מיוסדת על הניגוד מן מעמדות מדוכאים ומדכאים" (המניפסט הקומוניסטי). אבל בפרקים הקודמים של החברה המודרנית התבטא הניגוד הזה ביחסים משפטיים מסוימים, ומשום כך יכול היה לתת מקום במידה מסוימת, עוד במסגרת התחומים הישנים, ליחסים החדשים הנוצרים. "הצמית עלה מתוך תקופת הצמיתות למדרגה של חבר קומונה" (המניפסט הקומוניסטי)[16]. הכיצד? - מתוך ביטול הדרגתי של כל אותם הפירורים המשפטיים בתחומה של העיר: מס העובד, זכות האדון למיטב עזבונו של המשועבד, בבהמות, באריג ושאר דברים, מס הגולגולת, נשואי הכפייה, משפט חלוקת הירושה וכו' וכו', שנצטרפו

[16] עיין "המניפסט הקומוניסטי", הוצ' הקיבוץ המאוחד, עמ' 90.

בכללם למשפט השעבוד.

כן גם "הבורגני הזעיר נעשה בורגני תחת עול האבסולוטיזם הפיאודלי". באיזו דרך? - על ידי ביטול חלקי רשמי של כבלי אגודת האומנים או על ידי ריפופם למעשה, על ידי שינוי הדרגתי של הנהלת השלטון, של ענייני הכספים וענייני הצבא בהיקף ההכרחי ביותר.

בכן, אם רוצים לדון בשאלה מבחינה מופשטת, ולא מבחינה היסטורית, הרי בנוגע ליחסי המעמדות הקודמים אפשר לפחות *להעלות על הדעת* מין מעבר חוקי רפורמי מהחברה הפיאודלית לחברה הבורגנית. אבל מה אנו רואים למעשה? שגם שם שימשו הרפורמות החוקיות לא בשביל לבטל את הצורך בתפיסת השלטון הפוליטי על ידי הבורגנות, כי אם, להפך, בשביל להכשיר את הקרקע לתפיסת השלטון ובשביל להוציא את הכיבוש אל הפועל. מהפכה פוליטית-סוציאלית רשמית הייתה הכרחית הן לשם עקירת השעבוד והן בשביל ביטול הפיאודליזם.

אבל אחרים לגמרי הם פני הדברים כיום. אין כל חוק מכריח את הפרולטריון להירתם בעולו של הקפיטל, אלא שהעוני מכריחו לכך, העדר אמצעי ייצור. אך שום חוק שבעולם לא יוכל, במסגרת החברה הבורגנית, להמציא לו בתוקף פקודה את האמצעים הללו, באשר אלו נגזלו ממנו לא בכוח החוק כי אם בכוח ההתפתחות הכלכלית.

כן מיוסד הניצול, *הצפון בתוך* יחס השכר, לא על חוקים, באשר רמת השכר נקבעת לא בדרך החוק, אלא על ידי גורמים כלכליים. ועובדת הניצול גופא מיוסדת לא על פי קביעת החוק, כי אם על פי עובדה כלכלית זו, שכוח העבודה מופיע כסחורה, המצטיינת בין השאר בתכונה מיוחדת נעימה, שהיא מייצרת ערך, וגם ערך בשיעור *גדול יותר* מכפי שהיא עצמה מבלה על ידי אמצעי המחייה של הפועל. כללו של דבר, כל יחסי היסוד של השלטון המעמדי הקפיטליסטי אינם ניתנים לשינוי על ידי רפורמות חוקיות על בסיס בורגני, משום שהם לא באו לעולם בכוחם של חוקים בורגניים, אף לא קיבלו דמות וצורה של חוקים כאלה. אין ברנשטיין יודע זאת בשעה שהוא מתכן תוכנית של "רפורמה" סוציאליסטית. אבל מה שאינו יודע, זאת יביע, בכתבו בספרו (עמ' 10), כי "הנימוק הכלכלי מופיע כיום בצורה גלויה, בעוד שקודם היה מוסווה על ידי יחסי שררה ואידיאולוגיות מכל המינים".

אבל עוד תופעה אחת כלולה בדבר. התכונה המיוחדת האחרת של המשטר הקפיטליסטי היא, שכל יסודות החברה העתידה בהתפתחותה מקבלים תחילה בתוכו צורה, אשר בה אין היסודות הללו מתקרבים אל הסוציאליזם, אלא מתרחקים ממנו. בייצור הולך ומתגלה יותר ויותר האופי החברתי. אבל באיזו צורה? בצורת מפעל התעשייה הגדול, בצורת חברת המניות, הקרטל, אשר הניגודים הקפיטליסטיים, הניצול, שעבוד כוח העבודה מוגברים שם במידה גדולה ביותר.

בענייני הצבא מביאה ההתפתחות לידי התפשטות חובת הצבא הכללית, לידי קיצור חובת השירות, כלומר, לידי התקרבות לצבא עממי. אבל הדבר מתגשם בצורה של המיליטריזם המודרני, המביא את השתלטות המדינה הצבאית על העם, את האופי המעמדי של המדינה לידי ביטוי צורם ביותר.

ביחסים הפוליטיים מביאה התפתחות הדמוקרטיה, במקום שהיא מוצאת קרקע נוחה לכך, לידי שיתוף כל שדרות העם בחיים הפוליטיים, כלומר במידה מסוימת לידי "מדינת עם". אבל זה מתגשם בצורת הפרלמנטריזם הבורגני, אשר הניגודים המעמדיים, השלטון המעמדי אינם מסולקים שם, אלא דווקא מפותחים ביותר וחשופים. ולפי שכל ההתפתחות הקפיטליסטית עושה כך את דרכה מתוך ניגודים, הרי בשביל לקלוף ולהוציא את גרעין החברה הסוציאליסטית מתוך הקליפה הקפיטליסטית שאינה הולמת אותו, יש צורך גם מבחינה זו לפרולטריון להסתער לכיבוש השלטון הפוליטי ולביטול גמור של השיטה הקפיטליסטית.

מובן, שברנשטיין מוציא מכאן מסקנות אחרות: לו הביאה התפתחות הדמוקרטיה לידי החרפת הניגודים הקפיטליסטיים ולא להחלשתם, כי אז, - משיב הוא לנו - "צריכה הייתה הסוציאל-דמוקרטיה לשאוף לסיכול הרפורמות הסוציאליות ולמניעת התפשטותם של המוסדות הדמוקרטיים" (עמ' 71). וודאי שכן צריך היה הדבר להיות, לו מצאה הסוציאל-דמוקרטיה טעם, כדרך הבורגנות הזעירה, בכל העסק הבטל הזה של בחירת הצדדים הטובים בהיסטוריה ודחיית הצדדים הרעים. ואולם אזי צריכה הייתה ממילא "לשאוף לסכל" את הקפיטליזם כולו, כי אין ספק שהוא הנו הנבל העיקרי, השם את כל מכשוליו על דרך הסוציאליזם. ואולם למעשה נותן הקפיטליזם יחד עם *המכשולים* גם את *האפשרויות* היחידות להגשים את התוכנית הסוציאליסטית. אכן הוא הדין גם בנוגע לדמוקרטיה.

אם הדמוקרטיה נעשתה בחלקה מיותרת בשביל הבורגנות, ובחלקה היא למפגע לה, הרי משום כך היא דרושה והכרחית למעמד הפועלים. ראשית נחוצה היא, משום שהיא יוצרת צורות פוליטיות (הנהלה עצמית, זכות בחירה וכיו"ב), אשר תשמשנה לפרולטריון כהתחלות וכנקודות משען בשעה שיבוא לשנות את פני החברה הבורגנית. ושנית היא הכרחית, משום שרק בה, במאבק לדמוקרטיה, אגב שימוש בזכויותיה, יוכל הפרולטריון להגיע לידי הכרת האינטרסים המעמדיים שלו ותעודותיו ההיסטוריות.

כללו של דבר, הדמוקרטיה היא הכרחית, לא משום שהיא עושה את דבר כיבוש השלטון הפוליטי על ידי הפרולטריון *למיותר*, אלא להפך, משום שהיא לא רק מחייבת כיבוש זה של השלטון, אלא שהיא לבדה גם *מאפשרת* אותו. אם אנגלס מבקר, בפתיחה[xvii] שלו ל- "המאבק המעמדי בצרפת", את הטקטיקה של תנועת הפועלים כיום, והוא מדבר בזכות המאבק החוקי בניגוד לבריקדות, הרי הוא דן - כפי שהדבר עולה בבירור מכל שורה ושורה ב"פתיחה" זו - לא בשאלת הכיבוש המוחלט של השלטון הפוליטי, כי אם בשאלת המאבק היומיומי עכשיו, לא על התנהגות הפרולטריון כלפי המדינה הקפיטליסטית בשעת תפיסת השלטון במדינה, כי אם על התנהגותו *במסגרת* המדינה הקפיטליסטית. כללו של דבר, אנגלס קבע את הקו לפני הפרולטריון *המשועבד* ולא לפני הפרולטריון המנצח.

לעומת זה יש לציין כי משפטו של מרכס בנוגע לשאלת הקרקע באנגליה, שגם ברנשטיין מסתמך עליו: "ניתן לשער שיהא זה נוח יותר לפדות את הקרקע מידי בעלי האחוזות" - פסוק זה חל על התנהגות הפרולטריון לא *לפני* נצחונו אלא *לאחר* הניצחון. כי על "פדיון" כזה מאת המעמדות השליטים יש מקום לדבר רק כשמעמד הפועלים יחזיק בהגה השלטון. מרכס הביא כאן בחשבון אפשרות של *דיקטטורה פרולטרית המבוצעת בדרך שלום*, ולא החלפת הדיקטטורה ברפורמות סוציאליות קפיטליסטיות.

נחיצות כיבוש השלטון הפוליטי על ידי הפרולטריון הייתה תמיד מחוץ לכל ספק הן בשביל מרכס והן בשביל אנגלס. והרי זו זכות יחיד לברנשטיין לראות את לול התרנגולות של הפרלמנטריזם הבורגני כמכשיר המתאים להגשמת ההפיכה האדירה ביותר בדברי ימי העולם: העברת החברה מצורותיה *הקפיטליסטיות* לצורות *סוציאליסטיות.*

ואולם ברנשטיין פתח את דברי התיאוריה שלו בחשש ובאזהרה, פן *יקדים מדי* הפרולטריון לאחוז בהגה! במקרה זה אנוס יהיה, לפי דעתו של ברנשטיין, להניח לנסיבות הבורגניות להיות כאשר הנן ולנחול בעצמו תבוסה איומה. מה שברור בייחוד מכל החשש הזה, הוא, שהתיאוריה של ברנשטיין יש לה רק הוראה "מעשית" אחת בשביל הפרולטריון, במקרה שהנסיבות יביאוהו לאחוז בהגה: לעצום עיניים ולשקוע בשינה. אבל על ידי כך היא חורצת בעצמה משפט גמור עליה, כהשקפה הדנה את הפרולטריון לאפס מעשה במקרי הקרב החשובים ביותר, כלומר, לבגידה פסיבית בעניינו הוא.

אכן כל תוכניתנו לא הייתה אלא נייר עלוב לצור אותו על פי הצלוחית, לולא הייתה מסוגלת להנחותנו *בכל* המקרים ובכל *שעות* הקרב, ודווקא מתוך השימוש בה ולא מתוך *אי שימוש*. אם אמנם יש בתוכניתנו משום ניסוח ההתפתחות ההיסטרית של החברה מקפיטליזם לסוציאליזם, הרי ברור שעליה לדעת לנסח גם את כל פרקי המעבר של ההתפתחות הזאת, להכיל אותם בקוויהם היסודיים, וכן גם להורות לפרולטריון *בכל* שעה ושעה את ההתנהגות המתאימה מבחינת ההתקרבות אל הסוציאליזם. מכאן אתה למד, שבכלל לא ייתכן אף *רגע אחד*, שבו יהא הפרולטריון נאלץ להפקיר את תוכניתו, או להיות מופקר על ידה.

למעשה הרי זה מתבטא בעובדה, שלא תתכן במציאות שעה כזאת, שהפרולטריון, המובא אל השלטון על ידי מהלך העניינים, לא יהא אז מסוגל ואף מחויב לאחוז באמצעים מסוימים להגשמת התוכנית שלו, - אמצעיי מעבר מסוימים ברוח הסוציאליזם. מאחורי האמירה, שהתוכנית הסוציאליסטית עלולה באיזה רגע שהוא של השלטון המדיני של הפרולטריון להכזיב לגמרי ולא לתת כל הוראות להגשמתה, - מסתתרת בלא יודעים אמירה אחרת: *שהתוכנית הסוציאליסטית אינה בת הגשמה בכלל, בכל זמן שהוא.*

אבל מה אם אמצעי המעבר הם מוקדמים מדי? שאלה זו אוצרת בתוכה סבך שלם של טעויות בהבנת המהלך האמיתי של מהפכות חברתיות.

ראשית כל, תפיסת השלטון במדינה על ידי הפרולטריון, כלומר על ידי המון עם רב, אינה ניתנת להיעשות באופן מלאכותי. חוץ מאשר במקרים, כגון מקרה הקומונה הפריסאית, ששלטון הפרולטריון לא בא אז כתוצאה של מאבק תכליתי מכוון, אלא שבאופן יוצא מן הכלל נפל לידי הפרולטריון, כנכסים מופקרים ללא בעלים, הרי הדבר מחייב מאליו דרגת הבשלה מסוימת של היחסים הפוליטיים-הכלכליים. וכאן ההבדל העיקרי בין מהפכות מדיניות בלנקיסטיות, מעשה ידי "מיעוט נועז", הבאות כל פעם לפתע פתאום, ומשום כך גם לא בעתן תמיד, ובין כיבוש השלטון במדינה על ידי המון העם הגדול בעל ההכרה המעמדית, שאף הוא בעצמו אינו יכול להיות אלא פרי ראשית ההתמוטטות של החברה הבורגנית, ומשום כך הוא נושא בתוכו גופא את האישור הכלכלי-הפוליטי להופעתו במועד הנכון.

אך אם מבחינת התנאים המוקדמים החברתיים מן הנמנע הוא, שכיבוש השלטון על ידי מעמד הפועלים יחול בטרם עת - "מוקדם מדי", הרי מצד שני, מבחינת התועלת הפוליטית - לשם *ההחזקה* בשלטון - מן ההכרח שהכיבוש יהא "מוקדם". המהפכה בלא עת, המדירה שינה מעיני ברנשטיין, מאיימת עלינו כחרב דמוקלס, וכל תחינות ותחנונים, כל פקפוקים והיסוסים לא יועילו כאן, ומשני טעמים פשוטים מאוד.

ראשית אין להעלות על הדעת כלל, שמהפכה אדירה כזו, כהעברת החברה ממשטר קפיטליסטי לסוציאליסטי, תיעשה במחי אחד, על ידי תנופת ניצחון אחת של הפרולטריון. מי שמניח אפשרות כזו אינו אלא מגלה תפיסה בלנקיסטית אמיתית. המהפכה הסוציאליסטית מחייבת מראש מאבק ממושך ועקשני, אשר לפי כל הנראה ייהדף בו הפרולטריון לאחור לא פעם אחת בלבד, באופן שבפעם הראשונה, - אם נדבר מבחינת התוצאה הסופית של כל המערכה כולה, - יימצא ממילא כי אחז בשלטון "בטרם עת".

מצד שני אין להימנע מתפיסת שלטון "מוקדמת" גם מטעם זה, שההתקפות "המוקדמות" הללו של הפרולטריון אף הן מהוות גורם, גורם חשוב מאוד, היוצר את התנאים *הפוליטיים* לניצחון המכריע, באשר רק במשך אותם המשברים הפוליטיים אשר ילוו את כיבוש השלטון, רק באש של קרבות ממושכים ועקשניים יוכל הפרולטריון להגיע למדרגת הבגרות הפוליטית הדרושה, אשר תכשירו למהפכה הגדולה המכרעת. הרי שאותן ההתקפות "המוקדמות" של הפרולטריון על השלטון הפוליטי במדינה מתגלות אף הן כעילות היסטוריות חשובות, המסייעות גם לקרב ולקבוע את *מועד* הניצחון המכריע. המושג של כיבוש שלטון "מוקדם" על ידי העם העובד ייראה לנו מנקודת מבט זו כשטות פוליטית, הפותחת בהתפתחות מכנית של החברה ומניחה מציאות מועד מסוים לניצחון במאבק המעמדי, מועד *המצוי מחוץ* למאבק המעמדי *ושאינו תלוי* בו.

אבל מכיוון שהפרולטריון, כאמור, אי אפשר לו כלל לכבוש את השלטון במדינה אלא "בטרם עת" דווקא, או בלשון אחרת, מכיוון שהוא מוכרח בהחלט לכבשו פעם אחת או כמה פעמים "בטרם עת", כדי לכבשו לבסוף לימים רבים, הרי ההתנגדות לתפיסת השלטון *"המוקדמת"* אינה אלא התנגדות *לשאיפת הפרולטריון, בכלל, להחזיק בשלטון המדינה.*

הרי שגם מצד זה אנו מגיעים ממילא, כדרך שמגיעים בכל הדרכים לרומא, לידי אותה המסקנה, שההוראה הרוויזיוניסטית, להרפות מן *המטרה הסופית* הסוציאליסטית, מביאה עמה הוראה אחרת, לוותר על כל *התנועה* הסוציאליסטית.

{הצעה זו לסוציאל-דמוקרטיה, "לשקוע בשינה" במקרה של כיבוש השלטון, זהה להצעה אחרת: לשקוע בשינה כבר מעכשיו, כלומר לוותר על המאבק המעמדי.}

4. ההתמוטטות

ברנשטיין פתח את הביקורת שלו על התוכנית הסוציאל-דמוקרטית בהסתלקות מן התיאוריה בדבר ההתמוטטות הקפיטליסטית. אבל לפי שהתמוטטות החברה הבורגנית היא אבן הפינה של הסוציאליזם המדעי, הרי מן ההכרח ההגיוני הוא, שהרחקת אבן הפינה הזאת תביא לידי התמוטטות כל השקפת העולם הסוציאליסטית של ברנשטיין. במהלך הוויכוח, בשואפו לקיים את הנחתו הראשונה, הרי הוא מפקיר עמדה אחר עמדה של הסוציאליזם.

בלי התמוטטות הקפיטליזם נישולו של מעמד הקפיטליסטים הוא בלתי אפשרי הוא - בכך מסתלק ברנשטיין מן הנישול ושם למטרה לפני תנועת הפועלים את דבר ההגשמה האיטית של "עקרון הקואופרציה".

אבל אין הקואופרציה ניתנת להתגשם בתוך הייצור הקפיטליסטי - בכך מסתלק ברנשטיין מחיברור הייצור ומגיע אלי רפורמה במסחר, אל האגודה הצרכנית.

אבל שינוי פני החברה בעזרת אגודות צרכניות, אף בלוויית איגודים מקצועיים, אינו עולה בד בבד עם ההתפתחות הממשית החומרית של החברה הקפיטליסטית - וברנשטיין מסתלק מן ההשקפה ההיסטורית המטריאליסטית. ואולם *תפיסתו הוא* בדבר מהלך ההתפתחות הכלכלית אינה הולמת את חוק עודף-הערך של מרכס - וברנשטיין מסתלק מחוק עודף-הערך ומחוק הערך, ועל ידי כך גם מכל המשנה הכלכלית של קרל מרכס.

ואולם בלי מטרה סופית מסוימת ובלא קרקע כלכלית בחברה הקיימת אי אפשר לו למאבק המעמדי הפרולטרי להיערך - בכך מסתלק ברנשטיין מהמאבק המעמדי ומכריז על התפייסות עם הליברליזם הבורגני.

אך הרי המאבק המעמדי בתוך חברת מעמדות הוא תופעה טבעית לגמרי, שאין להימנע ממנה - וברנשטיין, המוסיף להיות נאמן לשיטתו, מכחיש אפוא את עצם מציאותם של המעמדות בתוך החברה שלנו: מעמד הפועלים אינו בשבילו אלא קומץ פרטים, המפורדים לא רק מבחינה פוליטית ורוחנית, כי אם גם מבחינה משקית. וגם הבורגנות מלוכדת, לפי דעתו, לא בכוחם של עניינים כלכליים פנימיים, כי אם ליכוד פוליטי מחמת לחץ חיצוני בלבד - מלמעלה ומלמטה.

אבל אם אין כל קרקע כלכלית למאבק המעמדי, ובעצם אין גם כל מעמדות במציאות, הרי נראה בלתי אפשרי לא רק הקרב העתיד של הפרולטריון עם הבורגנות, אלא גם הקרב עד כה, והסוציאל-דמוקרטיה עם כל הישגיה נראית כתופעה בלתי מובנת, או שאפשר להבינה רק כתוצאת הלחץ הפוליטי של הממשלה, לא כתוצאה חוקית של ההתפתחות ההיסטורית כי אם כפרי המקרה של המהלך ההוהנצולרני, לא כילד חוקי של החברה הקפיטליסטית, כי אם כממזר של הריאקציה. כך מוליכנו ברנשטיין, אנוס על פי ההגיון, מן ההשקפה ההיסטורית המטריאליסטית להשקפתם של "Frankfurter Zeitung" וה- "Vossische Zeitung".

לא נותר עוד לברנשטיין, אחרי שכפר בכל הביקורת הסוציאליסטית הנמתחת על החברה הקפיטליסטית, אלא לראות את המצב הקיים, לפחות בכללו, כמניח את הדעת. ואף מזה אין ברנשטיין נרתע. הרי הוא מוצא כי הריאקציה בגרמניה אינה חזקה ביותר, "במדינות של מערב אירופה אין להרגיש הרבה בריאקציה פוליטית", כמעט בכל ארצות המערב הוא מוצא כי "עמדת השכבות הבורגניות כלפי התנועה הסוציאליסטית היא לכל היותר עמדת מגן ולא עמדת דיכוי" ("Vorwärts", 26 במרץ 1899). הפועלים אינם אומללים, כי אם להפך, נעשים אמידים יותר ויותר, הבורגנות היא מתקדמת מבחינה פוליטית, ואפילו בריאה במובן המוסרי, אין צל של ריאקציה ודיכוי - והכל יפה וטוב בעולם זה שכולו טוב...

כך מגיע ברנשטיין באורח הגיוני ועקבי מאלף עד תיו. הוא פתח בוויתור על *התכלית* למען התנועה, אך מכיוון שלא תתכן כל תנועה סוציאל-דמוקרטית בלי התכלית הסוציאליסטית, הרי הוא מסיים בהכרח בוויתור על *התנועה* עצמה.

כך התמוטטה ונפלה כל השקפתו הסוציאליסטית של ברנשטיין. כל הבניין הגאה, המותאם והנפלא של שיטת מרכס הפך אצלו מעתה לגל אשפה גדול, אשר שברי כל מיני שיטות, רסיסי רעיונות של כל אנשי הרוח הגדולים והקטנים מצאו שם את קברם המשותף[xviii]. מרכס ופרודון, ליאו פון בוך ופרנץ אופנהיימר, פרידריך אלברט לגנה וקנט, האדון פרוקופוביץ' והד"ר ריטר פון נויפואר, הרקנר ושולצה-גוורניץ, לסל ופרופסור יוליוס וולף - כולם הכניסו את מנת פרוטתם לשיטתו של ברנשטיין, את כל אחד מהם עשה לו לרב, ומה הפלא! מאחר שסר מנקודת ההשקפה המעמדית איבד את המצפן הפוליטי; משהסתלק מן הסוציאליזם המדעי איבד את ציר הגיבוש הרוחני, אשר מסביב לו מתקבצות העובדות הבודדות, להיותן לגוף אורגני שלם של השקפת עולם עקבית.

תיאוריה זו, המקובצת מכל מיני פירורי שיטות ללא הבחנה, נראית במבט ראשון נקיה מכל משפט קדום. ברנשטיין גם אינו רוצה לשמוע דבר על "מדע מפלגתי", או יותר נכון, על מדע מעמדי, וכן גם לא על ליברליזם מעמדי ומוסר מעמדי. סבור הוא כי מדבר הנו בשם מדע אנושי כללי, מדע מופשט, בשם ליברליזם מופשט ומוסר מופשט. אבל מכיוון שהחברה הממשית מורכבת ממעמדות, אשר להם עניינים, שאיפות והשקפות המנוגדים ניגוד קוטבי, הרי שמדע אנושי כללי בשאלות חברתיות, ליברליזם מופשט, מוסר מופשט - אינם לפי שעה אלא הזיה, אונאה עצמית. מה שברנשטיין רואה כמדע האנושי הכללי שלו, כדמוקרטיה ומוסר אנושיים-כלליים, אינו אלא

המדע השליט, כלומר הבורגני, הדמוקרטיה הבורגנית, המוסר הבורגני.

אכן כך הדבר! כי בשעה שהוא כופר בשיטה הכלכלית של מרכס, כדי להודות בתורתם של ברנטנו, ביהם-ג'יוונס, סיי, יוליוס וולף - כלום אינו מחליף בזה את הבסיס המדעי לאמנציפציה של מעמד הפועלים בלימוד הסנגוריה על הבורגנות? ובשעה שהוא מדבר על אופיו האנושי הכללי של הליברליזם והופך את הסוציאליזם לבן מינו, כלום אינו נוטל על ידי כך מן הסוציאליזם את אופיו המעמדי, כלומר את תוכנו ההיסטורי, ומתוך כך גם כל תוכן שהוא בכלל, ואינו עושה בזה את נושאת הליברליזם ההיסטורית, את הבורגנות, לבאת כוחם של העניינים האנושיים-הכלליים?

ובשעה שהוא יוצא לריב כנגד "עילוי הגורמים החומריים למדרגה של כוחות כל יכולים של ההתפתחות", "כנגד ביזוי האידיאל" בסוציאל-דמוקרטיה, בשעה שהוא מדבר בשם האידיאל, בשם המוסר, ובו בזמן הוא רוגז על המקור היחיד לתחייתו המוסרית של הפרולטריון, על המאבק המעמדי המהפכני - כלום מה הוא עושה, לאמיתו של דבר, אם לא שהוא מטיף למעמד הפועלים את תמצית המוסר של הבורגנות: את ההשלמה עם המשטר הקיים ואת הפניית התקוות אל עבר חזיון התעתועים המוסרי?

ולבסוף, בשעה שהוא מכוון את חציו השנונים ביותר כלפי הדיאלקטיקה[xix], כלום אינו נלחם כנגד אורח המחשבה המיוחד של הפרולטריון המעפיל, בעל ההכרה המעמדית? כלום אינו נלחם כנגד החרב שסייעה בידי הפרולטריון להבקיע לו דרך באפלת עתידו ההיסטורי, כנגד הנשק הרוחני אשר בעזרתו ניצח את הבורגנות, בעודנו נתון בעולה החומרי, באשר בעזרתו הוכיח לה כי בת חלוף היא, הראה לה כי ניצחונו עתיד לבוא ואין למנוע אותו, באשר בעזרתו כבר הגשים את המהפכה בעולם הרוח! מתוך שברנשטיין נפרד מעל הדיאלקטיקה ומסגל לו את תנודת המחשבה של "מצד אחד ומצד שני", של "אמנם כן ואף על פי כן", של "אם כי - אך בכל זאת", של "פחות או יותר", הרי הוא עובר ממילא לאורח המחשבה של הבורגנות השוקעת, המותנה על ידי ההיסטוריה, - אורח מחשבה המשמש בבואה נאמנה להווייתה החברתית של הבורגנות ולפעולתה הפוליטית. אותו "מכאן - ומאידך" הפוליטי של הבורגנות בימינו, אותו "אם כי - אלא" שלה, נראים ממש כאורח מחשבתו של ברנשטיין, ואורח המחשבה של ברנשטיין הוא הסימן הנאה והבטוח ביותר להשקפת עולמו הבורגנית.[xx]

אבל בשביל ברנשטיין חדלה עתה גם המילה "בורגנות" להיות מושג מעמדי והייתה למושג חברתי כללי. פירוש הדבר הוא, שהוא החליף גם את שפתו ההיסטורית של הפרולטריון בלשון הבורגנות, כשם שהחליף את מושגי המדע, הפוליטיקה, המוסר ואורח המחשבה של הפרולטריון באלה של הבורגנות. מתוך שברנשטיין רואה בשם "אזרח" את הבורגני ואת הפרולטר, בלי הבדל, לאמור את האיש סתם, הרי הפך אצלו האדם להיות כמוהו כבורגני, והחברה האנושית כמוה כחברה הבורגנית.

{אם עוד קיווה מישהו בתחילת הוויכוח עם ברנשטיין, שבאמצעות טענות הלקוחות ממאגר-התחמושת המדעי של הסוציאל-דמוקרטיה ניתן להחזירו אל התנועה, הרי עליו לגנוז את תקוותו זו לגמרי. היות ואותן המילים פסקו לבטא אותם המושגים עבור שני הצדדים, פסקו גם המושגים לבטא אותם עובדות חברתיות. הוויכוח עם ברנשטיין הפך להתנגשות של שתי השקפות עולם, שני מעמדות, שתי תצורות חברתיות. עכשיו נמצאים ברנשטיין והסוציאל-דמוקרטיה בעולמות שונים לגמרי.}

ה. האופורטוניזם להלכה ולמעשה

ערך היסטורי גדול היה לספרו של ברנשטיין בשביל תנועת הפועלים הגרמנית והבינלאומית: זה היה הניסיון הראשון לתת בסיס עיוני לזרמים האופורטוניסטיים בסוציאל-דמוקרטיה.

הזרמים האופורטוניסטיים, על גילוייהם הנפרדים, מתחילים בתנועתנו זה מכבר. ואולם זרם אחיד ומפורש במובן זה מתחיל רק בראשית שנות התשעים, מאז נפל החוק נגד הסוציאליסטים ונכבשה שוב הקרקע החוקית. הסוציאליזם הממלכתי של וולמר, הצבעת התקציב בבוואריה, הסוציאליזם האגררי של דרום גרמניה, הצעות הפיצויים של היינה, עמדתו של שיפל בנוגע למכס ולמיליציה, - אלה הם ציוני הדרך בהתפתחות המעשה האופורטוניסטי.

מה היה, בראש ובראשונה, סימנה החיצוני? יחס האיבה כלפי "התיאוריה". והדבר מובן מאליו בהחלט, משום ש"התיאוריה" שלנו, כלומר עיקרי הסוציאליזם המדעי, קובעים סייגים מוצקים מאוד לפעולה המעשית הן מבחינת המטרות המוצגות, והן בנוגע *לאמצעי* המאבק שיש להשתמש

בהם, וכן, לבסוף, בנוגע *לאודח* המאבק. מכאן אותה השאיפה הטבעית אצל הללו, המבקשים לרדוף רק אחרי ההישגים המעשיים, לתת חופש לידיהם, היינו להפריד בין המעשה שלנו ובין "התיאוריה", שלא יהא תלוי בה.

אולם עם כל ניסיון מעשי הכתה אותם התיאוריה הזאת מכה ניצחת: הסוציאליזם הממלכתי, הסוציאליזם האגררי, הפוליטיקה של פיצויים, שאלת המיליציה, בכל אלה נחל האופורטוניזם מפלה. ברור אפוא, כי הזרם הזה, ברצותו להתקיים בניגוד לעיקרינו, צריך היה לבוא ממילא לידי הסתערות על התיאוריה עצמה, על העיקרים עצמם, ולנסות לערער אותם, תחת להעלים עין מהם, ולהתקין לעצמו תיאוריה משלו. ואמנם ניסיון מכוון לכך משמשת התיאוריה של ברנשטיין, ועל כן ראינו בועידת המפלגה בשטוטגרט את כל היסודות האופורטוניסטיים מתלקטים מיד מסביב לדגלו של ברנשטיין. ואם מצד אחד מהווים הזרמים האופורטוניסטיים בפעולה המעשית תופעה טבעית מאוד, המתבארת על ידי תנאי מאבקנו וגידולו, הרי מצד שני מהווה התיאוריה של ברנשטיין ניסיון, אף הוא מובן מאליו, ללכד את הזרמים האלה יחד על ידי מבע תיאורטי כללי, למצוא להם הנחות עיוניות משלהם ולהיפרע מאת הסוציאליזם המדעי. התיאוריה של ברנשטיין הייתה אפוא מלכתחילה מבחן אש בשביל האופורטוניזם, אישורו המדעי הראשון.

איך אפוא עלה המבחן הזה? בעינינו ראינו זאת. אין בכוחו של האופורטוניזם להקים איזו תיאוריה חיובית אשר תוכל להחזיק מעמד כלשהו בפני הביקורת. כל מה שבידו לעשות הוא: תחילה להילחם בעיקרים בודדים שונים של תורת מרכס, ואחרי כן, - באשר התורה הזאת היא בניין מוצק אחד - להרוס את כל השיטה כולה מן הדיוטה העליונה ועד המסד. בזה הוכח, כי המעשה האופורטוניסטי לפי מהותו, ביסודותיו, זר הנו לשיטתו של מרכס.

אבל על ידי כך הוכח גם, שהאופורטוניזם זר הנו לסוציאליזם בכלל, וכי מגמתו הפנימית היא לדחוק את תנועת הפועלים למסילות בורגניות, כלומר לשתק את המאבק המעמדי הפרולטרי לגמרי. אמנם המאבק המעמדי הפרולטרי אינו מזדהה דווקא - מבחינה היסטורית - עם שיטתו של מרכס. גם *לפני* מרכס ובאופן בלתי תלוי בו הייתה קיימת תנועתי פועלים והיו שיטות סוציאליסטיות שונות, שכל אחת על פי דרכה שימשה בשעתה, בהתאם לנסיבות הזמן, ביטוי עיוני לשאיפות האמנציפציה של מעמד הפועלים. הנמקת הסוציאליזם על ידי מושגי צדק מוסריים, המאבק כנגד אופן החלוקה, תחת המאבק באופן הייצור, תפיסת הניגודים המעמדיים כניגוד של עני ועשיר, השאיפה לגבב את "הקואופרציה" על גבי המשק הקפיטליסטי, כל אותם הדברים שאנו מוצאים בשיטתו של ברנשטיין, כבר היה היו בזמן מן הזמנים. והתיאוריות הללו עם כל דלותן היו *בשעתן* תיאוריות ממשיות של המאבק המעמדי הפרולטרי, אלו היו נעלי הילדות[xxi] הענקיות, בהן למד הפרולטריון להלך על פני הבימה ההיסטורית.

אבל *לאחר* שהמאבק המעמדי עצמו, והתנאים החברתיים למאבק זה, בהתפתחותם, הביאו לידי מחיקת התיאוריות הללו ולידי ניסוח עיקרי הסוציאליזם המדעי, לא ייתכן עוד - לפחות בגרמניה - כל סוציאליזם זולת הסוציאליזם של מרכס, לא יתכן כל מאבק מעמדי סוציאליסטי מחוץ לתחומי הסוציאל-דמוקרטיה. מעתה היו הסוציאליזם והמרכסיזם, מאבק האמנציפציה והסוציאל-דמוקרטיה לשניים שהם אחד. ועל כן, החזרה לאחור, לתיאוריות של סוציאליזם שמלפני מרכס, אין פירושה כיום חזרה אל נעלי הילדות הענקיות של הפרולטריון. לא, הרי זו חזרה אל נעלי הבית הגמדיות הבלויות של הבורגנות.

התיאוריה של ברנשטיין הייתה הניסיון *הראשון*, ואף גם *האחרון*, לתת לאופורטוניזם בסיס עיוני. אנו אומרים: האחרון, באשר ניסיון זה בשיטתו של ברנשטיין הרחיק ללכת כל כך, - הן במובן השלילי, בדחיית הסוציאליזם המדעי, והן במובן החיובי, בגיבוב כל מיני תערובת תיאורטית הניתנת לשימוש, - שלא נותר לו עוד כל דבר להוסיף. בספרו של ברנשטיין הגיע האופורטוניזם לתכלית התפתחותו העיונית {כמו הערכתו בפועל של שיפל את שאלת המיליטריזם}, השיג את מסקנותיו האחרונות.

תורתו של מרכס, לא רק שיש בכוחה להכריע אותו מבחינה תיאורטית, אלא שהיא לבדה מסוגלת *להסביר* את האופורטוניזם כתופעה היסטורית במהלך התהוותה של המפלגה. התקדמותו ההיסטורית-העולמית של הפרולטריון עד לניצחונו, היא באמת "לא דבר פשוט כלל". כל תכונתה המיוחדת של תנועה זו היא, שזאת הפעם הראשונה בהיסטוריה, שהמוני העם מגשימים את רצונם בעצמם, *על אפם* של כל המעמדות השליטים, אבל עליהם להטות את רצונם זה אל מעבר לחברה של עכשיו אל מעבר להם עצמם.

אולם *רצון* זה יכלו ההמונים לטפח רק מתוך מאבק מתמיד במשטר הקיים, רק במסגרת המשטר

הזה. האיחוד בין המוני העם הגדולים ובין מטרה אשר מעבר לכל המשטר הקיים, איחוד המאבק היומיומי עם תיקון העולם הגדול, - הנה זוהי הבעיה הגדולה העומדת לפני התנועה הסוציאל-דמוקרטית, אשר מתוך כך היא מוכרחה, בכל מהלך התפתחותה, לפלס לה דרך לפנים בין שתי אבני הנגף: בין הויתור על האופי ההמוני של התנועה, ובין הויתור על המטרה הסופית, בין החזרה לכיתתיות ובין הנפילה לרפורמיזם הבורגני, בין האנרכיזם לבין האופורטוניזם.

אמנם תורתו של מרכס בבית הנשק העיוני שלה סיפקה עוד לפני יובל שנים כלי נשק משמידים הן כלפי הקצה האחד והן כלפי הקצה האחר; אבל מכיוון שתנועתנו היא תנועת המונים, והסכנות המרחפות על ראשה נובעות לא ממוחותיהם של בני האדם, כי אם מתוך התנאים החברתיים, הרי מן הנמנע הוא שתורתו של מרכס תבטיח אותנו מראש ולעולמים מפני הסטיות האנרכיסטיות והאופורטוניסטיות. לאחר שהתגלמו למעשה, צריכה התנועה בעצמה להתגבר עליהן, אמנם בעזרת הנשק הניתן על ידי מרכס. על הסכנה הפחותה יותר, על מחלת האדמת האנרכיסטית, כבר התגברה הסוציאל-דמוקרטיה בעזרת "תנועת הבלתי-תלויים"[xxii]. על הסכנה הגדולה יותר - מחלת-המים האופורטוניסטית - היא מתגברת כעת.

בגידולה העצום של התנועה בשנים האחרונות, גידול לרוחב, בסבך התנאים בהם היא צריכה לנהל עתה את המאבק, ובתעודות המורכבות אשר למענן היא צריכה לנהל אותו, מן ההכרח שיבוא רגע, שתתעורר בתוך התנועה רוח הספקנות בנוגע להשגת המטרות הסופיות הגדולות, פקפוק ביסוד הרעיוני של התנועה. כך ולא אחרת יכול ומוכרח להיות מהלך התנועה הפרולטרית, ורגעי הפקפוק וההיסוס אין בהם, כלל וכלל, משום הפתעה לתורתו של מרכס, ולא עוד אלא שמרכס ראה וניבא אותם מראש. "מהפכות בורגניות", - כתב מרכס לפני יובל שנים בספרו "השמונה עשר בברימר", - "בדומה לאלה שהתחוללו במאה השמונה עשרה, מתלקחות והולכות מחיל אל חיל, רשמיהן הדרמטיים עולים זה על גבי זה, בני אדם ומעשי אדם נראים כאילו אחוזים להבות אש, ההתלהבות גדלה מיום ליום; אולם המהפכות האלה הן גם קצרות ימים, הן ממהרות להגיע לקצה גבולן, לשיאן, ומפח נפש ממושך משתרר בחברה לפני שזו למדה להשתמש כראוי בפרי הימים הסוערים. ואילו מהפכות פרולטריות, כגון אלו שבמאה התשע עשרה, מותחות בקורת על עצמן בלי הרף, מתעכבות פעם בפעם באמצע מרוצתן, שבות אל אשר הושג כבר למראית עין, כדי להתחיל מחדש; הן לועגות לעג אכזרי ונוקב לחולשותיהם, ליקוייהם ופחיתות ערכם של הניסיונות הראשונים, ונראה כאילו הן מפילות את אויביהן ארצה, רק כדי שהללו ישאבו כוחות חדשים מן האדמה ואז יתייצבו בפניהן שנית, בכוח עצום שבעתיים; פעם בפעם הן נרתעות מעוצם מטרותיהן, עד שנוצר אותו המצב המונע כל נסיגה לאחור והנסיבות עצמן כאילו קוראות: כאן רודוס, כאן קפוץ! כאן הוורד, כאן רקוד!"[17].

דבר זה נכון גם עתה, אחרי שנבנתה תורת הסוציאליזם המדעי. התנועה הפרולטרית לא הייתה על ידי כך בבת אחת לסוציאל-דמוקרטית, אף לא בגרמניה; היא הולכת *נהיית* סוציאל-דמוקרטית עם כל יום נוסף, והיא נעשית כך אגב התגברותה בהתמדה על הסטיות הקיצוניות לצד האנרכיזם והאופורטוניזם, כי שתי אלו אינן אלא תופעות תנועה ארעיות של הסוציאל-דמוקרטיה בתור *תהליך*.

ולפיכך מדהימה אותנו לא הופעת הזרם האופורטוניסטי אלא חולשתו דווקא. כל עוד הוא בא לידי גילוי רק במקרים בודדים של המעשה במפלגה, עוד אפשר היה לשער מאחוריו מציאות של איזה בסיס עיוני רציני. עכשיו שהוא בא לידי ביטוי מלא בספרו של ברנשטיין, עלול כל איש לקרוא בתמיהה: מה? זהו כל מה שיש בפיכם להגיד? אף לא רסיס אחד של מחשבה חדשה! אף לא רעיון אחד, שהמרכסיזם לא עשהו עוד מלפני עשרות בשנים למרמס ומבוסה, ללעג ולצחוק, לאין ואפס!

די היה שהאופורטוניזם ישמיע קולו, וכבר הוכיח שאין דבר בפיו להגיד. וכאן, בעצם, המשמעות המפלגתית-ההיסטורית של ספרו של ברנשטיין.

---

[17] על פי" השמונה-עשר בברימר של לואי בונפרט", הוצאת הקיבוץ המאוחד, תש"א. Hic Rhodus, hic salta - "כאן רודוס, כאן קפוץ" - מימרה ממשלי אזופוס. מעשה באדם שהתפאר כי פעם קפץ באי ברודוס קפיצה עצומה, ולחיזוק דבריו הסתמך על עדי ראייה שהיו באותו מעמד. אחד מהשומעים של דברי התפארת הללו, העיר: "ידידי, אם אמת הדבר, אינך זקוק לעדים, כאן רודוס, כאן קפוץ". במבוא לספרו "פילוסופיית המשפט", חוזר הגל על "כאן רודוס, כאן קפוץ", ומוסיף אחריו (בהשתמשו במשחק מילים - רודוס הוא גם וורד ביוונית): "כאן הוורד, כאן רקוד", כשהוא ממשיל את התבונה ל"וורד על צלב המודרניות" ואומר שהכרתה של תבונה זו היא סיבה לשמחה כי הכרה פילוסופית נבונה זו היא השלמה עם המציאות.

וכך יכול ברנשטיין עוד בשעת היפרדו מעל אורח המחשבה של הפרולטריון המהפכני, מעל הדיאלקטיקה והתפיסה המטריאליסטית של ההיסטוריה, להשיב תודה לאלה בעד הנסיבות המקילות שהן מייחסות לגלגולו. כי רק הדיאלקטיקה והתפיסה המטריאליסטית של ההיסטוריה, בנדיבות לבן מאפשרות לראותו כמכשיר יאה, אם גם שלא מדעת, אשר בעזרתו הביא הפרולטריון המסתער קדימה לידי ביטוי את רוח הפקפקנות שלו, כדי שיוכל לראותה באור בהיר ולנער אותה מעליו מתוך לעג ומנוד ראש.

{אמרנו: התנועה נהיית סוציאל-דמוקרטית בזמן וברגע בו היא מתגברת על גידוליה ההכרחיים המביאים לסטיות אנרכיסטיות ואופורטוניסטיות. אולם, להתגבר, אין פירושו לשמור על שלוות נפש כללית, כרצון האל. הזרם האופורטוניסטי הנוכחי מתגבר, ועלינו להרחיקו מאיתנו והלאה.

ברנשטיין מרשה לעצמו לתת בסיום ספרו עצה למפלגה, שזו תכריע לגבי מה שהיא יכולה להיות: מפלגת-רפורמות דמוקרטית-סוציאליסטית. המפלגה, כלומר, הגוף העליון שלה, כינוס המפלגה, צריכה לחתום על קבלת עצה זו בזמן שאותה עצה מאלצת את ברנשטיין להופיע מצידו גם באופן פורמלי כפי שהוא באמת: איש קידמה זעיר-בורגני דמוקרטי.}

מיליציה ומיליטריזם[18]

I

אין זאת הפעם הראשונה, ונקווה שגם לא האחרונה, שבשורות המפלגה נשמעים קולות של ביקורת בנוגע לדרישות בודדות בתוכניתנו ובנוגע לטקטיקה שלנו. ביקורת זו כשהיא לעצמה ודאי שראויה לברכה רבה. ואולם העיקר הוא, קודם כל, *כיצד* נאמרת הביקורת; וב"כיצד" זה אנו מתכוונים לא ל"טון" אשר לצערנו כבר היה הדבר לאופנה במפלגה להקים רעש בגללו בכל הזדמנות שהיא, - אנו מתכוונים לדבר חשוב מזה הרבה - ליסודות הכלליים אשר עליהם מושתתת הביקורת, להשקפת העולם המסוימת, הבאה לידי ביטוי בביקורת זו.

אכן השקפת עולם חברתית פוליטית שלמה ועקבית משמשת בסיס למסע הצלב של איזגרים-שיפל כנגד הדרישה למיליציה ובעד המיליטריזם[xxiii].

העמדה הכללית, אשר ממנה יוצא שיפל בהגנתו את המיליטריזם, היא האמונה *בנחיצות* השיטה המיליטרית הזאת. בכל מיני נימוקים טכניים-צבאיים, סוציאליים ומשקיים הוא מוכיח את דבר הכרחיותו של הצבא הסדיר, ומנקודת השקפה מסוימת ודאי שהצדק אתו. הצבא הסדיר, המיליטריזם הם אמנם הכרחיים - אבל בשביל מי? בשביל המעמדות השליטים כיום והממשלות שבהווה. אבל כלום יש בזה כדי ללמדנו משהו, מלבד זה שהממשלה שבהווה והמעמדות השליטים, *מנקודת השקפתם המעמדית*, עלולים לראות את ביטול הצבא הסדיר ואת הנהגת המיליציה, כלומר את חימושו של העם - כאיוולת? ואם שיפל אף הוא רואה את עניין המיליציה כדבר שהוא מן הנמנע וכאיוולת, הרי אינו מוכיח על ידי כך אלא זאת, שאף בשאלת המיליטריזם הרי הוא עומד בנקודת המבט הבורגנית, שאף בה הוא מתבונן בעיני הממשלה הקפיטליסטית או בעיני המעמדות הבורגניים.

על כך מעידים בפירוש גם כל נימוקיו הבודדים. כך הוא טוען, שחימוש כל האזרחים בנשק - דבר שהוא עמוד היסוד של שיטת המיליציה, - הוא מן הנמנע, משום שאין לנו די כסף לכך, באשר, "תפקידי התרבות סובלים למדי גם בלאו הכי". הרי הוא דן על כך בפשטות מבחינת משק הפיננסים הפרוסי-הגרמני *כיום*. אף בשיטת המיליציה אין הוא יכול לשער לו כלל משק אחר מזה, כגון, למשל, הטלת מס על המעמד הקפיטליסטי בשיעור הולך וגדל.

כן סבור שיפל, שמתן חינוך צבאי לנוער - עמוד יסוד אחר בשיטת המיליציה - אינו רצוי, משום שלדעתו ישפיעו סגני הקצינים, כמחנכים צבאיים, השפעה רעה על הנוער. הרי הוא דן, כמובן, על סגן הקצין הפרוסי יציר הקסרקטין, *שבהווה*, והוא מעביר אותו בפשטות לתוך מערכת המיליציה המשוערת כמחנך הנוער. אורח תפיסה זה מעלה על לבנו בבהירות את הפרופסור יוליוס וולף, שראה נימוק חשוב כנגד משטר החברה הסוציאליסטית, באשר לפי חשבונו יגרום משטר זה - לעליה כללית של שיעור הריבית...

שיפל חושב שהמיליטריזם של ימינו הוא הכרחי, מכיוון שהוא "פורק" מעל החברה את הלחץ הכלכלי. קאוטסקי יגע כל מיני יגיעות להבין, כיצד משער לו הסוציאל-דמוקרט שיפל את "הפריקה" הזאת בכוח המיליטריזם. והוא מלווה כל השערה והשערה אפשרית בתשובות מצוינות. ואולם ברור, ששיפל תפס את העניין לא כסוציאל-דמוקרט כלל, לא מנקודת השקפתו של העם העובד כלל. בדברו על "הפריקה", הרי ברור לך, שלעיניו היה *הקפיטל*. ובנידון זה אמנם צדק: המיליטריזם הוא בשביל הקפיטל אחת מצורות ההשקעה החשובות ביותר; מנקודת מבטו של הקפיטל יש אמנם במיליטריזם משום *פריקה*... והנה גם ראיה לכך, ששיפל מדבר כאן כבא כוח אמיתי של ענייני הקפיטל, - כי בנקודה זו מצא לו עד בר הכי.

[18] המאמרים הללו נתפרסמו בפברואר 1899 ב- "Leipziger Volkszeitung" כתשובה למאמריו של *מקס שיפל*: מאמר אחד, "האם האמין פרידריך אנגלס במיליציה?" חתום בשם "איזגרים", ונדפס ב- "Sozialistische Monatshef" בנובמבר 1898, ומאמר שני, חתום בשמו של שיפל, - "פרידריך אנגלס ושיטת המיליציה" שנדפס ב- "Neue Zeit" מס' 19-20, 1898/99 ובא כתשובה לערעורו של קאוטסקי על מאמר-איזגרים.

"אני מצהיר, רבותיי", - כך נאמר בישיבת הרייכסטאג ב- 12 בינואר 1899, - "שכמו כן כוזבת הטענה, שחובות הרייך בסך שני מיליארדים חלים רק על הוצאות בלתי פוריות, שאין כל הכנסות פוריות בצידן. *אני מצהיר*, שאין לך השקעה פורייה כהוצאות בשביל הצבא". הסטנוגרמה מציינת אמנם במקום זה "צחוק משמאל". הנואם היה *האציל לבית שטום*.

אכן, זה הצד האופייני לכל אמירותיו של שיפל, שאין הן *מוטעות* מצד עצמן אלא שהן יוצאות מנקודת מבטה של החברה הבורגנית; ועל כן, משאנו משקיפים על הדברים מנקודת ראות סוציאל-דמוקרטית, נראה הכל אצל שיפל כהפוך על פיו: הצבא הסדיר הוא כאן הכרחי, המיליטריזם נושא ישועה משקית, המיליציה אינה אפשרית למעשה וכו'.

הרי זה מפליא, עד כמה עמדתו של שיפל בשאלת המיליטריזם מתאימה בכל הנקודות העיקריות לעמדתו בשאלה אחרת חשובה ביותר במאבק הפוליטי - במדיניות המכס.

גם כאן כמו שם אנו מוצאים בראש ובראשונה אותו מיאון מוחלט לראות עמדה זו או אחרת כלפי השאלה מבחינת יחסה לדמוקרטיה או לריאקציה. הטענה, כי מסחר חופשי אומר קידמה, ומכס מגן פירושו ריאקציה, היא טענה כוזבת לפי דעתו של שיפל, דעה שאותה הביע בהרצאתו בכינוס המפלגה בשטוטגרט. הרי הוא מוצא עובדות היסטוריות רבות ושונות, המעידות כי אפשר לו לאדם לתמוך במסחר חופשי ובו בזמן להיות ריאקציונר, ולעומת זה יש אשר איש מכסי המגן הוא ידידה הנלהב של הדמוקרטיה. כמעט אותם הדברים ממש אנו שומעים מפיו עכשיו: "ישנם חולמי מיליציה הגורמים רעה רבה לחיי הפרנסה של ימינו על ידי הפרעות ותקלות נצחיות לאין סוף, והם שואפים לנטוע רוח סגן-קצינית אף במחלקות האחרונות בבתי הספר של נערינו ופעוטינו - *בצורה גרועה בהרבה משל המיליטריזם של עכשיו*. וישנם מתנגדי המיליציה, שהם אויבים עד מוות לכל גידול כזה של התפשטות המיליטריזם ושל הדרישות המיליטריות"[19].

על סמך העובדה, שהפוליטיקאים *הבורגניים* אינם נוקטים בשאלה זו, כמו בכל שאר השאלות, שום עמדה *עקרונית*, רואה הסוציאל-דמוקרט שיפל גם לו זכות והכרח להסיח דעתו מן הגרעין הריאקציוני הפנימי של מכסי המגן ושל המיליטריזם וכן, להפך, מן המשמעות הפרוגרסיבית של המסחר החופשי והמיליציה, כלומר *לא לנקוט עמדה עקרונית בשתי השאלות הללו*.

שנית, רואים אנו אצל שיפל בשני המקרים, יחד עם ההתנגדות לדעות בודדות של מדיניות המכס ושל המיליטריזם, אותו הסירוב המוחלט להילחם בשתי התופעות הללו, כאשר הנן, בשלמות. בשטוטגרט שמענו בהרצאתו של שיפל על הצורך להילחם במכסים בודדים, מופרזים, ובו בזמן שמענו גם אזהרה: לא "לקבוע מסמרות", לא "לכבול את ידינו", כלומר, שלא תמיד ולא בכל מקרה יש להילחם במכס המגן. עכשיו אנו שומעים ששיפל נותן מקום ל"מאבק פרלמנטרי ותעמולתי "*בדרישות מיליטריות* מסוימות"[20], אבל הוא מזהיר אותנו, שלא נראה "*דברים שבמקריות* חיצונית בלבד והשפעות חוזרות (של המיליטריזם) *צדדיות* מאוד, אף כי בולטות מאוד בשאר תחומי החברה, כמהותו וגרעינו (של המיליטריזם)"[21].

ושלישית, והיא הבסיס לשתי העמדות האמורות לעיל, שבשני המקרים באה הערכת התופעה אך ורק מבחינת ההתפתחות הבורגנית *עד עכשיו*, כלומר מבחינת *ההתקדמות* המותנית על ידי ההיסטוריה, ויש התעלמות גמורה מבחינת ההתקדמות שמכאן ואילך, ומתוך כך גם התעלמות מן הצד *הריאקציוני* של התופעות הנידונות. מכס המגן מוסיף להיות בעיני שיפל כאשר היה בימי פרידריך ליסט המנוח, לפני יותר מיובל שנים: צעד גדול קדימה אל מעבר למשק הגרמני המפורר, נחלת התקופה הפיאודלית של ימי הביניים. ואולם אין שיפל רואה כלל, כי המסחר החופשי הכללי כיום אף הוא הנו אותו הצעד ההכרחי אל מעבר להגבלות המשקיות הפנימיות של משקי העולם אשר קם ונהיה, וכי הגבלות המכס הלאומיות כיום הם משום כך תופעה ריאקציונית.

והוא הדין בנוגע לשאלת המיליטריזם. הוא מוסיף לדון עליה מבחינת ההתקדמות הגדולה שהייתה בתופעת הצבא הסדיר על יסוד של חובת הצבא הכללית, לעומת צבאות השכירים והצבאות הפיאודליים שמלפנים. וכאן פוסקת מלאכת ההתפתחות בשביל שיפל: אין הוא רואה את ההיסטוריה מפליגה אל מעבר לצבא הסדיר מתוך הגשמה רחבה יותר של חובת הצבא הכללית.

---

[19] "Neue Zeit" מס' 19, עמ' 580-581.

[20] "Sozialistische Monatshefte" חוברת נובמבר שנת 1898, עמ' 495.

[21] "Neue Zeit" 1898/99, מס' 19, עמ' 581.

אבל מהי משמעותן של עמדות אופייניות אלו, שנוקט שיפל הן בשאלת המכס והן בשאלת הצבא? משמעותן היא, ראשית כל, *פוליטיקה לעת מצוא* במקום נקיטת עמדה עקרונית, ושנית, בקשר עם זה, ערעור על *השיטה* עצמה. אבל כלום אין אתם מכירים בפוליטיקה זו את דמות מיודענו מן התקופה האחרונה בקורות המפלגה שלנו - את *האופורטוניזם* ?

הרי זו שוב "הפוליטיקה המעשית" שחוגגת את ניצחונה כאן, בהסתלקותו הגלויה של איזגרים-שיפל מתביעת המיליציה, שהיא אחת הנקודות היסודיות שבכל התוכנית הפוליטית שלנו. וכאן, ב"פוליטיקה מעשית" זו, צפונה בעצם משמעות הופעתו של שיפל, מנקודת מבט פוליטית-מפלגתית. רק בקשר עם כל הזרם הזה, ומנקודת הראות של היסודות הכלליים של האופורטוניזם ותוצאותיו, אפשר לדון ולהעריך את ההצהרה הסוציאל-דמוקרטית החדשה ביותר בזכות המיליטריזם.

II

סימנה העיקרי של הפוליטיקה האופורטוניסטית היא, שממילא היא מביאה תמיד לידי הקרבת ענייני השחרור של מעמד הפועלים לשם ענייני השעה שלו, שעל הרוב הם גם עניינים מדומים. משפט זה הולם יפה גם את הפוליטיקה של שיפל, מה שניתן להוכיח באופן מוחשי על פי אחת מהנחותיו העיקריות בשאלת המיליטריזם. היסוד הכלכלי החשוב ביותר, המאלץ אותנו, לפי דעת שיפל, להחזיק בשיטת המיליטריזם, הוא ב"פריקת הנטל" הכלכלי מעל החברה בעזרת השיטה הזאת. נשכח נא לרגע אחד, שאמירה תמוהה זו מתעלמת מן העובדות הכלכליות הפשוטות ביותר. להפך, לשם הגדרת אורח תפיסה זה רוצים אנו להניח לשעה קלה, שאמירה מוטעית זו נכונה היא, וכי "החברה" אמנם "מתפרקת" על ידי המיליטריזם מכוחות הייצור העודפים שבה.

כיצד תתואר תופעה זו לגבי מעמד הפועלים? אל נכון תתואר כך: שעל ידי קיום צבא סדיר משתחרר מעמד הפועלים מחלק מצבא המילואים שלו, מורידי השכר, ועל ידי כך הוא משפר את תנאי העבודה. מה פירושו של דבר? פירושו אינו אלא זה: כדי למעט את ההיצע בשוק העבודה, כדי לצמצם את התחרות, נותן הפועל, ראשית כל, חלק משכרו, בצורת מסי עקיפין, לשם כלכלת בני תחרותו כחיילים; שנית, הרי הוא הופך את מתחרהו זה למכשיר ביד המדינה הקפיטליסטית, בשביל להכניע כל תנועה של הפועל לשיפור מצבו (שביתות, התאגדויות וכיו"ב), ובשעת הצורך גם לדכא אותה מתוך שפיכות דמים, וכך הוא עלול לשים לאל אף אותו שיפור במצבו של הפועל, אשר לשמו רואה שיפל נחיצות במיליטריזם. שלישית, עושה הפועל את מתחרהו זה לעמוד הבטוח ביותר של הריאקציה הפוליטית במדינה בכלל, כלומר גורם לשעבודו החברתי של עצמו.

במלים אחרות: הפועל מונע בעזרת המיליטריזם הפחתה בלתי אמצעית של שכרו בשיעור מסוים, ואולם על ידי כך הוא מאבד במידה רבה את האפשרות *למשך זמן רב* להילחם להרמת שכרו ולהטבת מצבו. הרי הוא מרוויח כמוכר כוח עבודה, אולם בו בזמן הוא מפסיד את חופש התנועה הפוליטי כאזרח, ולבסוף הוא עתיד להפסיד גם כמוכר כוח העבודה. הוא מסלק מתחרה משוק העבודה, ומקים על ידי כך שומר לעבדות השכר שלו; הוא מונע הורדת שכר, ועל ידי כך הוא ממעט את הסיכוי לשיפור ממושך של מצבו, וכן גם את הסיכויים לשחרורו הכלכלי, הפוליטי והחברתי הגמור. זו היא המשמעות האמיתית של "פריקת הנטל" מעל מעמד הפועלים על ידי המיליטריזם. כאן, כמו אצל כל ספסרי הפוליטיקה האופורטוניסטית, אנו רואים את המטרות הגדולות לשחרור המעמדי הסוציאליסטי מוקרבות לשם ענייני שעה מעשיים פעוטים, - עניינים, שמתוך התבוננות קרובה יותר הם גם מתגלים כמדומים בעיקרם.

ואולם כאן עולה השאלה: כיצד יכול שיפל לבוא לידי רעיון שווא זה, לפרש את המיליטריזם כ"פריקה" גם מנקודת ראות מעמד הפועלים? נזכור נא, מה דמות לשאלה זו מנקודת ראות *הקפיטל*. קבענו, כי בשביל הקפיטל יוצר המיליטריזם את סוג ההשקעה המכניס ביותר וההכרחי ביותר. אמנם ברור, שאותם האמצעים, הבאים ממסים לידי הממשלה ומשמשים לקיום המיליטריזם, לו נשארו בידי האוכלוסים, היו מגבירים את הדרישה למצרכי מחיה; או, לו שימשו בידי המדינה למטרות תרבות בקנה מידה גדול, היו יוצרים דרישה לעבודה ציבורית בשיעור מתאים. ובכן, ברור אפוא, שבשביל החברה בכללה אין במיליטריזם משום כל "פריקה" שהיא. אולם דמות אחרת לשאלה זו מבחינת הרווח הקפיטליסטי, מנקודת ראותו של בעל התעשייה. בשביל הקפיטליסט אין זה היינו הך, אם הוא מוצא דרישה מסוימת למוצרים מצד הקונים הפרטיים המפוזרים, או שהדרישה באה מצד המדינה. הביקוש מצד המדינה מצטיין בביטחון

שהוא נותן, בריבויו ובקביעת מחירים נוחה, מסוג מונופוליסטי על הרוב, שעל ידי כך נעשית המדינה ללקוח הטוב ביותר, והאספקה לה נעשית לעסק המזהיר ביותר בשביל הקפיטל.

יתרון מיוחד לקיבולת האספקה הצבאית, - יתרון חשוב לאין ערוך על פני הוצאות המדינה למטרות תרבות, למשל (בתי ספר, דרכים וכיו"ב), - אלה השינויים המבניים שאינם פוסקים והגידול הבלתי פוסק של ההוצאות, באופן שהמיליטריזם נעשה מעיין מתגבר לרווחים קפיטליסטיים, והוא מרים את הקפיטל למדרגה של כוח חברתי, כפי שהוא מתייצב, למשל, בפני הפועל במפעלי קרופ ושטום. המיליטריזם, שבשביל החברה בכללה אינו אלא בזבוז שווא של כוחות ייצור עצומים; שבשביל מעמד הפועלים אין פירושו אלא הורדה של רמת קיומו הכלכלי כדי לשעבדו שעבוד סוציאלי, מהווה בשביל *מעמד הקפיטליסטים*, מבחינה כלכלית, סוג השקעה מזהיר ביותר, שאין תמורה לו, ומבחינה סוציאלית ופוליטית הרי הוא המשען הטוב ביותר לשלטונם המעמדי. ובשעה ששיפל מתאר אותו מיליטריזם עצמו, על רגל אחת, כמין פריקת נטל כלכלית הכרחית, הרי ברור, שהוא מחליף לא רק את *נקודת הראות של טובת החברה בזו של טובת הקפיטל*, שעל ידי כך הוא נוקט עמדה בורגנית - כאשר אמרנו בראשית המאמר הזה, - אלא, כיוון שהוא מניח שכל יתרון כלכלי של המעביד הוא ממילא גם יתרון למעמד הפועלים, הרי הוא אוחז גם בעיקר של *הרמוניית האינטרסים בין הקפיטל ובין העבודה*.

הרי זו שוב אותה עמדה, שכבר מצאנוה פעם אחת אצל שיפל בשאלת המכס. גם כאן טען למכס מגן בצורה עקרונית, ברצותו להגן על הפועל *כיצרן* מפני התחרות המזיקה של תעשיית חוץ לארץ. גם כאן כמו בשאלת הצבא הוא רואה לפניו ענייני שעה כלכליים של הפועל, ומעלים עין מענייניו הסוציאליים הרחוקים יותר, הקשורים בהתקדמות החברתית הכללית לקראת מסחר חופשי או לקראת ביטול הצבא הסדיר. ובשני המקרים גם יחד הוא רואה בלי פקפוקים את טובתו הכלכלית הישירה של הפועל, במקום שזו היא אך טובת הקפיטל, בהאמינו, שכל מה שהוא לברכה למעבידים ברכה בו גם לעובד. הקרבת מטרות התנועה לשם הישגי הרגע המעשיים, והערכת העניינים המעשיים מנקודת הראות של הרמוניית האינטרסים בין הקפיטל ובין העבודה, - יחס הרמוני קיים גם בין שני אלו, באשר הם מהווים את הסימן העיקרי של כל פוליטיקה אופורטוניסטית.

לכאורה הרי הדבר עשוי להפתיענו, שאדם המליץ על פוליטיקה *זו* מוצא לו אפשרות להסתמך על יוצרי התוכנית הסוציאל-דמוקרטית, ובעוד שבר הסמך שלו בשאלת הצבא הוא האציל לבית שטום, הוא רואה לו כמומחה באותה שאלה גופא את - פרידריך אנגלס. שיפל רואה עצמו שותף לאנגלס בידיעת ההכרח ההיסטורי וההתפתחות ההיסטורית של המיליטריזם. אלא שדבר זה רק מלמדנו שוב, כי כשם שהדיאלקטיקה ההגלית שלא עוכלה כראוי גרמה בשעתה למבוכה קשה במוחות, כן גורמת לכך עכשיו גם התפיסה ההיסטורית של מרכס שלא עוכלה כראוי. שוב אנו למדים, כי שני אלה, אורח המחשבה הדיאלקטי בכלל, והפילוסופיה ההיסטורית המטריאליסטית בפרט, כשם שהנם מהפכניים בתפיסה נכונה, כך יחוללו תוצאות ריאקציוניות מסוכנות כשהם נתפסים תפיסה מוטעית. בקראך אצל שיפל פסוק משל אנגלס, מתוך "אנטי-דיהרינג" שלו, על אודות התפתחות השיטה המיליטרית עד לביטול עצמה ועד לידי צבא עממי, הרי במבט ראשון לא ברור לך, מהו בעצם ההבדל בין גישתו של שיפל אל השאלה הזאת ובין הגישה הנהוגה במפלגה. אנו רואים את המיליטריזם, כמו שהוא, כפרי ההתפתחות החברתית, טבעי ובלתי נמנע - וכן רואה אותו גם שיפל. אנו אומרים, כי המיליטריזם בהמשך התפתחותו מוליך אלי צבא עממי - וכן אומר גם שיפל. היכן צפון אפוא ההבדל, שעשוי היה להביא את שיפל לידי התנגדותו הריאקציונית אל דרישת המיליציה? הדבר הוא פשוט בתכלית: בעוד שאנחנו יחד עם אנגלס רואים בהתפתחותו העצמית הפנימית של המיליטריזם, עד לידי מיליציה, רק את *התנאים* לביטולו של המיליטריזם, סבור שיפל, שצבא העם של העתיד גם הוא יצמח *מאליו*, "מבפנים", מתוך השיטה הצבאית של עכשיו. בעוד שאנחנו, על סמך התנאים החומריים הנתונים לנו מאת ההתפתחות האובייקטיבית - התפשטות חובת הצבא הכללית וקיצור זמן השירות - רוצים, להגשים את שיטת המיליציה *בכוחו של המאבק הפוליטי*, סומך שיפל על התפתחותם העצמית של המיליטריזם והתופעות הנובעות ממנו, והוא מגנה כל התקפה מדעת להגשמת המיליציה, כדבר הזיה וכפוליטיקה של חובשי ספסל דבי בירה.

ואולם בדרך זו אנו מגיעים לא לתפיסתו ההיסטורית של אנגלס, אלא לזו של *ברנשטיין*. כשם שהמשק הקפיטליסטי נהיה אצל ברנשטיין מאליו, לאט לאט, בלי קפיצה, "תוך כדי גידול", למשק סוציאליסטי, כך ממש צומח ועולה צבא העם אצל שיפל, מאליו, מתוך המיליטריזם של ימינו. כברנשטיין בנוגע לקפיטליזם בכללו, כן גם שיפל ביחס למיליטריזם, - שניהם אינם מבינים, כי ההתפתחות האובייקטיבית נותנת בידינו רק את *התנאים* לדרגת התפתחות גבוהה יותר, ואולם בלי *הסתערותנו המכוונת*, בלי *המאבק הפוליטי* של מעמד הפועלים לשם ההפיכה

הסוציאליסטית, או לשם המיליציה, לא תוגשמנה לא זו ולא זו. אבל מכיוון שעניין נוח זה של "צמיחה מאליה" אינו אלא יציר הדמיון בלבד, רק מפלט אופורטוניסטי, בשביל להתחמק בו מן המאבק המהפכני התכליתי, הרי שגם השינוי הסוציאלי והפוליטי המושג בדרך *זו* מצטמצם למעשה הטלאה בורגני עלוב. כשם שבתיאוריה של ברנשטיין בדבר ה"סוציאליזציה ההדרגתית" מתרוקן לבסוף המושג סוציאליזם מכל מה שאנו רואים בו, והסוציאליזם נהפך, ל"פיקוח חברתי", כלומר לתיקונים חברתיים בורגניים תמימים, כן גם נהפך "צבא העם" בתפיסתו של שיפל, מרעיון על עם חופשי נושא נשק, המחליט בעצמו על מלחמה ושלום, - שזוהי מטרתנו, - לחובת צבא כללית המקיפה את כל האזרחים הראויים לכך, לפי שיטת הצבא הסדיר בימינו, ורק בשינוי זה של תקופת שירות קצרה. תפיסה זו של שיפל, אם תחול על כל מטרות מאבקנו הפוליטי, תביא במישרין לידי הסתלקות מכל התוכנית הסוציאל-דמוקרטית.

השתדלותו של שיפל לטובת המיליטריזם יש בה משום הסברה מוחשית לכל המהלך הרוויזיוניסטי במפלגתנו, ובו בזמן גם משום צעד חשוב בהתפתחותו. גם קודם כבר שמענו מפי סוציאל-דמוקרט, ציר הרייכסטאג היינה, שבנסיבות מסוימות אפשר להיענות לדרישות מיליטריסטיות של הממשלה הקפיטליסטית. אבל הודעה זו נחשבה רק כויתור לשם מטרות נעלות יותר של הדמוקרטיה. אצל היינה נועדו התותחים לפחות לשמש כאמצעי תמורה בעד מתן זכויות לעם. עכשיו מצהיר שיפל כי התותחים הם הכרחיים לשמם. ואם כי *תוצאת* הדברים שווה בשני המקרים - היינו, תמיכה במיליטריזם, הרי אצל היינה היא באה לפחות מתוך השקפה מוטעית על *אורח המאבק* הסוציאל-דמוקרטי, ואילו אצל שיפל היא נובעת בפשטות מתוך דחיית *נושא* המאבק. היינה *מציע* רק *טקטיקה בורגנית* במקום הטקטיקה הסוציאל-דמוקרטית, ואילו כאן, אצל שיפל, ניתנת התוכנית הבורגנית באומץ לב במקום התוכנית הסוציאל-דמוקרטית.

ב"פקפוקים בעניין המיליציה" של שיפל הגיעה "הפוליטיקה המעשית" לידי מסקנותיה האחרונות. שוב אינה יכולה להרחיק לכת עוד במגמת הריאקציה, לא נותר לה אלא להתפשט על שאר סעיפי התוכנית, בשביל להסיר מעליה את שארית המעטה הסוציאל-דמוקרטי, אשר בקרעיו תתכסה, ולהופיע בכל המערומים הקלאסיים - בדמות הכוהן נאומן[xxiv].

III

ב- 24 בפברואר 1899 קיבל העיתון "Lepziger Volkszeitung" איגרת זו, כתובה בידי שיפל, בבקשה לפרסמה:

ידידי החביב שנלק!

אני קורא את מאמרי ר. ל.[22] ב- "Lepziger Volkszeitung" בעניין רב תמיד, לא משום שיכול אני להסכים להם תמיד בכל הנקודות, אלא משום שאני מעריך מאוד את תכונת המאבק הער האצור בהם, את האמונה הישרה בדברים ואח הדיאלקטיקה המפעמת אותם.

גם בפעם הזאת אני עוקב לא בלי השתוממות אחרי המסקנות המחריפות והולכות, הבאות בזו אחר זו במהירות הולכת וגוברת והיוצאות מתוך הנחה מוקדמת *אחת*:

"היסוד הכלכלי החשוב ביותר, המאלץ אותנו לפי דעת שיפל להחזיק בשיטת המיליטריזם הוא ב"פריקת הנטל" הכלכלי מעל החברה בעזרת השיטה הזאת... שיפל רואה את המיליטריזם כ"פריקה" גם מנקודת-ראותו של מעמד הפועלים... באחזו בעיקר של *הרמוניית* האינטרסים בין הקפיטל ובין העבודה".

כל הכבוד למסקנות, ואולם ההנחה היא כוזבת וכושלת בהחלט! ב- "Neue Zeit" הצהרתי רק זאת, שההוצאות הכבירות הבלתי-פוריות - בין של פרטים למותרות-שיגעון ולמעשי שטות תפלים, בין של המדינות לצבא, לקצבות ולכל מיני דברי הבאי - מחלישות את קדחת המשברים, שעלולה הייתה להרעיד באופן מתמיד חברה זו של "עודף ייצור", לולא תפס הבזבוז הבלתי פרודוקטיבי מקום נרחב יותר ויותר ליד הצבירה למטרות פרודוקטיביות. מובן מאליו, שעל ידי כך לא הסכמתי בשום פנים לבזבוז ולהוצאות הבלתי פרודוקטיביות, ופחות מזה דרשתי אותם למען

[22] ראשי-תיבות: רוזה לוקסמבורג (המתרגם).

טובת מעמד הפועלים. רק ניסיתי לרמוז על כמה השפעות *ממשיות* שהן משפיעות "על החברה המודרנית", השפעות *אחרות* מאלו המודגשות כרגיל.

מתחילה בטוח הייתי שאיש לא יחשבני כלוחם ל"חברה המודרנית הזאת". אלא שיש לי כבר גם ניסיון כלשהו בנוגע לעסקי פולמוס בין סוציאל-דמוקרטים; ומשום כך, כדי למנוע כל פירוש מוטעה, הוספתי והכנסתי בתוך הפסקה על עודף הייצור משפט קטן זה:

"מובן מאליו, שדבר זה אינו מוסיף נעימות בעיני למיליטריזם, אלא "אי נעימות דווקא".

כלומר, שעל-ידי כך הוא נעשה בעיני מגונה יותר. אבל דומה, שגם עודף זהירות זה מצדי אינו מועיל. יהי כן: - הרי זה ממש כמו בויכוח עם נשים בורגניות.

ואולם יחד עם כל האמור בזה, יש לי האמון ביושר לבו של העוזר ר. ל. של ה- " Lepziger Volkszeitung", כי יבין, שהפליג כאן הפלגה בלתי נכונה לגמרי, וכי תחרות מרוץ זו בינינו, אשר צריכה לקבוע, מי מאיתנו ראוי לכתר ההשקפה הפרולטרית-המהפכנית ביותר, - יש להתחיל בה עוד פעם מבראשית.

שלך
מקס שיפל

IV

אם החבר שיפל עוקב בהשתוממות אחרי "המסקנות המחריפות והולכות, הבאות בזו אחר זו במהירות הולכת וגוברת", הנבנות על סמך השקפה *אחת* שהובעה על ידו, הרי הוא רק מוכיח שוב, כי ההשקפות יש להן הגיון משלהן, גם במקום שהוא חסר לאנשים.

תשובתו של שיפל אשר לפנינו משמשת קודם כל השלמה לרעיונותיו המנוסחים ב- "Neue Zeit" בדבר "פריקת הנטל" הכלכלי מעל החברה הקפיטליסטית על ידי המיליטריזם, - השלמה ראויה לתשומת לב: בצד המיליטריזם מופיעים עכשיו גם "קצבות וכל מיני דברי הבאי" וכן "מותרות של שיגעון ומעשי שטות תפלים של הפרט" כאמצעי פריקה כלכליים וכאמצעים למניעת משברים. הדעה המיוחדת על התפקיד הכלכלי של המיליטריזם מתפתחת אפוא לתיאוריה כללית, אשר לפיה יש בבזבוז משום תיקון למשק הקפיטליסטי, והרי זה מוכיח כי חטאנו לאציל לבית שטום בתורת כלכלן לאומי, כשראינו בו במאמרנו הראשון את בר הסמך של שיפל. כשהגדיר שטום את ההוצאות בשביל הצבא כהוצאות הפוריות ביותר, חשב לפחות על ערכו של המיליטריזם במאבק על השווקים ובהגנה על "תעשיית המולדת". ואילו שיפל, כפי שנתגלה עכשיו, מסיח דעתו לגמרי מן התפקיד המיוחד של המיליטריזם בחברה הקפיטליסטית, הרי הוא רואה בו בפשטות צורה נבונה לבלות מדי שנה בשנה סכום מסוים של עבודת הציבור; המיליטריזם הוא בשבילו מבחינה כלכלית כגון אותם ששה עשר הכלבלבים של הדוכסית ד'איסי בפריס, הפורקים מעל המשק הקפיטליסטי נטל בשיעור של אגף בית מיוחד, כמה משרתים ומלתחה שלמה של בגדי כלבים.

חבל, שהחבר שיפל, בחליפות הססגוניות של הסימפטיות הכלכליות הפוליטיות שלו, מסתלק בכל פעם מנטיותיו מיום אתמול, הסתלקות גמורה כל כך, עד שלא נשאר לו כל זכר קל עליהן. שאם לא כן, היה עליו, כתלמידו של רודברטוס לשעבר, להעלות בזיכרונו אותם הדפים הקלאסיים של "המכתב הסוציאלי הרביעי" אל פון קירכמן (עמ' 34), ששם סותר רבו לשעבר את תיאוריית המשבר של תלמידו עכשיו בעניין המותרות. ואולם תיאוריה זו באה לעולם עוד ימים רבים קודם לרודברטוס.

אם הרעיון על פריקת הנטל הכלכלי בעזרת המיליטריזם במיוחד היה בו כדי לעורר גירוי של חידוש - לפחות בתוך שורות הסוציאל-דמוקרטיה - הרי התיאוריה הכללית על תפקידו של הבזבוז כתפקיד מושיע בשביל החברה הקפיטליסטית היא ישנה נושנה - וימיה כימי תפיסת הכלכלה הבורגנית הוולגרית בכבודה ובעצמה.

אכן התפיסה הכלכלית הוולגרית, בדרך התפתחותה המשובשת, הביאה לעולם כמה וכמה תיאוריות של משבר, ואולם זו שסיגל לו עכשיו שיפל דנן היא מן התפלות ביותר, ומבחינת

החדירה למכניזם הפנימי של המשק הקפיטליסטי הרי היא עומדת למטה אף מן התיאוריה של אותו מוקיון מגונה ביותר, י. ב. סיי, אשר לפיה נמצא כי עודף ייצור הוא בעצם גירעון ייצור.

מהי ההנחה הכללית ביותר בתיאוריה של שיפל? המשברים מתהווים, משום שביחס לכמות הנכסים המיוצרים - הצריכה מועטת מדי; המשברים עלולים אפוא להיבלם על ידי הגדלת הצריכה בתוך החברה. הרי שהתהוות המשברים הקפיטליסטית מבוארת כאן לא על ידי נטייתו הפנימית של הייצור לפרוץ אל מעבר לגבולות הקליטה של השוק, ולא על ידי אי הסדרים בייצור, כי אם על ידי חוסר ההתאמה המוחלט בין הייצור ובין הצריכה. המון הנכסים של החברה הקפיטליסטית מצוייר כאן כביכול כמין הר של פשטידה בגודל מסוים, שהחברה צריכה לחתור בו ולאכול. ככל שהצריכה תגדל יותר, כן תלך ותפחת השארית הבלתי מעוכלת המכבידה על המצפון הכלכלי של החברה, כן תגדל יותר "פריקת הנטל". זוהי תיאוריית משברים *מוחלטת*, שדמיונה אל התיאוריה היחסית של מרכס כדמיון תיאוריית האכלוס של מלתוס לחוק שקבע מרכס בנוגע לעודף האוכלוסין היחסי[xxv].

אולם לפי תיאוריה זו, המצוינת ב"שאר הרוח" שבה, לא כל צרכן וצרכן ערכו שווה בשביל החברה. חשוב לדעת *מי* הוא הצורך. אם הצריכה משמשת אך ורק כדי להביא את הייצור שוב לידי תנועה, הרי יצמח שוב הר הפשטידה, ו"החברה" לא הרוויחה מאומה, קדחת המשבר תוסיף להרעיד אותה כבראשונה. רק אם הנכסים נספגים עד לבלי היראות עוד, אם הם משמשים לצורך אנשים, שאינם מייצרים בעצמם מאומה, רק אז תהיה הרווחה האמיתית לחברה, והתהוות המשברים תיבלם.

היצרן הינץ אינו יודע מה יעשה בסחורות המיוצרות על ידו (כלומר בידי פועליו). לאשרו מרבה היצרן קונץ במותרות של שיגעון, והרי הוא קונה מאת חברו למעמד את הסחורות הגורמות לו טורח. ואולם אף הוא, קונץ, יש לו עודף של נכסים מיוצרים, "המכבידים" עליו; לאשרו מוציא אותו הינץ הנזכר למעלה, אף הוא, ממון רב ל"מותרות ולהבלים", ואף הוא מצדו מופיע כלקוח רצוי לקונץ המודאג. והנה עכשיו, לאחר העסק המוצלח שנעשה, מסתכלים שני היצרנים הללו זה בפני זה במבוכה ויש להם חשק לקרא בקול: מי כאן המטורף, אתה או אנוכי? למעשה שניהם מטורפים, כי מה השיגו בפעולה זו, המיועצת להם על ידי שיפל? אמנם שניהם סייעו כהוגן זה לזה בהשמדה גמורה של כמות נכסים מסוימת, אך דא עקא! מטרת היצרנות אינה להשמיד את הנכסים החומריים, כי אם להפוך את עודף-הערך לזהב טהור. ומבחינה זו הרי כל העסק המחוכם היה דומה, כאילו היה כל אחד משני היצרנים הללו צורך בעצמו, בולע ללא שארית את עודף-הערך המיותר שלו. זהו האמצעי שיש ביד שיפל להחלשת המשברים. אילי הפחם הווסטפליים סובלים מעודף בייצור הפחם? השוטים הללו יצוו נא להרבות יותר בהסקת ארמונותיהם, ו"יוסר הנטל" מעל שוק הפחמים. בעלי מחצבות השיש בקררה מתאוננים על הקיפאון במסחר? יצוו נא להקים אורוות של שיש לסוסיהם, מייד תיעצר קדחת המשבר בעסקי השיש. ואם ענן כבד של משבר כללי במסחר מטיל את צלו המאיים, אזי יקרא שיפל אל הקפיטליזם, לאמור: "הרבו נא באכילת חלזונות, הרבו נא ביין שמפניה, במשרתים לבושי פאר, ברקדניות וניצלתם!". אבל חוששים אנו, שבחורים ערמומיים ומנוסי חיים אלה יענוהו: "אדוני, אתה חושב אותנו לטיפשים יותר משהננו!"

אולם תיאוריה כלכלית "חריפה" זו מביאה עוד לידי מסקנות חברתיות ופוליטיות מעניינות אחרות. כי אם רק הצריכה הבלתי פרודוקטיבית, צריכת המדינה והמעמדות הבורגניים, יש בה משום פריקת נטל כלכלי ומשום תרופה להחלשת המשברים, הרי נמצא, שלטובת החברה ולטובת המהלך השקט של מחזור הייצור, מן הראוי, שהצריכה הבלתי פרודוקטיבית תורחב ככל האפשר והצריכה הפרודוקטיבית תצומצם ככל האפשר, שחלקם של הקפיטליסטים ושל המדינה בעושרה של החברה יהיה גדול ביותר, והשארית לעם העובד תקטן ביותר, שהרווחים והמסים יהיו גבוהים ככל האפשר, ורמות השכר תהיינה נמוכות ככל האפשר. הפועל - כ"נטל" כלכלי בשביל החברה, וכלבלביה של הדוכסית ד'איסי כעוגן הצלה כלכלי - אלו הן המסקנות העולות מתוך תיאורית "הפריקה" של שיפל.

לעיל אמרנו כי זו היא התפלה ביותר בתיאוריות, שיצרה התפיסה הכלכלית הוולגרית. מה הוא קנה המידה לתפלותה של התפיסה הזאת? מהותה של תפיסה זו היא, שהיא רואה את הליכות המשק הקפיטליסטי לא מתוך הקשר העמוק המקשר אותן יחד, ולא לפי מהותן הפנימית, כי אם בפירודן השטחי מחמת חוקי התחרות; לא במשקפת הגדולה שי המדע, כי אם מבעד משקפי הפרט המעונין שבחברה הבורגנית. ואולם לפי נקודת מבטו של פרט זה משתנית גם דמות החברה, והיא עלולה להשתקף בצורה מעוקמת פחות או יותר במוחו של איש הכלכלה. ככל שנקודת המבט קרובה יותר לעצם תהליך הייצור, כן גם התפיסה קרובה יותר לאמת. וככל

שהחוקר מתרחק מנקודת מבט זו ומתקדם לעבר שוק המכירה, לתחום השלטון הגמור של התחרות, כן גם דמות החברה נראית מאותה נקודת מבט הפוכה יותר על פיה.

תיאוריית המשברים של שיפל אין לה רגליים כלל מנקודת ראותם של הקפיטליסטים *כמעמד*; אין היא מסתכמת אלא בעצה זו: שמעמד הקפיטליסטים יצרוך בעצמו את עודף הייצור שלהם. אבל גם *איש התעשייה הקפיטליסטי* הבודד ישמע תיאוריה זו במשיכת כתפיים. אנשים כקרופ או כפון-הייל הם פיקחים ביותר משיודו בשטות זו, שחיי המותרות שלהם ושל חבריהם למעמד יש בהם ישועה כלשהי לצרת המשברים. תפיסה וו עלולה לעלות רק על דעתו של סוחר קפיטליסטי, יותר נכון, על דעתו של *חנווני קפיטליסטי*, שבעיניו נראים לקוחותיו הבלתי אמצעיים, "האדונים הגדולים", בחיי המותרות שלהם, כעמודי המשק כולו. אין בתיאוריה של שיפל אף משום העתק מתפיסת *היצרן* הקפיטליסטי, הרי היא ביטוי תיאורטי ישיר של נקודת ראות *החנווני* הקפיטליסטי.

רעיונו של שיפל בדבר "פריקת הנטל" מעל החברה בעזרת המיליטריזם, מראה שוב, כאשר ראינו זאת בטענותיו של אד. ברנשטיין בשעתן, כי כשם שהרוויזיוניזם בפוליטיקה מביא לנקודת ההשקפה הבורגנית, כן גם בהנחותיו הכלכליות הוא קשור בתפיסת הכלכלה הוולגרית הבורגנית.

אבל שיפל חולק על המסקנות הפוליטיות, שאנו מסיקים מתוך תיאוריית "הפריקה" שלו. הוא הלא דיבר רק על פריקת הנטל מעל *החברה* ולא מעל מעמד הפועלים; יתר על כן, כדי למנוע אי הבנה דחק והכניס לתוך דבריו גם הערת הבטחה, ש"דבר זה אינו מוסיף נעימות למיליטריזם אלא אי נעימות דווקא". ועלולים היינו להאמין, שמנקודת ראות *מעמד הפועלים* רואה שיפל את המיליטריזם כקלקלה משקית.

אבל אם כך, לשם מה אפוא הראה על פריקת הנטל הכלכלית? מה הן המסקנות שהוא מסיק מכאן ליחסו של מעמד הפועלים כלפי המיליטריזם? נטה אוזנינו ונשמע: "מובן מאליו, שדבר זה (פריקת הנטל המשקי) אינו מוסיף נעימות בעיני למיליטריזם, אלא אי נעימות דווקא. *אך יחד* עם *זה אין אני יכול מנקודת השקפה זו גם לענות אמן אחרי הצעקה, הטבועה בחותם של חופש דעות זעיר-בורגני, בדבר החורבן המשקי הצפוי מהוצאות הצבא הבלתי פרודוקטיביות*"...[23]

שיפל חושב אפוא את הדעה על ההשפעה הכלכלית ההרסנית של המיליטריזם כדעה *זעיר-בורגנית*, מוטעית. אין המיליטריזם נחשב בעיניו כהרס, לא טוב בעיניו "לענות אמן אחרי הצעקה, הטבועה בחותם של חופש דעות זעיר-בורגני" כנגד המיליטריזם, כלומר רע בעיניו המאבק במיליטריזם. אכן, כל מאמרו מכוון להוכיח למעמד הפועלים את הכרחיותו של המיליטריזם. מהו אפוא פשר הבטחתו המובלעת, שאין זה מוסיף בעיניו נעימות למיליטריזם, אלא אי נעימות? - אין זו אלא הבטחה פסיכולוגית טהורה, האומרת, ששיפל מגן על המיליטריזם לא מתוך הנאה, כי אם מתוך שאט נפש, שאין הוא מוצא כל שמחה בפוליטיקה האופורטוניסטית שלו, שלבו טוב ממוחו.

עובדה זו בלבד מונעת ממני את האפשרות להיענות להזמנתו של שיפל לצאת עמו למרוץ תחרות "למען כתר ההשקפה הפרולטרית ביותר". רגש היושר אוסר עלי להתחרות במרוץ עם איש, השרוי במצב לא נוח ביותר, באשר הוא נכנס למסלול המרוץ כשהוא פונה בגבו אל נקודת ההפלגה.

---

[23] "Neue Zeit" מס' 20, 1898/99, עמ' 617.

הערות

(מאת מ. דורמן, על פי: רוזה לוקסמבורג, כתבים נבחרים, כרך א', הוצאת הקיבוץ המאוחד, תש"ג, 1943.)

---

[i] *"רפורמה סוציאלית או מהפכה?"* - חיבור זה של רוזה לוקסמבורג יצא לאור בשתי סדרות מאמרים ושתיהן נתפרסמו ב- "Leipziger Volkszeitung", האחת בספטמבר 1898, כתשובה למאמריו של ברנשטיין ב- "Neue Zeit" (הופיעו בשנת 1901 במקובץ תחת השם: Zur Geschichte und Theorie des Sozialismus, והשניה באפריל 1899, נגד ספרו של ברנשטיין: "הנחות הסוציאליזם ותפקידי הסוציאל-דמוקרטיה" (Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie, Stuttgart 1899).

אדוארד ברנשטיין, במאמרו "המאבק המעמדי ופשרו" ("Neue Zeit" 1896/97), הסביר, כי אין המפלגה הסוציאל-דמוקרטית יכולה לגשת להגשמת מטרותיה בלי שתהא נכונה מבחינה עקרונית לעשות פשרות עם מעמדות אחרים ומפלגות אחרות. כמה ממטרותיה אין היא יכולה להשיג בעמדה לבדה, ועל-כן אנוסה היא לצרף לכוחה הפרולטרי גם כוחות מעמדיים אחרים, מתוך ידיעה ברורה כי "במדיניות אין להשיג קומבינציה של כוחות אלא על-ידי פשרות ובריתות". תבוסתה של התנועה הצ'רטיסטית האנגלית מקורה בשנאתה לפשרות, ואילו מדיניותם הגמישה יותר של נציגי האיגודים המקצועיים באנגליה, שכרתו ברית עם הליברלים במאבק על הרחבת זכות הבחירה הכללית - הוכתרה בהצלחה. בכל מקום שהסוציאליסטים לא הצליחו להתאחד עם הבורגנות הליברלית, שם עזרו בעקיפין לריאקציה שתשתלט או תחזיק בשלטונה הישן. היו לה לסוציאל-דמוקרטיה הבינלאומית הישגים גדולים בשנים האחרונות, אולם יש להודות כי "הפשרה היא שטיפחה ורבתה אותם". להלכה ממשיכה הסוציאל-דמוקרטיה בקנאותה לעקרונותיה, הגורמת גם לתיאור בלתי נכון של יחסי הכוחות הריאליים בחברה. לדעת ברנשטיין הגיעה אפוא השעה לשחרר את הסוציאל-דמוקרטיה מן הניגוד הזה בין ההלכה ובין המעשה.

במאמר אחר באותה שורת מאמרים דן א. ברנשטיין ב"יסוד הריאליסטי והאידיאליסטי של הסוציאליזם" ("Neue Zeit", 1898) ומביע את הדעה, שהניגודים החברתיים, הפוליטיים והרוחניים יותר משהם קיימים במציאות, הם קיימים באידיאולוגיה. המפלגות המהפכניות, המתאימות אח מטרתן הסופית להנחה של "התחדדות היחסים הסוציאליים", עושות בפרקטיקה היומיומית שלהן כל אשר בידן כדי *למנוע* את "ההתחדדות" הזאת. מעמד-הפועלים חייב לדעת כי "עליה איטית ומתמדת" שלו היא הערובה היחידה "לרפורמה סוציאליסטית של החברה".

את טעמם של הרעיונות האלה וכיוצא בהם ואת משמעותם ההיסטורית בהתפתחות התנועה הסוציאליסטית הגדיר יפה הסוציאליסט הפולני קומפלוביץ, באומרו: "את אשר מציע ברנשטיין כבר עשינו קודם-לכן, ורק עשינו זאת לא בלב שלם ומתוך מועקה של מצפון סוציאליסטי רע. בא ברנשטיין ונתן לנו את האפשרות לבצע את מעשינו בלב שלם ומתוך מצפון סוציאליסטי טהור" (מצוטט ע"י א. ברנשטיין ב- Der Revisionismus in der Sozialdemokratie, הרצאה שניתנה באמסטרדם בשנת 1909).

ביסוס רעיוני מקיף ראשון לאסכולה הרוויזיוניסטית מיסודו של א. ברנשטיין ניתן בספרו: "הנחות הסוציאליזם ותפקידי הסוציאל-דמוקרטיה". וזה עיקר תוכנו של הספר:

ברנשטיין מודה כי הוא סוטה בכמה וכמה בחינות מהשקפות-היסוד של מרכס ואנגלס. אך סטייה זו הכרחית, לדעתו, לכל מי שמבקש לחדש את שלמותה של ההלכה הסוציאליסטית ואת האחדות שבין ההלכה והמעשה. התפתחותה ופיתוחה של התורה המרכסיסטית מן הדין שתתחיל *בביקורת* עצמה. יתר-על-כן: כדי להתגבר על כמה טעויות יסודיות הכרוכות עדיין במרכסיזם, צריך שדווקא *חסידי* האסכולה יודו בטעויות הללו.

על התנועה הסוציאליסטית לבקר ולתקן את התחזית שלה, לא רק לפי תוכנה, אלא גם לפי *קצב* התאמתותה. הדיאלקטיקה של הניגודים כגרסת הגל הכשילה את מרכס, שהקדים באורח

ספקולטיבי את התפתחותה הכלכלית והסוציאליסטית של החברה. המטרה הסוציאליסטית שמצריכה, אליבא דברנשטיין, דורות רבים להתגשמותה, נהפכה, לאור הפילוסופיה של התפתחות הניגודים והתפתחות מתוך ניגודים, לתוצאה בלתי-אמצעית של מהפכה פוליטית קרובה. ברנשטיין רואה סתירות מהותיות בתורתו של מרכס. מצד אחד חקירה מדוקדקת ביותר של המבנה הכלכלי בהווה, ומצד שני התעלמות מפליאה מן העובדות הבולטות ביותר. תוכנית הפעולה המהפכנית, ששורטטה לראשונה על-ידי מרכס ב"מניפסט הקומוניסטי" ושהחזיקו בה, הוא ואנגלס כל שנות פעולתם הפוליטית והפובליציסטית, הנה ביסודה *בלנקיסטית* (בנידון זה ראה גם הערה בהמשך, *ברנשטיין והבלנקיזם*). לפי ברנשטיין יש להבחין בין שתי מגמות יסוד בתנועה הסוציאליסטית המודרנית, - בין המגמה המכוונת בעיקרה *לבניין* לבין זו המכוונת בעיקרה להריסה. מצד אחד "שחרור על-ידי ארגון כלכלי" ומצד שני - "שחרור על ידי נישול פוליטי". אמנם מרכס עצמו מתח בקורת כלשהי על הבלנקיזם, אלא שביקורתו נגעה רק בצדדים הטפלים יותר של זרם מהפכני זה; בעיקר שבו לא נגע כלל; לולא כן היה בא מתוך ביקורת הבלנקיזם לביקורת עצמית של המרכסיזם.

שאלת הצבא הסדיר, ההכרעה בין זה ובין המיליציה העממית, שנידונה במדור זה במאמר מיוחד, תפסה מקום חשוב בויכוחים הפוליטיים של הזמן ההוא. ברנשטיין מגלה גם בנידון זה סטייה מן המקובל בהלכה הסוציאליסטית עד אז, בהעירו כי "אין ההתחמשות העממית הכללית אידיאל סוציאליסטי", הואיל ו- "לאושרנו אנו מתרגלים יותר ויותר להכריע בחילוקי דעות פוליטיים בלי יריות". הוא פונה אל הרצון הטוב של האנשים העומדים בראש הצבא הסדיר ומקווה כי את הרצון הטוב הזה אפשר גם להגביר על ידי לחץ מתאים מצד בית הנבחרים. אמנם אין הסוציאל-דמוקרטיה צריכה לצמצם את שדה פעולתה הפוליטית בתחום של בחירות לבתי נבחרים. התנועה הסוציאליסטית תוסיף להתקיים גם אם ייסגרו הפרלמנטים. אך לו הוצאה הסוציאל-דמוקרטיה הגרמנית מהרייכסטאג, הייתה מפסידה במידה מרובה את ליכודה הפנימי, ובמקום "ההתקדמות השקטה, הבלתי פוסקת הייתה באה התקדמות של קפיצות, על כל ההוגעות והנסיגות הכרוכות בהכרח במין התקדמות זו". אפשר ואפשר למנוע את ההתפתחות המוליכה אלי שואה, אם החברה, המדינה ונציגיה יבינו כי גם בשטח הזכויות הפוליטיות יש *להתחשב* בתמורות העצומות שחלו בתנאי הייצור, התחבורה ובהתפתחות המעמדות. והנה "מספר האנשים המבינים זאת גדל והולך, והשפעתם הייתה יכולה להיות הרבה יותר עמוקה משהנה כיום לו מצאה הסוציאל-דמוקרטיה עוז בנפשה להשתחרר מאוצר-ניבים שלמעשה כבר נתיישן, ולו הסכימה להופיע בדמותה האמיתית: כמפלגת רפורמה דמוקרטית-סוציאליסטית".

כנגד מהלך-מחשבה זה של א. ברנשטיין הגורס רפורמה ומהפכה כשתיים שמנוגדות זו לזו, יצאה רוזה לוקסמבורג להלחם בחיבורה: "רפורמה סוציאלית או מהפכה?"

הקונטרס הזה של רוזה לוקסמבורג יצא לאור בשתי מהדורות שהותקנו בידי המחברת עצמה: המהדורה הראשונה בשנת 1899, והשניה ב- 1908, ובה הוסיפה ר. ל. כמה חידושים, חידושי עובדות וחידושי מסקנות, הנוגעים בייחוד בשאלת המשברים הכלכליים. לעומת זה השמיטה כמה פסוקים וקטעים, בייחוד אלה שהיו בהם רמזי תביעה להוציא את דוברי הרוויזיוניסטים אל מחוץ לתחום המפלגה הסוציאל-דמוקרטית. פאול פרליך, מי שהשתתף בהוצאת כל כתביה בשנת 1925, מעיר נכונה בנקודה זו, כי בשעה שרוזה לוקסמבורג חזרה והוציאה לאור את הקונטרס שלה, שוב לא היה כל טעם בתביעה להוציא את מצדדי הרוויזיוניזם מן המפלגה, כי אותה שעה כבר היו הם *הרוב* בה וייצגו, להלכה ולמעשה, את הקו הרשמי של הסוציאל-דמוקרטיה הגרמנית.

[ii] *"תנועה ומטרה סופית"* - מימרתו של א. ברנשטיין: "המטרה הסופית, תהיה אשך תהיה אינה בשבילי ולא כלום, התנועה היא הכל" - עוררה בזמנה גל של ויכוחים בועידת המפלגה בשטוטגרט. אפס מימרה זו מובנת כל צרכה רק במסכת הויכוח בין רפורמה סוציאלית ובין מהפכה. כי הלא ברנשטיין ניסח את דבריו אלה בתוך תנועה ובשביל תנועה שכבר קבעה לעצמה מטרה סופית. בחוגים מסוימים בתוך המפלגה הגנו על מימרתו של א. ב. מטעמים *מעשיים*, מתוך שאמרו כי הבלטת המטרה הסופית של הסוציאליזם הבינלאומי מזיקה לסוציאל-דמוקרטיה במלחמתה המעשית, ברכישת קולות ביום של בחירות, או בניסיונה לקשור אליה כוחות מתרבים מבין האיכרות והבורגנות הזעירה. היו שהפליגו ביותר (מהם גם הציר *היינה*, שנזכר בהמשך חיבורה של ר. לוקסמבורג) והציעו לעקור מתוך התוכנית של הסוציאל-דמוקרטיה הגרמנית את חלקה העקרוני ולהפוך אותו כולו למעין "מניפסט" או "גילוי-דעת".

יותר מן המימרה עצמה, שזכתה מפי ר. לוקסמבורג לכינוי חריף מעל במת הועידה כ"עמדה דקדנטית של פילוסוף" - גרמו הפירושים שניתנו לה להלכה ולמעשה בנסיבות הקונקרטיות שלתוכן נזרקה, להפוך אותה לסלע-מחלוקת.

iii *מפלתם של בוני המכונות האנגלים* - בשנים 1897 ו1898- פרצו שביתות בין בוני-המכונות באנגליה. השביתות הללו שנמשכו שבועות רבים, לא הוכתרו בהצלחה, ולא עוד, אלא שתוך כדי כך נתבטלו למעשה גם אותם החוקים שפועלי אנגליה היו רואים בהם את צ'רטר זכויותיהם הכלכליות. בגלל המשפטים המרובים נתבטלה האפשרות להעמיד משמרות נגד מפירי שביתה שבאו ממחוזות אחרים; לפי החוק לא היו ההסתדרויות המקצועיות ערבות לנזקים שנגרמו לבעלי-עסקים על-ידי פעולות "בלתי-חוקיות" מצד השובתים, ואילו בימי השביתות הללו הוגשמה למעשה, ע"י פסקי-דין ופירושי-חוקים, הערבות הקולקטיבית של ההסתדרויות המקצועיות, דבר שהיה עשוי לפגוע קשה במעמדן החומרי ובכוח ההתגוננות שלהן.

iv *האחים פרר* - צאצאי משפחת אנוסים מפורטוגל, שבאה לצרפת בראשית המאה ה- 18. בנעוריהם היו מעורבים בחוג תלמידיו של סן-סימון. האמונה *בהתקדמותה* המתמדת של האנושות הייתה מפעמת את לבם, וברוח המורה הכריז פעם איזק פרר כי "יש לדעת, שלעולם אין חסרים האמצעים לחולל מהפכה שהיא בקו התפתחותה של האנושות".

במשך תקופה מסוימת השתתפו האחים פרר בעיתונים שונים כמומחים לענייני כספים. בעיתון National, שיצא לאור בעריכתו של אחי איזק - יעקוב-אמיל - נעשתה תעמולה רבה לשיטת התעבורה החדשה, למסילות הברזל. ב- 1845 נבנה על-ידם, בעזרתו הכספית של בית-רוטשילד, הקו הראשון בין פריס וסן-ג'רמין. עד 1857 נבנו בהשפעתם הבלחי-אמצעית כ- 10 אלפים קילומטר מסילות ברזל באירופה, לרבות מסילות ברוסיה, שווייץ וספרד.

מהלכי מחשבה סן-סימוניסטיים בנוגע לתפקידו של האשראי בגידול התעשייה, מצבה הירוד של שיטת האשראי בצרפת, ואי גמישותו של בית-רוטשילד הניעו את האחים פרר לעסוק בעצמם בהקמת מוסדות לאשראי. הם שייסדו את חברת-המניות המפורסמת Credit Mobilier , שנתנה ביד אדיבה אשראי למפעלי תעשייה ומסחר שונים.

ר. ל. רומזת כאן לדברי מרכס בכרך השלישי של "הקפיטל", ששם הוא אומר, כי התכונה "הדו-פרצופית של האשראי, שמצד אחד הוא בא לפתח את הייצור הקפיטליסטי - והוא נהיה מתוך כך לשיטה עצומה של להטים ונכלים, ההולכת ומצמצמת את מספר המנצלים של העושר החברתי, ומצד שני הוא נעשה צורת מעבר לאופן ייצור חדש, - תכונה דו-פרצופית זו היא שאצלה למבשריו העיקריים של האשראי, למן לאו ועד איזק פרר ועד בכלל, את האופי האנדרוגני של נוכל ונביא".

v *תורת המשברים של מרכס אצל ברנשטיין* - במאמריו משנת 1898 מתח א. ברנשטיין ביקורת על תורת המשברים של ק. מרכס וחזר על ביקורת זו גם בספרו: "ההנחות של הסוציאליזם", אגב מתן תשובה לדברי ר. לוקסמבורג שנתפרסמו בזמנם ב- "Leipziger Volkszeitung " (הוא החלק הראשון של הקונטרס שלפנינו). א. ברנשטיין מציג שם את השאלה: "האם אין להניח כי התרחבותו העצומה של תחום השוק העולמי יחד עם התקצרותו הבלתי רגילה של הזמן הדרוש לתעבורת ידיעות ומשאות, יש בהן משום רווח השקול כנגד ההפסד שגורמות ההפרעות למשק, וכי עושרן של מדינות התעשייה האירופיות, אשר גדל מאוד, וכן גמישותה של שיטת האשראי והופעתם של הקרטלים התעשייתיים, כל אלה ממעטים כל-כך את *כוח ההשפעה* של ההפרעות המקומיות והחלקיות על מצב העסקים הכללי, עד שלפחות למשך תקופה ממושכת אין בכלל להעלות על הדעת שיפרצו משברים כלכליים כלליים כדוגמת הקודמים?" - בשאלה זו מקופלים אפוא ארבעת גורמי ההסתגלות, העשויים לדעת ב. למנוע משבר כללי של המשק העולמי. אשר לאשראי ולפונקציה שלו במשק המודרני מביא א. ב. ציטטות משל מרכס, שיש בהם לדעתו כדי להוכיח שהאשראי המודרני מרכך את הניגודים הצפונים במשק הקפיטליסטי ("ההנחות של הסוציאליזם", בפרק: "המשברים ואפשרויות ההסתגלות של המשק המודרני").

vi *חוק המשברים* - בכרך הראשון של ה"קפיטל" כותב מרכס על "המחזוריות של מעגל המשברים": "כדרך המזלות, שלאחר שהוטלו פעם לתוך תנועה מסוימת, הם חוזרים עליה תדיר, כן גם דרך הייצור החברתי לאחר שהוטל פעם לתוך תנועה של התפשטות והצטמקות לסירוגין. תוצאות נהפכות לעילות, וגלגוליו של כל אותו תהליך, היוצר תמיד מחדש את תנאיו הוא, לובשים צורה של מחזוריות. רק לאחר שהתעשייה המכנית העמיקה שורשיה במידה כזו שיש לה

השפעה מכרעת על הייצור הלאומי; לאחר שהתעשייה המכנית גרמה שסחר-החוץ החל לגדול יותר מסחר-הפנים; לאחר שהשוק העולמי כבש לעצמו שטחים עצומים באמריקה, אסיה, אוסטרליה; ולבסוף, לאחר שהעמים התעשייתיים, אשר התחרו זה עם זה, התרבו למדי - הופיעו אותם המעגלים החוזרים ונשנים תדיר, שבלביהם הרצופים מקיפים שנים והם מוליכים תמיד לקראת משבר כללי, המסיים מעגל אחד ופותח באחר. עד כה הקיף כל מעגל כזה בדרך כלל עד אחת עשרה שנים. אולם אין שום יסוד להניח שהמספר הוא קבוע ועומד. להפך, חוקי הקפיטליזם המתוארים כאן מלמדים אותנו כי מספר זה עשוי להשתנות ועתיד להתמעט בהדרגה (שם, פרק 23, עמ' 571)

vii *הזכות לעבודה הוגנת* - בספרם של סידני וביאטריס ווב מדובר על השיטות השונות שהיו מקובלות אצל האיגודים המקצועיים להגנת שכרו של הפועל. המחברים מונים שם שלושה עיקרים, מהם עיקר הזכויות שנרכשו, שפירושו כי תנאי -השכר ושאר תנאי העבודה שהיו נחלת שכבת פועלים מסוימת, אין נוגעים בהם לרעה בשום אופן. על יסוד "העיקר" הזה פתחו הפועלים במלחמה נגד הכנסת מכונות חדישות כתיקונים בתהליך העבודה - מלחמה אשר התנהלה בעוז עד שנת 1860.

viii *"בריתות" בין מעבידים ופועלים* - בסוף המאה ה- 19 נוצרו בבריטניה הגדולה כמה "בריתות" (Alliances), בין איגודים של בעלי תעשייה לבין איגודים מקצועיים של פועלים באותו המקצוע. יסוד ל"בריתות" הללו שימשה ההנחה, כי את גובה שכר העבודה יש לקבוע לא לפי מצב ההיצע והביקוש של שוק *העבודה*, אלא לפי מצב ההיצע והביקוש של שוק הסחורות.

בתקנותיה של אחת "הבריתות" הללו נאמר: "תפקידה של הברית הוא להעלות את מחירי הסחורות ועל יסוד המחירים הללו לקבוע את שכר-העבודה... כדי להבטיח לבעל התעשייה רווחים גדולים יותר ולפועלים - שכר גבוה יותר". הפועלים ובעלי העסקים מתאחדים, מצד אחד, נגד כל אותם הפועלים שאינם משתייכים לאיגוד המסוים באותו מקצוע, ומצד שני נגד היצרנים המוכרים את תוצרתם במחיר שלמטה מן הגובה המוסכם.

ix *מכסי מגן* - שאלות מדיניות-המכס הרבו להעסיק באותה תקופה את הסוציאל-דמוקרטיה הגרמנית, ובועידתה בשטוטגרט (אוקטובר 1898) העמידה אותן לדיון מכריע. לועידה הובאו שתי הצעות בשאלת מכסי המגן; אחת שנוסחה והוסברה על-ידי *שיפל* (ראה "מיליציה ומיליטאריזם") ואחרת, מנוסחת על ידי *קרל קאוטסקי*, ועליה חתמו בבל, קלרה צטקין ואחרים. בהצעת שיפל הובעה אמנם התנגדות לכל מכסי מגן על מצרכי מחייה ותוצרת חקלאית, ואילו ביחס למכס על מצרכי *תעשייה* הסתפק בהתנגדות להעלאתם של המכסים הקיימים. הצעת קאוטסקי אמרה כי בתנאי המשטר הקפיטליסטי אין להבחין כלל בין מכסים חקלאיים ותעשייתיים; אין התעשייה הגרמנית זקוקה עוד למכסי מגן; מכסי-המגן משמשים את האינטרסים של האיגודים הקפיטליסטיים הגדולים בניגוד לטובת המוני הפועלים והצרכנים, וממכסי המגן שואבת הממשלה את אמצעיה הגדולים למיליטריזציה של המדינה. שתי ההצעות הללו הוסברו כל אחת בהרצאה מפורטת על-ידי המציעים עצמם. שיפל הסתמך בהרצאתו על חכם הכלכלה הגרמני *פרידריך ליסט*, שהרים בספריו את דגל התיעוש של הרייך הגרמני, תבע מן המדינאים הגרמניים להשיג מושבות, להקים צי גדול ולהרחיב את שיטת המכס הגרמנית על הולנד ובלגיה. לדעת שיפל נמצאים חסידיו הנלהבים ביותר של המסחר החופשי בשדרות "הצרכנים בלבד", דהיינו בין בעלי הבתים והפקידים הקטנים. ואילו הפועלים אינם משתייכים לשכבה זו. הפועלים, כיון שיש להם חלק בייצור, אף הם מעונינים בהרחבתו המתמדת.

לפי הצעתו של *בבל נשא ק.* קאוטסקי הרצאה-שכנגד באותה שאלה: קאוטסקי מבדיל בין מכסי מגן פרימיטיביים ובין מכסי מגן של התעשייה הגדולה. לפנים, בהיות התעשייה צעירה, הייתה היא מקור התנועה למכסי מגן, ואילו כיום מקורה - החקלאות. עלייתו של הפרולטריון הביאה לידי כריתת ברית בין בעלי-התעשייה ובעלי-הקרקע. שתי השכבות הקפיטליסטיות התפשרו ביניהן לנוכח הסכנה המאיימת עליהן מצד מעמד הפועלים. מכסי המגן, שהיו לפנים אמצעי להגדיל בו את כוח התחרות של התעשייה, נהפכו עכשיו והיו אמצעי למונופוליזציה.

כמה מן הנואמים בויכוח זה תבעו מן הועידה שלא לקבוע שום עמדה בנידון זה, ולהשאיר לנציגי המפלגה "יד חופשית". משאלה זו הובעה בייחוד על ידי *וולמר* (ראה סעיף 5 בחלק 2) אשר נשא את דבריו בשם "הפוליטיקה המעשית".

[x] *שמולר וסיעתו, אנשי הסוציאליזם הקתדראי* - אסכולה ידועה ככלכלה המדינית של גרמניה, נוסדה בשנות השמונים של המאה ה- 19. דובריה הראשיים היו הפרופסורים א. וגנר, ג. שמולר ו-ל. ברנטנו. בפולמוס עם ה. א. אופנהיים (ממנהיגי מפלגת המסחר החופשי) זכו רעיונותיהם לשם הגנאי "סוציאליזם קתדראי" (Kathedersozialismus), סוציאליזם של פרופסורים. שלושתם מתחו בקורת על עיקר הכלכלה המדינית הקלאסית, שהניח בזמנו כי התחרות החופשית יש בה כדי להבטיח, בסופו של חשבון, "הרמוניה" בין האינטרסים השונים הבאים לידי היאבקות במשק ובחברה. "התחרות החופשית אינה", לדעת ברנטנו, "אלא עקרון של בעלי היתרון הכלכלי, עקרונם של החזקים". יש לה *למדינה* הזכות להתערב במשק וביחסים שבין המעמדות. אולם ההתאגדות *העצמית* של הפועלים טובה מהתערבות המדינה על-ידי חוקיה. התארגנותו של הפועל עתידה לשכלל את מצבו המוסרי, הרוחני והפוליטי. ממילא יינטל העוקץ מן הניגודים המעמדיים. לעומת זה מבליט שמולר את ערך *המדינה*. תרבויות גדולות ירדו מעל הבמה מפני ניגודים סוציאליים חריפים שהתנגשו בהן, ללא פתרון. סכנה זו נשקפת גם לחברה של ימינו. כדי למנוע סכנה זו אין צורך בשינוי רדיקלי של המשטר ההווה, כדעת הסוציאל-דמוקרטים. חלוקה שווה של ההכנסה גם אינה רצויה, הואיל והיא מסכנת לדעתו את צמיחתה של תרבות עילאית. אפשר לתקן במידה ידועה את החלוקה הבלתי שווה של הנכסים על-ידי טיפוח הרגש המוסרי אצל המעמדות האמידים ועל-ידי התערבותה הישירה של המדינה. אם גרמניה נפטרה מפורענותה של אותה מהפכה שהתחוללה בסוף המאה ה- 18 בצרפת, יש לזקוף את הדבר על חשבון המדינה *הפרוסית* והפוליטיקה הסוציאלית של מלכה הגדול. המלכות והפקידות הם "היסודות הנייטרליים" במאבק המעמדי הסוציאלי ויש בכוחם להכריע הכרעה של יושר וצדק ולאחות את התהום העמוקה המפרידה כיום בין המעמדות הקפיטליסטיים ומחוסרי-הרכוש.

א. וגנר גרס בעיקר את "היסוד המוסרי". יש לחדש את "היחס האנושי" בין נותן העבודה לבין מקבלה, שלא ישררו ביניהם רק יחסי ממון בלבד. צריך לבוא בתביעות מוסריות אל השכבות האמידות בעם, צריך להוכיח אותן על אנוכיותן, כי כל "עושר מחייב".

לקונגרס של אייזנך (אוקטובר 1872) הוזמנו אנשים "שיש להם עניין בשאלה הסוציאלית ופתוס מוסרי ושאינם מודים עוד ב- "laissez faire et laissez passer" (בעיקר של "איש הישר בעיניו יעשה") כמצפן לעניינים החברתיים. בין החותמים על ההזמנה לקונגרס היו מלבד הפרופסורים גם בעלי תעשייה ובעלי קרקע גדולים.

לאחר שנים היו שמולר ווגנר (האחרון היה גם אנטישמי מובהק) מנושאי האידיאולוגיה האימפריאליסטית של הרייך הגרמני, והראו באותות ומופתים מדעיים, כי העם הגרמני חייב "להפוך חלק גדול יותר מאונו החומרי להיותו לעצמת שלטונו"; במלים אחרות - התחמשות ביבשה ובים, וכיבוש מושבות.

[xi] *וייטלינג* - קומוניסט גרמני, חי בשנות 1808-1871. האישיות הבולטת ביותר בקומוניזם הגרמני שלפני מרכס ואנגלס. בנם הבלתי חוקי של משרתת גרמניה וקצין צרפתי. למד חייטות. ברח מן השירות הצבאי והתחיל נודד מארץ לארץ. בפריס הושפע מתורת הסוציאליסטים הצרפתים, פורייה ולמניי. חיבוריו: "בשורת החוטא העני", "האנושות כפי שהיא וכפי שהיא צריכה להיות" (1838) ו"ערובות ההרמוניה והחירות" (1842) קנו להם חסידים רבים בקרב קהל האומנים. נאסר ב- 1843 על ידי ממשלת שווייץ והוסגר למשטרה הפרוסית. זו הרשתה לו לעזוב את הארץ על-מנת להגר לאמריקה. ב- 1846 נפגש לראשונה עם מרכס. ב- 1848 חזר לגרמניה המהפכנית, אך משראה כי פסקה השפעתו על התנועה הגרמנית חזר לארצות-הברית.

[xii] *ברנשטיין והבלנקיזם* - "הרוויזיה" של אדוארד ברנשטיין הייתה מיוסדת בין השאר על ההנחה, כי כדי להתאים את המעשה הסוציאל-דמוקרטי לצורכי הזמן יש לטהר את הלכתה משיירי הבלנקיזם. בתורתו של קרל מרכס צפונה, אליבא דברנשטיין, סתירה חמורה; מצד אחד היא עוסקת בחקירה מדוקדקת של המבנה הכלכלי ומצד שני - היא מתעלמת מעובדות בולטות לעין. תורה זו, המיוסדת על ההנחה, שלגורמי הכלכלה יש השפעה מכרעת בחברה ובמדינה, סוף-פסוקה הוא בכל זאת "אמונת-נסים ממש בכוחה היוצר של האלימות". תוכנית-הפעולה המהפכנית של "המניפסט הקומוניסטי" היא לדעת ברנשטיין בלנקיסטית ביסודה, משמע - יסודה בהנחה שיש בכוחו של מיעוט מהפכני עז לכבוש את השלטון במדינה, ולחולל אחרי כן, כשליט, את המהפכה החברתית. "בלנקיסטית" היא לדעת ברנשטיין הרוח הנושבת בכתביו *הפוליטיים* של מרכס, כגון "מלחמת-האזרחים בצרפת" ו "ה- 18 בברימר של לואי בונפרט".

נקודת-מוצא לביקורת "היסוד הבלנקיסטי" שבתורת מרכס הייתה בשביל אד. ברנשטיין, כעדות עצמו, חקר תולדות המהפכה הצרפתית של 1848, שכן היה סבור כי קצה המהיר והמר של הרפובליקה הצרפתית השניה, אשר נוסדה עם מהפכת פברואר 1848 וחוסלה כעבור שלוש שנים בהפיכה המדינית של לואי בונפרט, יש לזקוף במידה מרובה על "הרבולוציונריזם העיוור וההרסני של המועדונים המהפכניים בפריס". הם אחראים גם לשלושת ימי שפיכות-הדמים של יוני 1849, בהם הוכתה התנועה הסוציאליסטית בצרפת מכה ניצחת. ניצחון המועדונים המהפכניים, הבלנקיסטיים, הוא שהכשיר, לדעת ברנשטיין, את הקרקע לקיסרות השניה של נפוליאון ה- 3.

[xiii] *תורת הכלכלה הבורגנית (מנגר, ביהם-בוורק ועוד)* - נקודת-המוצא של חכמי-כלכלה אלו לא הייתה תהליך *הייצור*, - כשם שמצאנו אצל מרכס - אלא תהליך *הצריכה*. "בעוד שמרכס רואה את החברה קודם-כל כאורגניזם של ייצור ואת המשק כתהליך של ייצור, מעתיק ביהם-בוורק את הייצור לקרן-זווית; מקום ראשון תופס אצלו ניתוח הצריכה, הצרכים והמאוויים של הצרכן" (מתוך ספרו של נ. בוכרין "הכלכלה המדינית") . מכאן ש "*התועלת*" הוא מושג היסוד של אסכולה זו.

מרכס העמיד בראש תורת-הכלכלה את ניתוח הערך כהתגלמות של *עבודה*, שהיא *חברתית*, ואילו ק. מנגר, בספרו: "הנחות-יסוד של תורת הכלכלה הלאומית" פונה במישרין אל היחיד הנבדל. כשבא מנגר לקבוע את "האופי הסובייקטיבי של מידת-הערך" ואת היחס שבין העבודה ובין הערך, הוא אומר כי "הערך יש לו טבע סובייקטיבי לא רק במהותו אלא גם במידתו. הנכסים יש להם "ערך" *בשביל* אישיות משקית מסוימת, ורק בשבילה בלבד יש להם ערך *מסוים*. הערך שיש לנכס בשביל איזו אישיות משקית, שווה לחשיבות של אותו סיפוק-הצורך התלוי בשליטה בנכס המדובר... לא כמות העבודה המושקעת בייצור של איזה נכס ולא כמות העבודה הדרושה לחידושו של נכס מן הנכסים - לא הן קובעות את ערך הנכס, כי אם גודל *החשיבות* של סיפוק אותו הצורך. עיקרון זה, של קביעת הערך חל על כל המקרים של תופעת הערך, ואין שום יוצא-מן-הכלל בתחום הכלכלה האנושית".

קרל מנגר ואחריו שאר חכמי-הכלכלה מן "האסכולה האוסטרית" טענו כי מטרתם לגלות את החוקים האובייקטיביים השולטים בכלכלה האנושית, מעין חוקים נצחיים שאינם תלויים ואינם מותנים בשום תמורות *היסטוריות*. לדידם אין להגיע למטרה זו כלל, אלא אם כן ניקח את האדם היחיד הנבדל, את צרכיו וסיפוקיו, לדרגותיהם ולמיניהם, כנקודת המוצא לחקירה. יסודה של תורה זו הם *האטומים*, כביכול, של החברה האנושית. על-כן אנו מוצאים כאן על-הרוב, כהדגמה שכיחה ביותר, את "רובינזון", את האדם התועה במדבר, או היושב ביערות עד וכד'. ואילו העבודה, הייצור החברתי, *כשהם* משמשים יסוד-מוסד לתורת הכלכלה, מקנים לה ממילא תוכן דינמי, *היסטורי*. דרך חקירה זו שמרכס הלך בה, לאחר שהקלאסיקאים של תורת-הכלכלה הבורגנית סללוה בימי פריחתו הראשונה של הקפיטליזם התעשייתי בתחילת המאה התשע-עשרה, הביאה לידי הכרה שאין הקפיטליזם אלא תופעה משתנה *וחולפת*, ושהגורמים הפעילים בו והמקיימים אותו, הם בעצמם עתידים לשים לו קץ ברבות הימים. כדי ליטול מתורת-הכלכלה את אופייה הדינמי התכחשו חכמי-הכלכלה הבורגניים לאבותיהם הם. מבקשים הם להנציח את אופייה הקפיטליסטי-אינדיווידואליסטי של הכלכלה האנושית ועל-כן הם מתיימרים למצוא את החוקים הנצחיים, כביכול, של הכלכלה האנושית באמצעותו של האדם המופשט, האטום החברתי, שאינו אלא "יציר הדמיון" כלשונה של ר. ל.

בתחום תורת-הכלכלה הבורגנית עצמה נמצאה אסכולה אחרת, "האסכולה ההיסטורית" (הגרמנית) - בת-פלוגתא לאסכולה האוסטרית; כדוברה הראשי הופיע *ג. שמולר* (ראה הערה בהמשך *הסוציאליזם הקתדראי*).

לא הרי "האסכולה האוסטרית", המנסה למצוא חוקים בלתי-היסטוריים בכלכלה האנושית, כהרי "האסכולה ההיסטורית" המרכזת את תשומת-לבה באוסף תופעות היסטוריות בחיי הכלכלה ובתיאורן המדויק ככל האפשר; הצד השווה שבשתי האסכולות הנ"ל - שהן מתעלמות מן הגורמים האובייקטיביים הממשיים הפועלים במשטר הקפיטליסטי, שדוחפים אותו לשינויים מתמידים עד כדי היבטלות ופינוי מקום למשטר אחר. "מבחינה סוציולוגית הייתה, האסכולה ההיסטורית, ביטוי אידיאולוגי לתהליך הצמיחה של הבורגנות הגרמנית, שיראה מפני התחרות האנגלית; היא דרשה אפוא את הגנת התעשייה הלאומית והבליטה את הסגולות הלאומיות-ההיסטוריות המיוחדות של גרמניה. ואילו האסכולה האוסטרית הלמה יפה את האינטרסים *הפיננסיים* הבינלאומיים, לפי שלא תלתה את תורת-הערך שלה בעבודה המייצרת" (ציטוט מספרו של בוכרין).

"חוק ערך העבודה" הוא עמוד-הבריח בתורתו של ק. מרכס. אם אתה מסלק אותו - מסתלקים מאליהם כמה וכמה עיקרים שבתורה זו, כגון עודף-הערך (או יתר-הערך) וטיבו, יחסי-הגומלין ההכרחיים שבין כוחות-הייצור המכניים ובין צורות-הייצור החברתיות בהתפתחותם ועוד. אד. ברנשטיין כופר בספרו, העומד כאן לדיון, בשלמותה של תפיסה זו ומביע את הדעה כי "ערך העבודה איננו אלא מעין מפתח, תמונה מחשבתית, כגון האטום הקדום שיש לו כביכול נשמה".

[xiv] *"להארת השאלה הסוציאלית" לרודברטוס* - רודבטרטוס, שהיה ממשיך ומפתח את רעיונותיהם של חכמי-הכלכלה האנגליים, *סמית וריקרדו*, קובע בספרו, שהופיע בשנת 1851, כי "מבחינה כלכלית אין לראות בכל הנכסים אלא מוצרי-העבודה" - תגלית שערכה בשביל המדע הסוציאלי כערך חוק המהירות של גליליי בתורת-הפיסיקה. על פי תיאוריה זו נובעים "הפאופריזם (עוניים של ההמונים) ומשברי-המסחר מאותו מקור עצמו", לפי שישנם תנאים הקשורים בהתפתחות החברה והם שגוזרים כי "ככל שהפרודוקטיביות של העבודה בחברה הולכת ועולה, כן הולד וקטן שכר המעמדות העובדים כחלק של התוצר הלאומי. על כלל זה חוזרת ר. ל., באמרה ש "מפני גידול פוריות-העבודה הולך ומורד בלי-הרף" חלק-השתתפותו של מעמד הפועלים בעושר החברתי. רודברטוס מוסיף לפתח את רעיונו באותו חיבור ואומר כי לפי זה יוצא שכוח-קנייתן של ארבע חמישיות או חמש שישיות של החברה אינו מתרחב בהתאם למידת התקדמותו של הייצור. העבודה, "היוצרת הכל", גם היא בבחינת *סחורה* המובאת לשוק וגם עליה חלים חוקי התחרות, כללי ההיצע והביקוש, אלא שהמעמדות העובדים, מהיותם מחוסרים אמצעים של ייצור, יוצאים ממלחמת-התחרות וידם על התחתונה. מיעוט חלקו של השכר בתוצר-הלאומי גורם לכך ש "כוח-הקנייה וכוח-הייצור (Produktivitat) אינם עומדים ביחס שווה. אדרבא, כוח הקניה של רוב מניינה ורוב בניינה של החברה מתמעט לעומת כוח-הייצור המתרבה, ונוצרים אפוא ערכי-שימוש המפסידים את ערכם *בשוק*, אם כי רוב האוכלוסייה עודנו זקוק להם לסיפוק צרכיו. משברי המסחר חוזרים ונשנים והורסים את המשק ("התנועה", כביטויו של רודברטוס). "המשברים מתחילים תמיד במרכזי העולם של התנועה וממשיכים משם את השפעתם, ועד מקומות המסחר המרוחקים ביותר שבשני חלקי-העולם יגיעו. דווקא במקום שמצוי שפע של תנאים לעושר לאומי, והקפיטלים מרובים ביותר, והאשראי מפותח ביותר וכוח-היצירה עומד על הדרגה הגבוהה ביותר והפועלים הגיעו שם למידת חופש מסוימת, - דווקא שם מורגשות לראשונה אותן המכות שאינן מאחרות לרדת על ראש כל העולם הסוחר"... עם גידול העושר, גדלים, מדי פעם, "אימת המשברים ומספר קורבנותיהם בעולם". אפס, המעמדות העובדים מתחילים להתקומם. יש סכנה, שיום אחד ימצאו כי מוטב להם להרוס את תרבות החברה שבהווה, שלא לשאת עוד בייסוריה; יש סכנה ש "שוב תקום סערה של ברברים, הפעם מתוך תוכה של החברה עצמה, אשר ישימו לשמה את מקומות העושר והציוויליזציה". רודברטוס קורא אפוא למדינה להמיר את החוקים "הטבעיים" המזיקים (החוקים של laissez faire) בחוקים של "תבונה חדשה". אם לא יתגלו מבעוד מועד "הראיה הבהירה והכוח המוסרי" לפתרון השאלה הסוציאלית, קום תקום שוב ההיסטוריה "ותניף את שוט המהפכה". (הציטוטים מספרו של רודברטוס "להארת השאלה הסוציאלית")

ר. לוקסמבורג נאחזת בצדק ברודברטוס כבתנא דמסייע לה בויכוחה עם אדוארד ברנשטיין, שראה את עצמו בתקופה מסוימת תלמידו של הוגה דעות זה.

[xv] *פרשת קיוטשאו* - מלחמת יפן וסין בגלל האי קוריאה נסתיימה במפלתה של סין. בחוזה השלום של שימונוזקי (1895) ניתנה עצמאות, כביכול, לאי ההוא, שנמסר אז לגמרי לחסות יפנית, וכן נפלו פורמוזה ואיים נוספים לידי יפן. חוזה שלום זה היה בניגוד לאינטרסים האימפריאליסטיים של הממלכה הרוסית, אשר ראתה בצפון סין את אזור השפעתה. הצאר ביקש אז את עזרתן של כמה מעצמות אירופיות, מהן גם הרייך הגרמני, בלחצו על יפן להסתלק מכיבושיה החדשים. גרמניה נענתה לצאר, באשר קיוותה כי על ידי כך תטה את פעילותה הפוליטית של רוסיה מן הבלקן אל המזרח הרחוק. יפן נאלצה למסור לידי רוסיה את *פורט-ארתור* (שוב הוצא מידה במלחמת 1904-5). תמורת עזרה זו הבטיח הצאר הרוסי לקיסר הגרמני שלא יתנגד, אם ביום מן הימים תשים גרמניה את ידה על נמל מנמלי סין. הזדמנות לכך ניתנה לאחר שנרצחו שני כמרים גרמנים בשנטונג. בנובמבר 1897 עלה הצי הגרמני שבים-השקט על *קיוטשאו* וכבשה. כעבור חודשים מספר נחתם חוזה שלפיו מסרה סין את השטח הנכבש *למשך "99 שנה"* לגרמניה.

[xvi] *"אגדת הזלילה"* - ביטוי שאד. ברנשטיין השתמש בו באחד ממאמריו משנת 1898 ככינוי ל"מליצות המדברות על נישול כללי ואלים אשר יחול במחי אחד".

[xvii] *"הפתיחה" של אנגלס ל"מאבק המעמדי בצרפת"* - "הרפורמיזם" בסוציאל-דמוקרטיה הבינלאומית תמך את יתדותיו ב"פתיחה" המפורסמת של פרידריך אנגלס משנת 1896 ל"מאבק המעמדי בצרפת" לקרל מרכס, וראה באותה "פתיחה" את "הצוואה הפוליטית של אנגלס" (ברנשטיין). לדעת הרפורמיסטים יש בה משום ראיה כי גם אנגלס הכיר בצורך לשנות בתכלית את תכסיסי תנועת הפועלים, לאור התפתחותה של החברה הקפיטליסטית בסוף המאה ה- 19. עם תבוסתה של הקומונה הפריסאית בשנת 1871 עברה נקודת הכובד של תנועת הפועלים האירופית מצרפת לגרמניה. הפועלים הגרמנים הפכו את זכות הבחירה הכללית מ"כלי של רמאות לכלי של שחרור". הבורגנות והממשלה, יותר משהן יראות עכשיו מפני פעולה בלתי-חוקית מצד מפלגת הפועלים, הן יראות מפני פעולתה החוקית. מעמד הפועלים כוחו עכשיו גדול בבחירות מאשר במרידות. תנאי מאבקו של מעמד הפועלים נשתנו תכלית שינוי. מלחמת-הרחובות והבריקדות בסגנון הישן ניטל טעמה. כל התנאים החברתיים, הפוליטיים וגם *הצבאיים* נשתנו לטובת כוחה הצבאי של המדינה ולרעת המתמרדים.

עד כאן תמצית דבריו של פ. אנגלס ב"פתיחתו".

נ. ריאזנוב, ההיסטוריון של המרכסיזם, מצא לפני שנים אחדות כי מרכז הסוציאל-דמוקרטיה הגרמנית מחק בזמנו, בלי ידיעת המחבר, שתי פסקאות מן "הפתיחה" ההיא, שבהן דיבר פ. אנגלס על תנאי מלחמות-רחוב מהפכניות *בעתיד*; גילוי זה מאשר את הפירוש שניתן כאן על-ידי ר. לוקסמבורג, כי אנגלס היה דן ב"פתיחה" "לא על התנהגות הפרולטריון כלפי המדינה הקפיטליסטית בשעת תפיסת השלטון במדינה, כי אם על התנהגותו *במסגרת* המדינה הקפיטליסטית".

הגדולה שבשתי הפסקאות שהושמטה אומרת :

"כלום פירושו של דבר הוא, שבעתיד לא תמלא מלחמת-הרחוב כל תפקיד?

לא ובשום פנים. פירושו של דבר, כי למן 1848 השתנו התנאים בהרבה לרעת הלוחם האזרחי ולטובת הצבא. מכאן שמלחמת-רחוב בעתיד אין בכוחה לנצח, אלא אם כן יבואו גורמים אחרים שיהיו שקולים כנגד התנאים הקשים. על כן תתחולל מלחמת-הרחוב על-הרוב לא בתחילתה של מהפכה גדולה אלא בהמשכה, והיא תדרוש לביצועה כוחות גדולים יותר. כן יש להניח כי כמו בכל תקופת המהפכה הצרפתית, כמו בפריס ב- 4 בספטמבר וב- 31 באוקטובר 1870, כן יעדיפו גם הכוחות הללו את ההתקפה הגלויה על פני הטכסיס הפסיבי של המתרסים" (מתוך כתב העת "תחת דגל המרכסיזם", מרץ 1925).

[xviii] *"האקלקטיציזם" של ברנשטיין* - ר. לוקסמבורג סבורה כי מסכת-רעיונותיו של אד. ברנשטיין מקובצת מ "שברי כל מיני שיטות" ומביאה בחיבורה שורה ארוכה של שמות "אנשי-רוח גדולים וקטנים", פילוסופים, כלכלנים ומייסדי זרמים בסוציאליזם הבינלאומי, שמהם ליקט ב. את חלקי תורתו.

לא כאן המקום לעמוד בפרטות על רעיונותיהם של כל הנקראים בשמם על-ידי המחברת ולציין את העמדות השונות שתפסו בויכוחים הסוציאולוגיים, הפילוסופיים והכלכליים של זמנם. להבנת עצם טענתה של ר. ל. דיינו, אם נבליט אחדים מהוגי-הדעות הללו ונצביע במיוחד על אותן נקודות-המגע שהיו עלולות להיווצר בינם לבין א. ברנשטיין בניסיונו להעביר תחת שבט ביקורתו כמה מרעיונות היסוד של מרכס ואנגלס.

פ. א. לנגה - פילוסוף גרמני, חי בשנים 1875 - 1828. חיבר בין השאר ספר בשני כרכים ל *"תולדות המטריאליזם* וביקורת חשיבותו בהווה". בספרו "שאלת הפועלים וחשיבותה להווה ולעתיד" (1872) פונה פ. א. לנגה אל המדינאים ולכל מי שיש לו יד בעניינים ציבוריים בשביל לומר להם את דעתו, מה *עליהם* לעשות כדי להגיע ל"מוצא טוב מן המשבר הסוציאלי הגדול". לחברה הקיימת נשקפת סכנה של מהפכה גדולה, והשאלה היא, אם יימצאו "לפחות אנשים אחדים רבי-השפעה, אשר בכוח עבודתם יטו את ההפיכה, שאין עוד מנוס ממנה מפני תנאי הזמן, למסלולים של התפתחות שלווה". את הנסיבות אשר הצמיחו את "שאלת-הפועלים" מנסה לנגה לבאר מבחינה עיונית לפי העקרונות של "מלחמת הקיום" מיסודו של *דרווין*. לנגה איננו שולל שלילה גמורה את חוק הניצול ויתר הערך של ק. מרכס, אלא "מרחיבו" או "משלימו" בתוספת מלתוסיאנית (ראה גם הערה בהמשך על *תיאוריית האכלוס של מלתוס*).

כברנשטיין בדורו כן סבר גם פ. א. לנגה, כי "היסוד הספקולטיבי" בשיטתו של מרכס בא לו בירושה מן הספקולציה ההיסטורית-הפילוסופית של *הגל*. את עיקר בקורת ההגליאניזם אצל מרכס מכוון לנגה, כמו ברנשטיין, בראש וראשונה כלפי הפרק המסכם של "הקפיטל", אותו פרק המוקדש למגמה ההיסטורית של הצבירה הקפיטליסטית.

xix *מקום הדיאלקטיקה במרכסיזם* - ברנשטיין ערער גם על יסודותיו *הפילוסופיים* של המרכסיזם, ולא עוד, אלא שראה בדיאלקטיקה ההגליאנית את "המכשול לכל ראיה נכונה בענייני העולם" (א. ב. "התנאים המוקדמים לסוציאליזם" בפרק "המרכסיזם והדיאלקטיקה ההגליאנית"). ברנשטיין תלה בשיטה הדיאלקטית האשמות כבדות; בגללה לא נשמרה, לדעתו, תורתם של מרכס ואנגלס מ"דוקטרינריות" מסוכנת ומטעה. הדיאלקטיקה היא שהעבירה את מייסדי המרכסיזם על דעתם בתיאוריה שלהם, ביחסם קצב מהיר מדי, קצב קדחתני, מהפכני לתהליכים הכלכליים, והחברתיים, העשויים להפוך את המשטר של עכשיו.

פרידריך אנגלס, בחיבורו "לודוויג פוירבך וחתימת הפילוסופיה הגרמנית הקלאסית", מבאר את הקשר *המהותי* שבין השיטה הדיאלקטית, כפי שעוצבה והופעלה על-ידי מרכס בעקבות הפילוסופיה ההגליאנית, לבין המרכסיזם בכללו. הוא אומר שם בין השאר, כי כשם שהתעשייה הגדולה, התחרות והשוק העולמי מחסלים למעשה, בכוחה של הבורגנות עצמה, את כל המוסדות היציבים בחברה, שנתקדשו בהמשך הדורות, כך ממש מחסלת הפילוסופיה הדיאלקטית הזאת את כל מושגי האמת הפסוקה. "אין בפניה שום דבר מוחלט, אבסולוטי, קדוש: היא מגלה בכל את היסוד הארעי ואין דבר קיים בשבילה חוץ מן התהליך הבלתי פוסק של התהוות וחידלון, של עליה לאין קץ מן הנחות אל הנעלה".

שיטה זו, שכל-עצמה *דינמיקה*, תנועה, שאליבא דידה יש לראות *בניגודים* דווקא ובפתרונם את הכוח המניע, שימשה לתנועת הפועלים המודרנית נשק במלחמתה, שמתוך כך הגיעה לראות את המאבק המעמדי כגורם מקדם את החברה, ואת המשטר הקיים, על מוסדותיו השונים וביטוייו הרוחניים-האידיאולוגיים, כבני חלוף.

זאת ועוד אחרת: רעיון-ההתהוות איננו נחלתה של הדיאלקטיקה ההגליאנית בלבד. בימים קדמונים כבר רמז עליו הרקליטוס ובמאה הקודמת השתמשו בו במחקריהם, מלבד מרכס, גם מאורות-מדע אחרים, כגון קנט, דרווין וספנסר. אלא שהאחרונים ראו את ההתפתחות *כאבולוציה* איטית, הדרגתית, ואילו בהשקפת עולמו של מרכס ניתן, בעקבות הדיאלקטיקה ההגליאנית, מקום גדול לתנועות אלימות, לתנועה מתוך ניגודים וקפיצות, *למהפכה*.

מובן מאליו, שברנשטיין אשר טען להתפתחות איטית, "אורגנית" של הקפיטליזם עד היותו לסוציאליזם, שכפר בקיומם של קווים בולטים וחריפים המבדילים בין המעמדות המנוגדים ולא ראה את הגשמת התכלית הסוציאליסטית, אלא בעתיד הרחוק - בא ממילא, מתוך יושרו האינטלקטואלי, לערער גם על היסוד הפילוסופי של המרכסיזם ו "לכוון - כדברי ר. לוקסמבורג כאן - את חציו השנונים ביותר כלפי הדיאלקטיקה".

ליאו פון-בוך - נזכר במיוחד אצל אד. ברנשטיין בספרו "התנאים המוקדמים לסוציאליזם", במקום שהוא מביע את הדעה כי "חוק ערך-העבודה של מרכס אינו אלא דבר הפשטה וכו'" .

ליאו פון-בוך נמנה עם אותם חכמי הכלכלה המדינית שבדומה "לסוציאליסטים הקתדראים", נתנו את דעתם על מצבו הירוד של הפועל בתעשייה המודרנית. בספרו העיקרי "אינטנסיביות העבודה, ערך הסחורות ומחירם" - הוא שמצוטט אצל אד. ברנשטיין - נאחז המחבר בעובדה הסטטיסטית שנקבעה בשנים ההן, כי שכר העבודה גדל בעת ובעונה אחת עם קיצור זמן העבודה. מכאן בא פון-בוך לידי ערעור ההנחה של ק. מרכס כי "עודף-הערך המוחלט" נוצר על-ידי הארכת יום העבודה למעלה משיעור זמן העבודה ההכרחי לעובד בשביל לחדש את כוח עבודתו האינדיבידואלי ולהבטיח את ההמשך הביולוגי של מעמד-העובדים. לדעת פון-בוך אין כל אפשרות מדעית לקבוע ולאמוד את ערך אותה סחורה הקרויה "עבודה", הואיל וכוח העבודה הוא "בשר ודם של הפועל, מעין סגולה שאין להפרידה כלל מעם אישיותו". אמנם פון-בוך מודה כי מאחורי הויכוח העיוני הדק "בתורת הערך" עמדה הבעיה על טבע הניצול, מקורו ומגמות התפתחותו. וכאן אנו מוצאים את נקודת-המגע בין מבססי "הרפורמיזם", בעלי היחס האופטימיסטי לאפשרות תיקונו של המשטר הקפיטליסטי ובין פון-בוך; שכן כותב האחרון בפתח ספרו: "אולם גם מבעד לערפל של משפטים קדומים, כבר נשקף השחר העולה של חיים חדשים. יום העבודה בכל

הארצות התרבותיות הולך וקצר, ובו בזמן הולך ועולה שכר העבודה, ההשכלה העממית מתפשטת מיום ליום, ותחומה מתרחב בלי הרף, והפועל עצמו זוכה בזכויות פוליטיות והכל כבר רואים בו אזרח שווה זכויות"

xx *גילוייו השונים של הרפורמיזם בס.-ד. הגרמנית:*

א) הסוציאליזם הממלכתי של וולמר: איש בווריה, מבית-אצילים, קצין לשעבר, מראשי הדברים של הרפורמיזם הגרמני. קדם לברנשטיין כמבטא ומגדיר כמה וכמה הנחות-אב של אסכולה סוציאליסטית זו. עם ביטול "החוק נגד הסוציאליסטים" תבע שינוי מדיניותה של המפלגה הסוציאל-דמוקרטית בגרמניה וקרא לה שתעלה על "דרך המשא-ומתן" ו"המדיניות הריאלית". שני נאומיו מה- 1 ומה- 6 ביוני 1891 במינכן עוררו ויכוח סוער בקרב המפלגה. התקדמותה של המפלגה לקראת הגשמת מטרותיה, צריכה להיות, לדעת וולמר "התקדמות הדרגתית, אורגנית, צעד אחרי צעד". מוטב שהמפלגה הס.-ד. תחדל למתוח בקורת על דרך יסודו של הרייך הגרמני ותכסיסיו בזירה הבינלאומית. הנה יש מבין הסוציאליסטים הטוענים כנגד "הברית המשולשת" של גרמניה, אוסטריה, איטליה. טענותיהם אין להם, אליבא דוולמר, על מה לסמוך, לפי שהיה בטוח, כי "פני הברית מועדות אך לשלום". דעת וולמר לא הייתה נוחה מן "המפריזים במהפכות ובתיאוריה". יש אמנם ניגודי-אינטרסים במשטר הקיים, אבל רבים ממתנגדי הסוציאל-דמוקרטיה היו חוזרים בהם, לולא אי-הידיעה ו"המשפט הקדום" ביחס למטרותיה של המפלגה. על-כן דגל בסיסמה : "להושיט יד לרצון הטוב, לרצון הרע - את האגרוף".

בשנת 1892 פרסם וולמר קונטרס קטן בשם: "על הסוציאליזם הממלכתי". סבור הוא כי יש להבחין "בין *הרעיון* של הסוציאליזם הממלכתי כשלעצמו לבין *הצורה* שלבש לפי שעה", וכי לאחר שהגענו להבחנה זו פטורה הסוציאל-דמוקרטיה מלהילחם בעצם "הרעיון של הסוציאליזם הממלכתי". מצד אחד שולל וולמר את "צורתו" של הסוציאליזם הממלכתי מבית-ספרם של הנסיך ביסמרק ווילהלם קיסר, מצד שני הוא חוזר ומסביר כי הגשמת התיקונים הסוציאליים הנתבעים על-ידי הסוציאל-דמוקרטיה כמוה כ"סוציאליזם ממלכתי".

ב) הסוציאליזם האגררי של דרום-גרמניה: גם תופעה זו בס.-ד. הגרמנית קשורה בשמו של גיאורג לבית וולמר. ועידת-המפלגה שנתכנסה ב- 1895 בפרנקפורט על המיין קיבלה החלטות מסוימות בשאלה האגררית, אשר נוסחו בשעתן על ידי שנלנג ווולמר. בהחלטות ההן נאמר בין השאר כי מחובתה של הסוציאל-דמוקרטיה לתבוע מן המדינה להקל את מצוקת האיכרים והפועלים החקלאיים, על-ידי פעולת תיקונים מקיפה וכי "הגנת-האיכרים כוונתה: לשמור על האיכרים בתורת משלמי מסים, לווים וחקלאים מפני נזקים. הועידה בפרנקפורט גם בחרה ב"ועדה אגררית", שהוטל עליה להביא לפני הועידה הבאה הצעה לתוכנית אגררית של הסוציאל-דמוקרטיה הגרמנית. ועדה זו התחלקה, שוב לשלוש ועדות-משנה, אחת לגרמניה הצפונית (מחבריה גם בבל וליבקנכט), שניה לגרמניה התיכונה ושלישית - לגרמניה הדרומית, שהרוח החיה בה היו וולמר ודויד (בעל הספר הידוע בשאלות האגרריות). הצעותיה של ועדת-המשנה הדרום-גרמנית היו נושא לויכוח נוקב בועידת-המפלגה של ברסלוי. בהצעות הללו בא "הסוציאליזם הממלכתי" של וולמר לידי ביטויו המלא, והשימוש במושגים של *ימי הביניים* העיד כמאה עדים על תוכנם ומקורם הסוציאלי-מעמדי של ההצעות הללו. כנגדן קמו בייחוד *קרל קאוטסקי וקלרה צטקין* (מדבריה: "בהצעות הללו הקדימו אותנו האנטישמים הדמגוגים והשמרנים הדמגוגים"). לעומתם נלחמו להצעות האלו אנשים, כגון קוורק ושנלנג, אשר ביטאו זו הפעם הראשונה את טעמה ומשמעותה של האסכולה הרפורמיסטית, עוד לפני שקם לה אד. ברנשטיין כמבטא אידיאולוגי ממדרגה ראשונה ("יש סימן לשינוי במושגי המפלגה, ורק מי שעוצם עיניו מראות, סבור כי הרשלנות הישנה מוסיפה להתקיים. מתרחשת *רוויזיה* בהלך רוחה של המפלגה; חדלנו להיות מפלגה של הפרולטריון התעשייתי בלבד... הרוויזיה של מושגינו נמשכת בלי הפוגות, והקנאות העיקשת של בעלי הדוגמה במפלגה כבר מתחילה לפוג"; מדברי שנלנג). הועידה בברסלוי קיבלה ב- 158 קולות נגד 63 את הצעתו של ק. קאוטסקי לדחות את סיכומיה של "הועדה האגררית".

ג) הצעות הפיצויים של היינה: במלחמת-הבחירות של 1897 אמר ציר הרייכסטאג וחבר המפלגה היינה כי "ישנן הוצאות צבאיות הנחוצות כשלעצמן להגנת האומה ואין בהן כל פגיעה באידיאלים שלנו ובעקרונותינו, כגון למשל ההוצאות לתותחים החדשים". ועוד: "תביעות צבאיות כאלה יכול לאשר גם סוציאל-דמוקרט לו קיבל תמורתן פיצויים מספיקים, לו ניתנו לו בעדן זכויות עם בעלות ערך"

ד) עמדת שיפל בנוגע למכס ולמיליציה - ראה הערה לעיל בעניין מכסי המגן.

xxi *"נעלי הילדות הענקיות" של הפרולטריון* - רמז לדברי קרל מרכס על הקומוניזם של וייטלינג. ראה: ק. מרכס, פ. אנגלס: "המניפסט הקומוניסטי", עמ' 11 (הוצ' הקבוץ המאוחד) ו"התפתחות הסוציאליזם מאוטופיה למדע" מאת פ. אנגלס, עמ' 22 (ספרית-הפועלים).

xxii *תנועת "הבלתי-תלויים"* - הכוונה לתנועת האופוזיציה שקמה בקרב המפלגה הס.-ד. זמן-מה אחרי ביטול "חוק-הסוציאליסטים". מרכזה - העיר ברלין. נתלכדה לראשונה כאשר הוחלט פעם בסיעה הפרלמנטרית של הסוציאל-דמוקרטיה לדחות את חגיגות ה- 1 במאי ל- 3 במאי אשר חל אותה שנה ביום א' בשבוע. הסיעה נימקה את החלטתה בסכנה הנשקפת להמוני פועלים, שאם ישבתו ב- 1 במאי יפוטרו ממקומות העבודה. כן החליטה אז הסיעה הפרלמנטרית על דעת עצמה, כי בבחירות ל"רייכסטאג" חייבים הסוציאל-דמוקרטים למסור את קולותיהם למפלגה הליברלית, אם אין מועמד סוציאל-דמוקרטי במקום, או אם כבר הוצא מכלל רשימת המועמדים בסיבוב הבחירות הראשון. החלטה זו של הסיעה הפרלמנטרית הייתה בניגוד להחלטה שנתקבלה בנידון זה בועידת הס.-ד. שבס"ט גלן. דוברי הסיעה הסבירו אחרי כן, כי מאחר שנוצר פתאום סיכוי לביטול "החוק נגד הסוציאליסטים", היה צורך לתמוך באותן המפלגות הבורגניות שבבית הנבחרים שהיו מוכנות להצביע נגד הצעת הממשלה לחזור ולהאריך את זמן תוקפו של החוק הנ"ל. לולא נהגו כן, היה נוצר, לדעתם, ברייכסטאג רוב ריאקציוני שהיה בכוחו לקיים את המצב הבלתי לגלי של הסוציאל-דמוקרטיה הגרמנית לעולמים.

ועידת-המפלגה שנתכנסה ב- 12 באוקטובר בעיר הלה דנה בטענותיה של האופוזיציה הברלינאית ("הצעירים") כנגד הנהגת הסיעה ודחתה אותן; היא אישרה את קו התנהגותה של הסיעה הפרלמנטרית וגינתה את ראשי האופוזיציה כמחרחרי ריב ומכתימי שמה הטוב של המפלגה.

במשך השנה שבין הועידה בהלה לועידת-ארפורט (זו שקבעה את התוכנית "הארפורטית" הידועה של הס.-ד. הגרמנית) החריפה מאוד המלחמה בין האופוזיציה לבין רוב-רובה של הסוציאל-דמוקרטיה הגרמנית. האופוזיציה חששה לשלטון הסיעה הפרלמנטרית במפלגה, האשימה כמה מדובריה שהם ממיתים במכוון "ובאופן שיטתי את רוחה המהפכנית של התנועה". אך לפי שהסוציאל-דמוקרטיה ראתה את שדה המאבק העיקרי שלה בבחירות לבית הנבחרים, בניצול מכסימלי של זכות הבחירה הכללית והשווה ובהרחבת שורותיה ככל האפשר, דאגה להתאים את עצמה גם לשכבות העם שמחוץ לפרולטריון העירוני. לעומת זה טענה האופוזיציה של "הצעירים", כי "המהפכה הסוציאלית תוכרע במקום שהחלה: במרכזי התעשייה", ושאין לקצץ בתכסיסי המאבק של ההמונים הפרולטריים מתוך התחשבות בצרכים כפריים או זעיר-בורגניים. אכן, ביסוד הביקורת שנמתחה על-ידי אופוזיציה זו על הפעילות הפרלמנטרית *כשלעצמה ובכללה* היו טבועים רעיונות אנרכיסטיים מובהקים, והוא הדין ביחס לערך המכריע שייחסה לכוח האלים בתוך המאבק של הסוציאל-דמוקרטיה בזמן ההוא.

ועידת-המפלגה בארפורט צריכה הייתה להגדיר את עמדתה כלפי האופוזיציה משמאל וכלפי *וולמר* וחבריו מימין. את המרכז ייצגו ותיקי המפלגה ומייסדיה: *א. בבל וק. ליבקנכט*. בבל תלה בוולמר אותה אשמה שהאופוזיציה תלתה במפלגה כולה - אשמת ה- Versumpfung, "השקיעה בבוץ". ליבקנכט טען כנגד וולמר, כי הטכסיס המוצע על ידו יביא לידי "חורבן המפלגה, סילופה הגמור, הפיכתה ממפלגה מהפכנית ודמוקרטית למפלגת ממשלה סוציאליסטית או מפלגת סוציאליסטים לאומית ליברלית".

ועידת ארפורט שצריכה הייתה, כדברי ליבקנכט, להילחם "במדיניות האופורטוניסטית" של וולמר וב"שיגעונות אנרכיסטיים" של האופוזיציה נסתיימה בהודעות משני האגפים. "הצעירים" הודיעו כי הם יוצאים מן המפלגה. ואילו וולמר הצהיר, אחרי נאומיהם העקרוניים של בבל וליבקנכט, כי ביסודות הרעיוניים אין הוא חולק עליהם...

היוצאים ניסו זמן-מה להקים מפלגה חדשה שקראו לה "מפלגת הבלתי-תלויים", אלא שלא האריכה ימים.

xxiii *מיליציה ומיליטריזם* -בועידת הסוציאל-דמוקרטיה באוקטובר 1897 בא אחד הצירים בשאילתא בדבר עמדת חברי המפלגה בועדת התקציב של הרייכסטאג ביחס להצעת אישור סכום של 44 מיליון מרק לייצור תותחים חדשים. לפי דבריו, שהסתמכו על ידיעה שבאה באותם הימים בעיתון ליברלי, ענו חברי המפלגה על דרישה זו בשתיקה, אשר נתפרשה על ידי נציגי הממשלה

כהודאה. *שיפל*, שמסר באותה ועידה דין-וחשבון מטעם הסיעה הפרלמנטרית של הס.-ד., השיב כי "לא אישרנו את החיילים, אולם הם ישנם על כל פנים, ואין רוב להצעה להקים מיליציה ולחסל את כל הצבאות הסדירים, ואין תקווה שיושג רוב כזה בזמן הקרוב. זוהי עובדה שאינה נעימה לנו, אולם עלינו להביאה בחשבון. וכלום נסכן את הפועלים הגרמנים לשפוך את דמם, מפני זדון לבו של אויב, רק באשר אין המפלגות הבורגניות עושות בנידון זה את רצוננו?"

תשובה זו של שיפל, שעל פי הגיונה צריך היה לאשר את כל תקציבי המלחמה המובאים לפני בית הנבחרים, עוררה סערה של רוגז בין רוב צירי הועידה. שיפל ביקש אפוא את רשות הדיבור להסברה נוספת, ולאחר שניתנה לו טען כי דבריו הקודמים לא הובנו כראוי. "אני רק הבלטתי את עמדתי האישית ואמרתי כי במצב המסובך, בו היינו נתונים, היטבנו לעשות שלא עוררנו את העניין בסיעה ובציבוריות... הואיל ואין בכוחנו למנוע מלחמות, הרי אין אנו רשאים לתת בידי חיילינו רובים גרועים ותותחים גרועים וגו'". המחלוקת בעניין זה נמשכה גם בועידת-המפלגה של שטוטגרט, לכשדנה בשאלות הטכסיסים של הסוציאל-דמוקרטיה הגרמנית להבא. שבועות מספר אחרי ועידת שטוטגרט פרסם שיפל בשם בדוי את מאמרו, "האם האמין פרידריך אנגלס במיליציה?", שבו אמר לתת פירוש משלו לחיבורו הידוע של אנגלס: "היכולה אירופה לפרוק את נשקה?" (נתפרסם לראשונה ב- "Vörwarts" 1893). בחיבור זה ביאר אנגלס, כי המדינות האירופיות, ההולכות ומתחמשות בקצב קדחתני, עומדות, לדעתו, על פרשת דרכים, ויש להן לבור אחת מן השלוש: פשיטת רגל כלכלית, או מלחמת השמד כללית, או הפיכת הצבאות הסדירים למיליציות לאומיות המיוסדות על עקרון ההתחמשות העממית. שיפל הבין משום-מה מתוך דברי אנגלס, כי אין המיליציה הלאומית אלא "מטרה סופית". לחיזוק סברתו זו נאחז שיפל גם בחיבור צבאי אחר של פ. אנגלס משנת 1865 - "שאלת-הצבא הפרוסית ומפלגת הפועלים הגרמנית".

בחיבור "מיליציה ומיליטריזם" הכניסה ר. לוקסמבורג את עצמה לויכוח שהתנהל בעיתונות המפלגה על נושא זה, וראשי המדברים בו היו אז מ. שיפל וק. קאוטסקי.

[xxiv] *פרידריך נאומן* - כומר, מדינאי ליברלי. הסוציאליזם של *א. בבל* היה בעיניו "סוציאליזם אוטופיסטי-פיוטי שעבר זמנו". לדעתו של נאומן מתכונן הדור הזה לעבודה רבת שנים, ושוב אינו שם תקוותו בהתמוטטות המשטר הקיים. בראש הזרם החדש צריך היה לעמוד, לדעתו, גיאורג לבית-וולמר, לו היה לו הרצון והיצר לקבל לידו את הנהגת התנועה. הוא, נאומן, גם יודע, כי הרוח המכוונת למעשה היא רוחו של *אד. ברנשטיין*, העומד ומבאר לסוציאל-דמוקרטיה, כי "את המטרה הסופית, את כיבוש השלטון והפיכתו הגמורה של המשטר הכלכלי, עליה להפקיד בידי הדורות הבאים, ואילו כיום היא צריכה להיות גורם בין כל שאר הגורמים הפוליטיים של המדינה". נאומן מוצא כי הסוציאל-דמוקרטיה הגרמנית היא מהפכנית רק להלכה. איש אינו מאמין עוד בכיבוש השלטון ובמהפכה הסוציאלית שתתחולל בעקבותיו. במקום המדיניות המהפכנית הישנה נחוץ, לדעת נאומן מהלך מחשבה פוליטי חדש, שנקודת מוצאו תהא השאלה: "כיצד ירכוש לעצמו המון הפועלים השכירים השפעה במדינה הקיימת, שאין עוד בכוחו להפילה, אך משקלו בה גדל והולך מיום ליום"? נאומן מוסיף, כי לדעתו אין לשבור לא את הקפיטליזם ולא את החברה הבורגנית; האויב היחיד שיש להפילו הוא השלטון השמרני-הקלריקלי. הסוציאליזם בגרמניה הוא פגום, מפני שהליברליזם הגרמני לא הגיע מעולם למלוא פריחתו. ועל-כן המטרה הראשונה העומדת לפניו היא - להשיג אותן החירויות הפוליטיות שכבר זכו להם האזרחים בבריטניה.

[xxv] *החוק של עודף-האוכלוסין היחסי אצל מרכס ותיאורית האכלוס של מלתוס* - ההתפתחות של *כוח הייצור* של העבודה מביאה, לפי מרכס, לידי שינויים מתמידים "בהרכבו האורגני של הקפיטל" (ראה הסבר בהמשך), באופן שהחלק המתחלף בו יורד, באופן יחסי, עם גידולו של כלל ההון. בה במידה מתערערים תנאי קיומם של הפועלים. מרכס קובע, ש"הגידול באמצעי-הייצור ובפריון העבודה, שבא בקצב מהיר יותר מגידול האוכלוסיה המייצרת, מתבטא במערכת הקפיטליזם בתופעה, שאינה אלא היפוכו של דבר: ריבוי אוכלוסיית הפועלים הוא תמיד מהיר יותר משיש לקפיטל צורך להשתמש בו". במלים אחרות: "יחד עם הצבר הקפיטל, הנוצר על-ידי אוכלוסיית הפועלים עצמה, היא מייצרת, בהיקף הולך ומתרחב גם את האמצעים ליתר ריבויה העצמי היחסי. זהו חוק אוכלוסין האופייני לאופן הייצור הקפיטליסטי כשם שלמעשה יש לכל צורת ייצור היסטורית מיוחדת חוקי אוכלוסין מיוחדים לה, היפים לשעתם. חוק אוכלוסין מופשט אינו קיים אלא לגבי צמחים ובעלי-חיים במידה שאין האדם מתערב בקיומם באורח היסטורי".

מין "חוק-אוכלוסין מופשט" כזה ניסה לנסח בשעתו הסוציאולוג האנגלי ט. ר. מלתוס, בספרו "מסה על עקרון האוכלוסייה, או השפעתו בעבר ובהווה על אושר-האדם" (1893).

מלתוס יוצא מן ההנחה, שישנה "מגמה מתמדת אצל כל בעלי-חיים להתרבות למעלה מכפי שיעור המזון המוכן בשבילם". צמחים וחיות אנוסים על פי אינסטינקט כביר להתרבות בלי-הרף למיניהם, ואין אינסטינקט זה מופרע על ידי שום "ספקות" בנוגע לפרנסת צאצאיהם. אם מספר הצאצאים גדול ממצרכי קיומם, יש לו לטבע אמצעים בדוקים כדי להקים את שיווי-המשקל. חוק זה הולם לא רק את הצמח והחיה, אלא גם את המין האנושי. מלתוס קובע כלל, שהאנושות מתרבה לפי טבעה ריבוי גיאומטרי (1, 2, 4, 8, 16 וכו') ואילו עושרה החומרי, מצרכי מחייתה, אינם מתרבים, אלא ריבוי אריתמטי (1, 2, 3, 4, וכו'). עוני, רעב, מגיפות, מלחמות - כל אלה הם פרי הסתירה הזאת. ומוסר-ההשכל הוא: "אם אדם אינו יכול לפרנס את בניו, הם נדונים למות; אם הוא נושא אישה, אף על-פי שהוא יודע מראש שלא יוכל לפרנס את הבנים אשר ייוולדו לו, הרי הוא עצמו אשם בכל האסון שהוא ממיט על עצמו, על ראש אשתו ויוצאי חלציו". ומכאן, ש"עזרתו רק בידי עצמו ולא בידי איש אחר; החברה בה הוא חי, והממשלה העומדת בראשה, אין להם שום כוח *בלתי-אמצעי* להשפיע בכיוון זה, וכל כמה שיחפצו לעזור לו לא יוכלו לעשות דבר כדי להוציא לפועל את רצונם העז; אם שכר העבודה אינו מקיים משפחה, סימן הוא, שהמלך והארץ אינם זקוקים ליותר נתינים, או לפחות אינם יכולים לכלכל יותר נתינים משישנם בעין". אמנם מלתוס מניח מראש כי העניים אינם מסוגלים לקבל את עצתו, ועל-כן הוא קובע כבר בפתח ספרו כי "העוני והמצוקה הרווחים בקרב המעמדות התחתונים של החברה אין להם תקנה".

"הרכבו האורגאני של הקפיטל" פירושו - היחס שבין "הקפיטל העומד" ובין "הקפיטל המשתנה". הקפיטל העומד (קבוע) מתגלם באמצעי-ייצור, כגון חומרי-גלם ומכשירי-עבודה; הקפיטל המתחלף (משתנה) מתבטא בכוח-העבודה, המייצר את השקול שלו - את השכר ואת ערך-העודף.